

L 75-3
L 187

ZINĀTNISKĀS
ATSKAITES SESIJAS

MATERIĀLI

PAR ARHEOLOGU
UN ETNOGRĀFU

1974. GADA

PĒTĪJUMU
REZULTĀTIEM

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

1000 NORTH EAST
CHICAGO, ILL.

RECEIVED
MAY 19 1964

75-3
187

244
9

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS
M A T E R I Ā L I
PAR ARHEOLOGU UN ETNOGRĀFU
1974. GADA PĒTĪJUMU REZULTĀTIEM

IZDEVNIECĪBA "ZINĀTNE"
RĪGA 1975

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~75~~

26.670
0206024709

902.6
Z1 667

МАТЕРИАЛЫ
ОТЧЕТНОЙ НАУЧНОЙ СЕССИИ,
ПОСВЯЩЕННОЙ РЕЗУЛЬТАТАМ ИССЛЕДОВАНИЙ
АРХЕОЛОГОВ И ЭТНОГРАФОВ В 1974 ГОДУ

/Академия наук Латвийской ССР, Институт истории/
Издательство "Зинātne", Рига 1975
На латышском языке

Par izdevumu atbild Z.APALA

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS
MATERIĀLI
PAR ARHEOLOGU UN ETNOGRĀFU
1974. GADA PĒTĪJUMU REZULTĀTIEM

Redaktore A. Feldhūne. Mākslinieciskais redaktors
V. Zirdziņš. Korektore L. Brahmāne. Teh-
niskā redaktore V. Kalve. Parakstīts iespiešanai
1975. gada 28. martā. 9,75 iespiedloksnes, 7,4 izdevn.
loksnes. Metiens 550 eks. JT 02062. Maksā 50 kap. Izdev-
niecība "Zinātne" Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Latvijas PSR
ZA Fundamentālās bibliotēkas rotaprints Rīgā, Komunālajā
ielā 4. Pasūtījuma Nr. 48

© Izdevniecība "Zinātne", 1975

10602-066
Z ИВИ(И)-75

ARHEOLOGIJA

J. APALS, Z. APALA

IZRAKUMI CĒSU ORDEŅA PILĪ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Āraišu arheoloģiskā ekspedīcija sadarbībā ar Cēsu Vēstures un mākslas muzeju laikā no 1974.g. 10.jūlija līdz 22.augustam veica izrakumus Cēsu ordeņa pilī.

Cēsu pili sāka celt Zobenbrāļu ordenis 1209.g. kā operatīvo bāzi Ziemeļlatvijas un Igaunijas tautu pakļaušanai. Pils lielākā daļa uzcelta 13.gs., bet vēlākajos gadsimtos, īpaši 16.gs., tā vairākkārt pārbūvēta. Dažādos laika posmos Cēsu pils bija Livonijas ordeņa mestru rezidence. Pirmie smagākie postījumi pilij nodarīti 16.gs. Livonijas kara laikā, bet 18.gs. tās apdzīvošana pilnīgi pārtraukta.

1974.g. izrakumus veica pils rietumu spārna pagrabstāva 1. un 2.telpā, kā arī rietumu torņa pagrabā, aptverot 155 m² lielu platību. Izrakumi šajā pilī daļā notika, ievērojot Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru biroja intereses Cēsu pils restaurācijas projekta izstrādāšanai, kā arī cenšoties pilnīgi atsegt un konservēt 1971.g. atsegtās konstrukcijas, kam draudēja bojāeja.

Darba gaitā ieguva 327 senlietu inventarizācijas vienības (tai skaitā 42 monētas), 279 trauku lauskas, dažādus atradumu paraugus, starp tiem ap 400 glazētu, skulpturāli veidotu krāsns podiņu fragmentus, 15 dendroloģiskus paraugus, kā arī sienu apgleznojumu fragmentus u.c.

Pils rietumu torņa pagrabā 6,5 x 8,5 m platībā atsedza trīs cits citam virsū gulošus zemju klonus, Apakšējā - sākotnējā - klona virsma bija klāta ar kaļķu javu. Zondējumi parādīja, ka tornis celts tieši uz dolomīta klints virsmas, dobuļus pielīdzinot ar būvgranti. Pagraba iekšpusē tornim pamata pēda netika konstatēta.

Zem sākotnējā klona virsmas gar pagraba ziemeļu sienu atsedzās drenāžas vads, kas turpinājās zem torņa austrumu un rietumu sienām. Drenāžas vads mūrēts no dolomīta plāksnēm, izveidojot vidū 20 cm platu un 30 cm dziļu notekas kanālu ar kritumu rietumu pusē. Vada virsma pārsegta ar dažāda lieluma (10 x 20 x 30 - 15 x 30 x 60 cm) dolomīta plāksnēm.

Torņa pagrabā atrada daudz māla eļļas lampiņu un to fragmentu. Atrada arī Zviedrijas karaļa Ērika XIV 1568.g. kalto sešpadsmit ēru sudraba klipī, Kārļa XI 1665.g. divu ēru monētu un 1664.g. Livonijas šiliņu. Diemžēl vairāki klonu virsmās konstatētie pārrakumi apgrūtina monētu izmantošanu klonu datējumiem.

Pils rietumu spārns atrodas starp rietumu un ziemeļu torņiem. Tā pagrabstāva telpas apmēram 3 m biežā slānī pilnīgi aizbīrušas ar augšējo stāvu gruvešiem. Tālab arī kāareis uzskatīja, ka Cēsu pilij rietumu pusē starp torņiem bijusi tikai mūra ārsiena.

1.telpa pieslēdzās rietumu torņa ziemeļu sienai. Tās iekšējā platība 5,2 x 6,5 m, augstums - apmēram 3 m. Gar visu telpas dienvidu malu atsedzās rietumu torņa pēda. Telpas dienvidrietumu stūrī izvietota ieeja torņa pagrabā, kuru no pārējās telpas atdalīja apmēram 3 m gara slikti saglabājusies siena.

Telpas ziemeļu sienas vidusdaļā atradās durvjaila uz otro telpu.

No griestu konstrukcijām atrada 10 stipri trūdējušu griestu siju fragmentus un 3,1 m garu mūrlīsti pie austrumu sienas, kuras augšmalā bija saglabājušies 30 cm platas dzegas fragmenti.

Telpā bija melnas, ogļainas zemes klons. Nekādas apkures ierīces te nebija konstatētas.

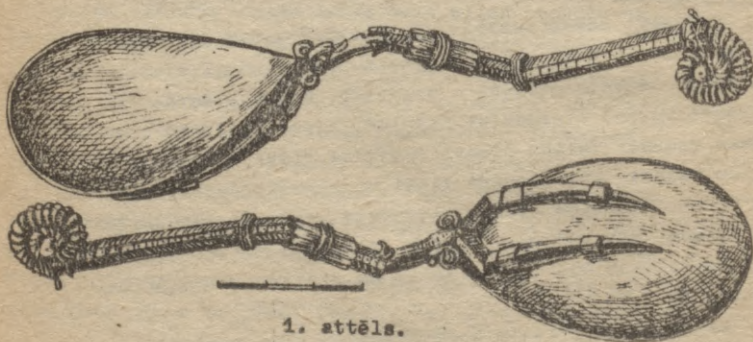
1.telpā ieguva daudz uznavas stopa bultu galus (dažām bultām bija saglabājušies arī koka kāti un to fragmenti), kramenicu, pie ieejas torņa pagrabā - abas pagraba durvju viras un ordeņa mestra Valtera Pletenberga 1532.g. Rīgā kaltu šilipu. 1.telpai ziemeļu pusē pieslēdzās

2.telpa, kuras iekšējā platība 6,7 x 8,3 m, augstums apmēram 3 m. Telpas ziemeļaustrumu stūrī attīrīja kādu noslēgtu piebūvi - domājams, krāsni, kuras kurtuve varbūt atradusies pagalmā, ārpus 2.telpas austrumu sienas. Telpas dienvidaustrumu stūrī atradās vitru kāpnes, kas vedušas tieši no pagrabstāva uz pirmo stāvu. Austrumu sienas vidusdaļā atklājās durvjaila ar kāpnēm, kas veda uz pagalmu. Dienvidu sienā starp durvjailu, kas ved no 1.telpas, un rietumu sienu iekārtota niša.

No 2.telpas griestu konstrukcijām bija saglabājušies deviņi priežu siju fragmenti, kas gulēja zem gruvešiem uz grīdas klona.

2. telpā atrada daudz senlietu - dažādas būvdetaļas, svina, dzelzs un akmens lielgabalu lodes, dzelzs bruņu fragmentus, divus zobenus, masīvu lietu bronzas svečturi (augstums - 58 cm, pamatnes diametrs - 20 cm), ornamentētu sudraba trauku un sudraba karoti, kā arī monētas, starp kurām atzīmējami Kurzemes uz Zemgales hercoga Gotharda Ketlera 1576.g. un Sāmsalas biskapa Magnusa 1561.g. kaltie šiliņi.

2. telpā gruvešu slānī atsedza vienu, bet zem griestu sijām uz grīdas klona - piecus cilvēku skeletus (2 sievietes, 2 bērnu un 2 nenosakāmi). Telpas dienvidrietumu stūrī atsedzās apmēram 25-30 gadus vecas sievietes skelets (2.) kopā ar sešgadīga bērna skeletu (3.). Sievietes skeletam ap vidu bija pīta sudraba josta ar važiņā iestiprinātu monogrammu "BB"; līdzās jostai - trīs dzelzs atslēgas, naža maksts, ar brokāta lentu un sīku pērliņu rozetēm rotāts maciņš. Maciņā atradās savdabīga sudraba saliekamā karote-dakšiņa (1.att.), bronzas uzpirkstenis, stikla krelles, zelta brokāta diegi, kalnu kristāla plāksnīte un trīs ligas brīvpilsētas

1. attēls.

laikā no 1571. līdz 1577. g. kaltie šiliņi. Bez tam pie skeleta strda vēl laikā no 1420. līdz 1440.g. kalnu Visbijes gotu un laikā no 1501. līdz 1506.g. kalnu Aleksandra Jөгelloņa pusgrasi.

Reti sastopamas monētas atrada pie 20-25 gadus vecas sievietes skeleta (4.): zelta dukātus (7 veselus un vienas pārgrieztas monētas pusi) - Ungārijas karaļu Ferdinanda I 1532.-1538.g. un Janoša Sapojajai (Szapolyai) 1560.g. (pēcnāves) kalumus, kā arī Reihensšteinas Heinriha IV 1562.g. un Romas vācu impērijas ķeizara Maksimiliana II 1564.-1676.g. kalumus. Kopā ar dukātiem atradās vēl divi sudraba dālderī, zelta važiņas fragments un divas monētas - piekariņi. (Monētas noteica V.Zobiņa un K.Pelda.)

Skeletam zem ceļgaliem tieši uz kļona atradās dzelzs cirvis.

Telpas ziemeļaustrumu stūrī starp gruvešiem atrada sadragātu cilvēka skeletu (1.), kam konstatēja (V.Derums) labā gūžas kaula kakliņa senu, labi saaugušu lūzumu ar sekojošu gūžas ankilozu un tās rezultātā izveidojušos nekustīgu kaulu bloku.

Numismātiskais materiāls, atrastie ieroči, Baltazara Rusova Livonijas hronikas, kā arī Lietuviešu metrikas 1582. un 1590.g. ziņas par Cēsu pili pieļauj domu, ka šie minētie cilvēki te gājuši bojā 1577.g. Livonijas kara laikā, sabrūkot pils rietumu spārna telpām.

Izrakumu laikā Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurācijas remontu kantora darbinieki konservēja atsegtās konstrukcijas, restaurēšanai izmantojot oriģinālo materiālu.

Laikā no 1. līdz 7.jūlijam ekspedīcija strādāja Āraišu mūra pilī, kur pabeidza līdz sākotnējā kļona

līmenim attīrīt pils klēti (II izrakumu laukumā). At-
rada 15 senlietas, tai skaitā Tertu bīskapijas 14.gs.
beigās vai 15.gs. sākumā keltu ertigu.

M.ATGĀZIS

JAUNLĪVES APMETNES PĒTĪJUMI 1974. GADĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Spoliškalna ar-
heoloģiskās ekspedīcijas otrā grupa laikā no 1974.g.
15.jūlija līdz 10.oktobrim turpināja iepriekšējā gadā
uzsāktos arheoloģiskos izrakumus Jaunlīves apmetnē Rī-
gas rajona Ķekavas ciema padomes teritorijā.

Izrakumi veikti ap 200 m² kopplatībā trīs izraku-
mu laukumos, tos pieslēdzot iepriekšējā gada izlūk-
tranšējām vietās, kur varēja sagaidīt biežāku un šķie-
tami mazāk pārraktu kultūras slāni. Pētītie laukumi
situēti apmetnes centrālajā, ziemeļu un dienvidaustru-
mu daļā. Tomēr apmetnes dienvidaustrumu daļā uz dien-
vidiem no bijušo Ilgu māju dzīvojamās ēkas (VI izraku-
mu laukums) kultūras slānis bija ievērojami cietis no
nesenā pagātnē izdarītiem pārrakumiem (aka, stabu vie-
tas). Turklāt šī laukuma profilā 0,75 - 0,80 m dziļu-
mā daļēji atsedzās līdz šim neregistrēts brāļu kaps,
kurā guldīti četri kareivji. Pēc rakstītiem avotiem un
izrakumos iegūtajiem datiem jāsecina, ka te apbedīti
Sibīrijas strēlnieki, kas krituši pirms latviešu strēl-
nieku ierašanās Nāvessalā 1916.g. pavasarī.

Kultūras slāņa biezums 0,5-2,5 m. Tajā (lai gan ne
visos izrakumu laukumos un ne visā to platībā) konsta-
tējami divi hronoloģiski atšķirīgi periodi.

Kultūras slāņa virspusē nelielā daļā no IV un VI
izrakumu laukumiem konstatētas uz jaunākiem laikiem at-
tīcināmas celtniecības pēdas, kas sniedzās kultūras

slāni līdz 0,5 m dziļumam, bet dažviet tās novērojamas līdz pamatzemei. Uz šo laiku attiecas IV izrakumu laukuma atsegta krāsns. Krāsns izmēri 1,0 x 2,5 m. Tā darināta no 0,15 m biezam, 0,5-0,8 m platumā un 0,2-0,4 m augstām dolomīta plāksnēm, kuras novietotas uz šaurākās plaknes, par saistvielu izmantojot mālus un krāsns pamatu izveidojot šaura pakava veidā. Krāsns mure atradies ziemeļu-ziemeļaustrumu pusē. Klons darināts no māla, velve krauta no laukakmeņiem, galvenokārt no granītiem, kuru diametrs sasniedz 0,2 m.

Uz krāsns klona līdz 0,1 m biezā kārtā saglabājušies pelni. Kultūras slāņa augšējās kārtās atrastie hollandiešu fajansa pipju fragmenti un keramika ļauj secināt, ka vietumis apmetnes teritorija vēl apdzīvota 17.gs. Šķiet, ka uz šo laiku attiecas arī minētā krāsns.

Kultūras slāņa apakšējā daļā dominējošais ir tumšs slānis, kas satur uguni sašķālušos granitakmeņus. Slānis atrodas uz pamatzemes, un tā biezums dažādās apmetnes daļās visai atšķirīgs; atsevišķās vietās, piemēram, nogāzes un terases sadūrē, 1,5 m biezs. Šeit tas iedziļinās līdz 2,5 m dziļumam. Kultūras slāņa virsējā daļā nogāzes pakājē izveidojies noskalojums apmēram 1 m biezā kārtā, bet terasē - daļēji arī pavasara palu darbības rezultātā.

Atsegta 10 pavardu vietas. Sastopami gan pamatzemē iedziļināti, gan virszemes pavardi. Divos gadījumos, spriežot pēc tā, ka pavardi ilgstoši pastāvējuši aptuveni vienā un tai pašā vietā, iespējams noteikt celtņu eventuelo atrašanās vietu. Piemēram, pēc IV izrakumu laukumā atsegtajiem pavardiem un akmeņu konstrukcijas apriežama, ka galvbūves celtnes izmēri varētu būt bijuši ap 3 x 5 m.

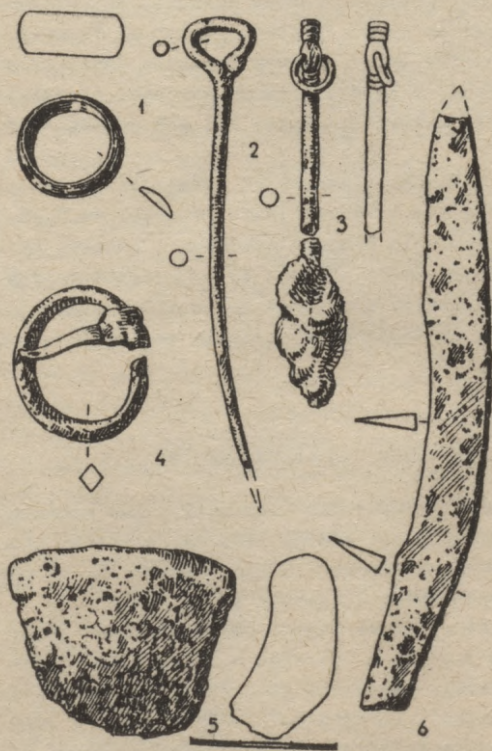
Interesi var izraisīt nogāzē (V izrakumu laukumā) atsegtais un 0,5-0,8 m pamatzemē iedziļinātais pavards, kura diametrs 3 m. Pavarda griezumā saskatāmas vairākas līdz 5 cm biezas mālainas smilts starpkārtas. Liels saglabājušos ogļu daudzums un keramikas trūkums šajā objektā ļauj hipotētiski pieņemt, ka pavards izmantots kokogļu dedzināšanai, kuras nepieciešamas gan dzelzs ieguves procesā, gan kalēja un rotkaļa darbā. Aplūkotais objekts atrodas 40 m no iepriekšējā izrakumu sezonā atsegtais dzelzs ieguves krāsns. Dzelzs sārgi atrasti visos izrakumu laukumos. Dažkārt tie jau senatnē kopā ar akmeņiem nokļuvuši pavardos. Iegūtais osteologiskais materiāls samērā vājās saglabāšanās dēļ trūcīgs.

Jaunlīves apmetnē atrasta galvenokārt bezripas gludā rupja darinājuma keramika ar zvīrgzdu piejaukumu. Iegūtas arī nedaudzas švikātās un apmetās keramikas lauskas.

No apmetnē iegūtajām 50 senlietām biežāk sastopamais atradums ir graudberži. Ar zemkopja un lopkopja darbu saistāms nazis ar izliektu muguru (2.att.: 6). Šādus nažus, kas parādās mūsu ēras sākumā, uzskata par liko nažu priekštečiem.

Atrastās galodas un slīpējamie akmeņi gatavoti no smilšakmens - agrā un vidējā dzelzs laikmetā šim nolūkam iecienītā materiāla. Kaltais bronzas stienītis (sagatave) un māla tīgeļu fragmenti liecina par rotkaļa darbu. 2.att.:5 redzamā tīgeļa iekšpusē saglabājusies bronzas kausējuma paliekas. Minētais tīgelis piešķaitams blodveide tīgeļu tipam, kurš raksturīgs l.g. t.p.m.ē. un m.ē. sākumam.

No rotaslietām jāmin dzelzs spieķadata ar nelielu, trīsetūrim līdzīgu un griezumā apaļu galvu (2.att.:2)

2. attēls.

un no dzelzs izgatavota ovāla rombiska griezuma sprādze (2.att.:4). Šīs senlietas pārstāv formas, kas Latvijā sastopamas vidējā dzelzs laikmeta sākumā - 5.-6. gs. Datēšanai svarīgākā ir V izrakumu laukumā atrastā dzelzs rotadāta (2.att.:3), kuru pēc R.Šnores (1930.) izstrādātās klasifikācijas varētu uzskatīt par pārejas formu starp "adatām ar profilētām galvām" un "konusa adatām". Tas nozīmē, ka Jaunlīves rotadāta datējama ar laiku ap 400.gadu. Slēgtais bronzas gredzens (2.att.:1) pārstāv 3.-4.gs. raksturīgu tipu, lai gan samērā retā variantā.

Jaunlīves apmetnes intensīvākā apdzīvotība attiecas uz mūsu ēras l.g.t. pirmo pusi, it īpaši uz 3.-5. gs. Ja atskaita slēgto bronzas gredzenu - somisko akmeņu krāvumu kepos bieži atrastu rotu, priekšmetu vai rūpms tuvākās paralēles uzrāda ar baltu apdzīvotajos apvidos Zemgalē un Augšzemē atrastajām senlietām.

A.CAUNE

1974.GADA IZRAKUMI VECRĪGĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Rīgas arheoloģiskā ekspedīcija no 10. jūnija līdz 18. oktobrim veica pētījumus Peldu un Ūdensvada ielas stūrī 400 m² platībā trīs gruntsgabalos (1.grupa, 125., 126., 127. grunts). Šajā vecpilsētas rajonā kultūras slāņa biežums sasniedza 3,5-4,5 m. Virsējo 2,5-3 m biezo zemes kārtu veido 1941.g. nopostīto daudzstāvu ēku aizbērtie pagrabi. 18.-19.gs., rokot ēku būvbedres, daļēji iznīcināti arī senākie kultūras slāņa horizonti. Tāpēc netraucētas liecības zemē saglabājušās tikai par laikmetu pirms 14.gs.

Izrakumos iegūts vairāk nekā 1000 senlietu, ap 3000 keramikas lausku, bagāts osteologiskais materiāls un paņemti 159 koku paraugi dendrohronologiskās skalas izstrādāšanai.

Pētījumu rezultātā izšķirami trīs dažādi celtniecības periodi, kam radikāli atšķirīgs apbūvētās teritorijas plānojums. Pašas senākās celtniecības liecības attiecināmas uz 12.gs. beigām un 13.gs. sākumu un, liekas, ir saistāmas ar daļu no pirmsvēcu perioda apmetnes, kura šajā rajonā konstatēta jau 1938.-1939.g. un 1969.g. izrakumos Latviešu Sarkano strēlnieku laukumā.

Senāko apdzīvotības periodu raksturo apmēram 10-20 cm biezs tumšas zemes slānis, kas bagātīgi jaukts ar oglēm un pelniem. Celtņu vietas tajā iezīmējās kā degušu ogļu laukumi, kuros vietām izdalās pārogļojušos baļķu kontūras. Zem deguma slāņa pamatzemē konstatējamas iedziļinātas saianiecības bedres, kā arī mietu un stabu vietas. Uz šo periodu attiecināmu atradumu klāsts samērā nēcīgs. Galvenokārt atrastas rupja zvirgzdaina māla trauku lauskas. Interesantākie priekšmeti - no blīva kaula izgrieztas pakavsakta fragments (3.att.:12), masīva bronzas pakavsakta ar magogalvu galiem (3.att.:7), ornamentēts zobena maksts uzgalis (3.att.:13), no Krievzemes importēts ažiurs bronzas gredzens (3.att.:4), tumša stikla aprobe ar trīsstūrveida šķēragriezumu (3.att.:15) un liela stikla krelle ar krāsainām acīm (3.att.:1).

Daudz plašākas liecības par viduslaiku pilsētu saglabājušās no nākošā celtniecības perioda. 13.gs., kad visa izrakumos atsegta platība blīvi apbūvēta ar nelielām koka guļbūvēm un stāvbūvēm, šaurie pagalmi un ejas starp šķēm segtas ar koka klāstiem. Apbūves plānojums pilnīgi atšķirīgs no senākā, bet nesakrīt arī ar vēlā-

kajām gruntsgabalu robežām un ielu sarkanajām līnijām.

13.gs. kultūras slānis pieaudzis ļoti strauji, tas saglabājies vairāk nekā 1 m biezumā. Slāni veido koku skaidas, maz sadalījušies dzīvnieku mēši un citas organiskas vielas. Tā kā kultūras slānis audzis ļoti strauji, ēku pamatu vaipagi tālīt, ēc celtniecības laikā sprīdī nokļuvuši zem zemes. Celtnēm nodegot ugunsgrēkos, apakšējie baļķu vainagi saglabājās un iezīmēja celtnes kontūras. Atjaunojot apbūvi, jaunās sienas guldītas tieši virs vecajām. Pat krāsns parāsti atradās tajā pašā ēkas stūrī, kur senākajai celtnī.

Izrakumu laukumā izšķiramas četras šādas tieši cita virs citas gulošas celtniecības kārtas. Kultūras slāni starp celtņu paliekām atrasts liels skaits dažādu darba rīku un sadzīves priekšmetu, kas raksturo seno rīdzinieku dzīves veidu un nodarbošanos. Par kaula, dzintara, koka apstrādi liecina daudzie pusfabrikāti, ražošanas atkritumi un darba rīki, it īpaši šeit minams primitīvas koka ēveles fragments. Koka un akmens lejamās veidnītes norāda, ka apstrādāts arī krāsainais metāls. 13.gs. otrajā pusē šajā pilsētas rajonā ilgāku laiku no purva rūdas iegūta dzelzs. Par to liecina daudzie dzelzs sārgi ēku krāsņu klonos, kā arī kultūras slāni.

Bagātais importa priekšmetu klāsts stāsta par intensīvu tirdzniecību starp rietumu un austrumu zemēm. No Krievzemes ievestas stikla aproces, bronzas rotas, kauri gliemežvāki, stikla krelles. No rietumu zemēm - šifera galodas, bronzas trauki, glazētā un agrā tipa akmens masas keramika, stikla gludināmie akmeņi, alvas rotas. Tirdzniecības nozīmī raksturo arī kopatradums kādas celtnes zemgrīdas slēptuvē. Tajā glabājās bronzas rotas - kaklarīņķis, aproce, sakta, bronzas bļoda,

dīvas šifera galodas, liels krama nuklejs un bērza tāss vācele ar apmēram 1,5 kg vaska.

Pārtikas ieguvē sevišķa nozīme bijusi zvejniecībai. Atrasti dažādas formas no priežu mizas, bērza tāss un koka darināti tiklu pludīpi un pludīņu sagataves, akmens un svina gremdi, koka irbuļi tiklu lāpšanai, laidvu detaļas, airis. Spriežot pēc zivju kauliem, zvejotas galvenokārt saldūdens zivis - līdaka, asaris, zandarts, plaudis, līnis, sapals, vimba, kā arī lasis un Baltijas store (noteica biol.zin.kand. J.Sloka). Koka grābeklis, kā arī kultūras slānī lielā daudzumā esošie dzīvnieku mēsli, salmi, niedres, zāļu stiebrī sniedz liecību arī par lopkopību. Starp dzīvnieku kauliem visvairāk atrodami cūku, mazāk liellopu, kazu u.c. kauli.

Plašajā, viduslaiku pilsētai raksturīgajā atradumu klāstā relatīvi daudz rotaslietu - dažādas pakavsaktas (3.att.:5, 6), kakla gredzeni, lentveida aproces (3.att.:14), vītie un spirālgredzeni (3.att.:2, 3), stieņi un riņķiņu važiņas (3.att.:16), dažādi piekarīpi amuleti - bronzas, alvas, dzintara krustīpi (3.att.:9, 10, 16), dzīvnieku zobi, lunulas u.c. Starp atrastajiem priekšmetiem dominē Kurzemes ziemeļu daļas apdzīvotājiem, kā arī Daugavas lībiešiem raksturīgās formas. Vāciskas izcelsmes rotu tikpat kā nav. Atrastas tikai divas alvas saktiņas un apaļš piekarīņš. Tāpēc varam secināt, ka šajā pilsētas rajonā, liekas, līdz pat 14.gs. galvenokārt dzīvojuši vietējo tautību pārstāvji.

Trešajam celtniecības periodam raksturīgas mūra ēkas, kas jau situētas tagadējo gruntgabalu robežās. Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, to celtniecība sākusies 13. un 14.gs. mijā. Ziņas, ka jāceļ mūra nami, atrodam arī šī laika rakstītajos vēstures avotos. Pēc 1293.g. lielā ugunsgrēka izdotie Rīgas būvnoteikumi at-

ļauj celt pilsētas teritorijā vairs tikai mūra ēkas.

No trešā celtniecības perioda saglabājušies trīs ēku pagrabu un būves, kas ieraktas senajā kultūras slānī. 14.gs. zemes virsma, kā arī celtņu virszemes daļas nopostītas vēlāko gadsimtu apbūvē. Ēkas bijušas nelielas vientelpas celtnes ar pagrabie, situētas gruntsgabala dziļumā, atvirzītas no ielas sarkanās līnijas, celtas no plēstiem dolomītu akmeņiem, sienu apdarei izmantojot arī ķieģeļus. Ieeja pagrabā vedusi no īpašas piebūves. Pagraba grīdu sedzis smilšu bērumš. Sausumu pagraba telpās nodrošinājusi vertikālā drenāža - zemē ieraktas tukšas mucas. Šim pašam nolūkam kalpojuši arī ēkas ārpusē ap pamatiem ierīkoti, ar dēļiem segtie drenāžas kolektori.

A.CAUNE

JAUNI DATI PAR KOKA ĒKU KONSTRUKTĪVO IZVEIDOJUMU RĪGĀ 13.GS.

Arheologiskie izrakumi snieguši vērtīgus materiālus par viduslaiku Rīgas apbūvi, liecinot, ka līdz pat 13. un 14.gs. mijai dzīvojamās un saimniecības ēkas celtas galvenokārt no koka. Sevišķi nozīmīgi ir 1974. g. izrakumi Peldu un Ūdensvada ielā, kur atsegtas vairāk nekā 30 koka celtņu un 11 krāšņu labi saglabājušās atliekas. Šie materiāli ļauj izprast un izvērtēt arī iepriekšējos gados nelielajos izrakumu laukumos fiksētos atsevišķu fragmentāru celtņu konstruktīvos elementus.

Zīpojuma mērķis sniegt koka ēku būvelementu detalizētu raksturojumu, kas palīdzētu turpmākajā darbā noteikt ēku konstruktīvo izveidojumu un izmantošanas

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTEKA

75- 26.670

veidu un līdz ar to atļautu celtnes klasificēt. Apbūves plānojuma detalizētai izpētei un ēku klasifikācijai pagaidām esošais materiāls ir nepietiekams, tāpēc šie jautājumi sīkāk netiks apskatīti.

Izrakumos atsegtās koka ēkas galvenokārt ir plānā kvadrātiskas vientelpas celtnes, kuru izmēri svārstās no 2,5 x 2,5 m līdz 7 x 7 m. Sastopamas gan atsevišķi stāvošas celtnes, gan arī tādas, kur galvenai celtnei galos pievienotas viena vai vairākas piebūves. Izšķiramas dzīvojamās un saimniecības ēkas, kā arī iespējamās darbnīcas.

Celtņu konstruktīvajā risinājumā izdalāmi divi ēku tipi - guļbūves un stāvbūves. Galvenā atšķirība starp abu celtņu tipiem pastāv sienu izveidojumā, kamēr pārējās būvelementos ir daudz līdzīga. Tāpēc iespējams visus atsevišķos ēku konstruktīvos veidojumus analizēt kopīgi. Ēkas konstruktīvie elementi ir:

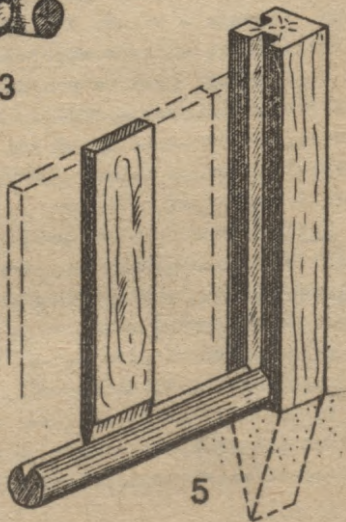
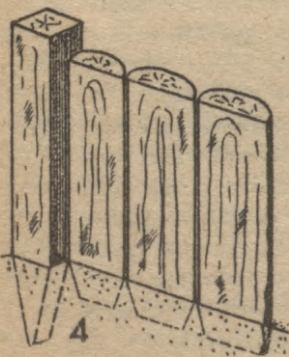
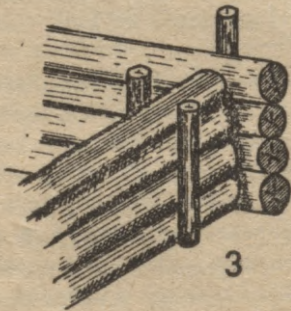
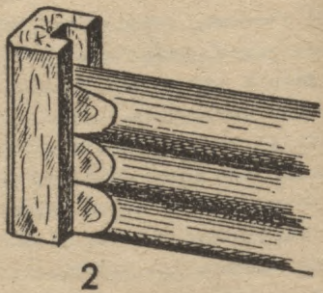
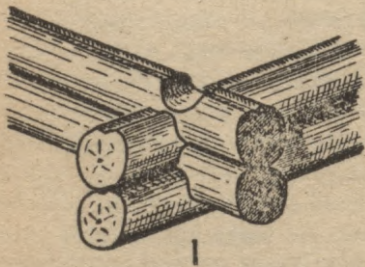
Pamati. Stāvbūvēm Ipašu pamatu nav. Jumts un gries-ti tām balstās uz ēkas stūros ieraktiem stabliem. Reizēm šo stabu gali, kas ierakti zemē, aptīti ar bērza tāsi. Guļbūvēm pamatnīcu vainags guldīts tieši uz zemes vai pat novietots zemē ieraktos grāvīšos. Reizēm tomēr zem ēkas stūriem likti paliktņi - koka blūči vai dolomita akmeņi, līdz ar to paceļot apakšējo guļbaļķu vainagu 20-30 cm virs zemes līmeņa. Ja sienu garums pārsniedz 5 m, paliktņi guldīti arī zem pamatnīcas sienas vidū. Vienā gadījumā konstatēti nepārtraukti pamati zem visas sienas. Tie izveidoti no 10 cm resniem un līdz 50 cm guriem apaļkokiem, kas novietoti ik pa 10-20 cm rindā, šķērsām zem sienas guļbaļķu apakšējā vainaga.

Sienas. Visbiežāk ēku sienas izveidotas no guļkokiem. Tām izmantoti 10-28 cm resni baļķi, kuriem virs-

pusē izcirsts kaķējums - lēzena, šķērsgriezumā trīstūrveida grope. Baļķu starpas aizpildītas ar sūnām. Sienu iekšējais apmetums ar māliem vai apšuvums Rīgā pagaidām nav konstatēts. Gulšoku sienu stūri savienoti trejādi: 1) ar paksi (4.att.:1), 2) ar stūra tabu jeb statni, kam sānos izcirsta vertikāla rievā, kurā ielaisiti nosmailinātie sienu baļķu gali (4.att.:2), 3) stūra savienojums izveidots, iedzenot zemē divas kārtis un starp tām kraujot gulšokus (4.att.:3). Pakšu savienojumi izmantoti dzīvojamām ēkām, stūra statņi ar ielaisitiem gulšokiem - ēku piebūvēm; trešais papēmiens ar jūgstūra savienojumu sastopams dažās vieglas konstrukcijas būvēs.

Stāvkoku sienas izveidotas, ēkas stūros ierokot statņus un telpu starp tiem aizpildot ar vertikāli liktām plankām vai šķeltiem apaļkokiem. Pēc aizpildījuma planku nostiprinājuma izšķirami divi stāvkoku sienu veidi. Pirmais - planku vai šķelto apaļkoku gali iedzīti vai ierakti zemē (4.att.:4). Otrajā gadījumā uz zemes horizontāli guldīts apaļkoks, kura gali nostiprināti stūra statņos. Apaļkoka virspusē izkalta rievā un tajā ieķīlāti planku apakšējie gali (4.att.:5). Planku augšgali, liekas, bijuši nostiprināti ar līdzīgu horizontālu siju.

Grīdas. Vienkāršākās grīdas ir zemes vai māla klons. Nereti telpas grīda ierīkota kā dēļu vai plēstu apaļkoku klāsts, kas guldīts uz sijām vai arī tieši uz zemes. Dažām saimniecības ēkām konstatētas arī dubultas grīdas. Tās izveidotas, uz apakšējā apaļkoku klāsta uzberot 10-15 cm biezu smilts slāni un virs tā klājot bērzu tāsīs un egļu mizas, ko savukārt pārsedz otra koku klāsta grīda. Telpa ar šādu grīdas izveidojumu bija īpaši sausa un, liekas, izmantota par noliktavu

4. attēls.

jeb klēti.

Krāsniis. Dzīvojamās ēkās krāsns parasti novietota istabas stūrī, piebūvēs krāsns vai atklāts pavards at-
radies telpas vidū. Krāsns parasti četrstūra vai pa-
kava veidā. To izmēri no 1 x 1 m līdz 1,5 x 1,7 m. Ap-
kure bijusi bez skurstēpa (t.s. dūmistaba). Pēc kon-
struktīvā izveidojuma izšķirami trīs galvenie krāšņu
tipi: 1) krāsns novietota tieši uz zemes; 2) krāsns no-
vietota uz zemes, bet to ietver koku konstrukcija;
3) krāsns novietota uz stabu vai guļkoku pamatnes.

Krāsnīm uz koku pamatnes kurtuves klonu veido tīrs
māls vai sīki akmeņi. No krāsns velves pamatnes nav sa-
glabājušies lielāki akmeņi. Tas vedina domāt, ka šim
krāsnīm bijusi tikai māla velve, kuru saturējuši malās
likti mietīgi vai rīkstes. Šādu sīku mietīgu gali kon-
statēti klona malās.

Pirmā tipa krāsnīm kurtuves pamatnē veidots rūpīgs
brūģējums no dūres lieluma akmeņiem. Velvei izmantoti
laukakmeņi, kuru šķērsgriezums nepārsniedz 50 cm, un
dolomīti, kas pakavveidā ietver kurtuvi. Vēlākajā pe-
riodā kurtuves klonu pārsvarā veido ķieģeļi un arī
dzelas kausēšanas sārņi. Atsevišķos gadījumos krāsnīm
bijusi arī koka virsbūve, kas ietvērusi akmens vai mā-
la velvi.

Pagrabi vai saimniecības bedres. Senākajā celtnie-
cības horizontā gandrīz visām ēkām konstatētas pamat-
zemē ieraktas 0,5-0,8 m dziļas zemgrīdas pagrabu bed-
res. To forma ovāla vai četrstūraina, ar samērā stā-
vām malām un lēzenu dibenu. Izmēri nepārsniedz 1 x 2
m. Īpaši bedru izklājumi vai sienu nostiprinājumi nav
konstatēti. Telpas plānā bedres situētas krāsnij pre-
tējā stūrī līdztekus sienai. Ēkām, kas atrodas augšē-
jos kultūras slāņa horizontos, bedres jeb pārrakumus

grūti atšķirt, jo zemgrīdas telpu aizpilda tumša, organiskām vielām bagāta masa, kas līdzīga apkārtējam kultūras slānim.

Durvis. Ieejas vietas konstatētas trim celtnēm. Atrasti arī divi durvju vērtņu fragmenti. Ieeja šķā strādusies tuvu pie viena tās stūra. Divas sliekāņu vietas atklātas guļbūvēm, viena - stāvbūvēm. Ieejas platums 60-90 cm. Guļbūvē sliekšnis izveidots 3.vai-
pagā. Sliekšņa kokā izcirstas ligzdas aplodu ievieto-
šanai un durvju viras izcilnim. Durvis vērušās uz
telpas iekšpusi. Atrastas saimniecības šķas durvju
vērtnes, tās veidotas no divām plankām. Vērtnes izmē-
ri 60 x 130 x 4-5 cm. Vienai no plankām abos galos
bijuši izcirsti īpaši izcilņi. Saglabājies tikai apak-
šējais, kas balstījies sliekšni izdobtajā ligzdā.

Logi. 13.gs. slāni, kas attiecas uz koka celtnie-
cības periodu, liecības par logiem pagaidām vēl nav
iegūtas. Atrasti nelieli, plāni plakanu stiklu frag-
menti, kas varbūt atsevišķos gadījumos varētu būt iz-
mantoti logiem. Vairākos izrakumu objektos 13.-14.gs.
slāņos atrasti logu svina ietvari. Jautājums, vai šā-
di logu ietvari bijuši arī 13.gs. koka šķām, vēl ir
atklāts.

Griesti. Juntas. Materiālu par juntu un griestu iz-
vietojumu izrakumos iegūts ļoti maz. 1972.g. virs kā-
das nodegušas celtnes lielākā platībā konstatētas māla
apmetuma paliekas. Apdegušo māla gabalu iekšpusē labi
bija saglabājušies dēļu un bērza tāsū nospiedumi,
liecinot, ka virs pārseguma dēļiem liktas bērza tāsīs
un virs tām klāta māla kārtā. Liekas, šis klājums at-
radies virs griestiem, maz ticams, ka tas sedzis jum-
tu. Netieši par iespējamu juntu seguma materiālu lie-

cina arī kultūras slāni atrastie salmi un niedres. 1970.g. 14.gs. slāni atrastas arī vairākas lielas plēstas koku skaidas ar triestūrveidā nocirstu vienu galu. Tās atgādina vēl nesenā pagātnē lietoto jumta seguma materiālu.

I.CIMERMANE

AIZSARDZĪBAS IZRAKUMI ZELTU KAPULAUKĀ

Valmieras novadpētniecības muzejs kopā ar Latvijas PSR Vēstures muzeju no 1974.g. 24.jūlija līdz 1.augustam veica aizsardzības izrakumus Valmieras rajona Rencēnu ciema Zeltu kapulaukā. Kapulauks ierīkots ap 1200 m² lielā grants paugurā un tika atklāts, ierīkojot šeit grants karjeru. Lai novērstu kapulauka tālāku postīšanu un noskaidrotu tā hronologiju, tika izdarīti arheoloģiski izrakumi.

Izrakumu gaitā tika izpētīta 120 m² liela platība, atklājot 25 apbedījumus (no tiem 13 bērnu).

Mirušie guldīti zemē ieraktās bedrēs 45-160 cm dziļumā. Četros gadījumos tika konstatētas nagotu dēļu vai silesveida šķirstu paliekas. Mirušie guldīti uz muguras, kājas izstieptas, rokas saliektas pāri iegurņa kaulam, viduklim vai krūtīm, retāk - nostieptas taisnas gar sāniem. Apbedījumu virziens visai dažāds: 14 gadījumos R-A (arī ar nelielām novirzēm), 5 gadījumos Z-D, 3 gadījumos ZR - DA, 2 gadījumos DR - ZA, 1 gadījumā A-R.

Vairums apbedījumu ir bez piedevām. Pie četriem apbedījumiem konstatētas monētas (vājās saglabāšanās dēļ nosakāma tikai viena, tā ir 1677.g. Zviedrijas monēta). Sieviešu apbedījumos atrastas divas bronzas

riņķasakts, četras dzelzs šujamادات, viens slimesta un viena kauri gliemežvāku un stikla kreļļu kaklarota. Viriešu apbedījumos atrasti vairāki dzelzs naži.

Medicīnas vēsturei interesants ir lē. (virieša) apbedījums, kam galvaskausā ir 13 cm gara cirtiena pēdas. Cirtiena brūce aprētojusies un daļēji aizaugusi, liecinot, ka ievainotais, neskatoties uz smago ievainojumu, ir vēl ilgāku laiku dzīvojis.

Pētītais Zeltu kapulauks ir vietējo latviešu zemnieku apbedīšanas vieta, kas, spriežot pēc atradumiem, izmantota 16.-17.gs. Iespējams, ka daļa apbedīto miruši Livonijas kara vai tam sekojošajos bada un mēra gados. Iegūtie atradumi liecina par seno apbedīšanas tradīciju saglabāšanos Vidzemē vēl 16. un 17.gs.

J.DAIGA

IZRAKUMI SALASPILS LIPŠU KOMPLEKSĀ UN DOLES RAUSU CIEMĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Spolišķalna arheoloģiskās ekspedīcijas 1.grupa no 1974.g. 20.jūnija līdz 31.oktobrim turpināja iepriekšējā gadā uzsāktos izrakumus Lipšu kapulaukā un izvērsa darbus arī kapulaukam atbilstošajā lībiešu ciema vietā - Daugavas piekrastē.

Kapulauka rietumu daļā tika atsegta ap 1300 m² liela platība. Virskārta nopemta ar buldozercu. Atklāti 33 lībiešu kapi: nosakāmi bija 13 viriešu (1 bērns) un 7 sieviešu (3 bērns) apbedījumi. Daļa kapu postīti, 7 kapi pilnīgi bez piedevām. Kauli saglabājušies ārkārtīgi slikti. Lībieši parasti apbedīti ZR virzienā, lai gan konstatēti apbedījumi arī A virzienā. Atklāti

divi ugunskaņi, no tiem interesantākais bija 79. vīrieša apbedījums. Mirušais sadedzināts ar bagātīgām piedevām ārpus kaļiem. Sārta paliekas sabērtas bedrē (ø 40 cm). Senlietu vidū labi saglabāties āvas cirvis, iedziļņa šķēpa gals ar vienpusīgo asmeni un atskabargu, šķiltavas, galoda, dzelzs ilens ar ripiņi, jostas fragmenti, tordēta pakavsakta ar atrotiem galiem, bronzas krelle (5.att.:2), dzelzs nazis un dzelzs stieniņu važiņa.

No skeletkaņiem ar piedevām bagātākais izrādījās 82. vīrieša apbedījums zārkā, dziļā kapa bedrē, ar samērā labi saglabājušos audumu paliekām (svārku piedurknes u.c.; analizēja A.Zariņa). Ap kaklu trīs viju kaklariņķis no tievas, vītas bronzas stieples, uz kuras divām kārtām savērtas spirāles. Uz krūtīm atradās vēl liela bronzas slēksnītes stīpa (ši īpatnējā rota atkārtojās 3 vīriešu kapos), kuras gali parasti sasieti ar vilnas diegu, ar sīkām bronzas rozetītēm apkalta ādas josta, platasmens cirvis, dzelzs duncis ar bronzu inkrustētā ādas makstī un bronzas pakavsakta.

Piedevām bagātais sievietes apbedījums (77.) guldīts zārkā, kas aiznagliots ar daudzām lielām naglām. Pie kājām māla trauks, ap kaklu zeltītas stikla krelles ar alvas piekariņiem, uz krūtīm zvaigznes sakta, tālāk dzintara piekars, lentveida aproces, bronzas vītais un vairogredzens (5.att.:10) ar svītru rotājumu un dzelzs nazis.

Neparasts izrādījās vīrieša un sievietes apbedījums vienā lielā koka šķirstā (112. un 113.kaps). Vīrietim labajā pusē līdzās šķirstam kājgali novietots koka ieroču ietvars (?) (garums - 85 cm, platums -

5. attēls

20 cm, dziļums - 20 cm), kas no ārpuses un iekšpusē krāsots mālaini sārtā krāsā ar melniem un baltiem ornamentiem. Krāsa saglabājusies labi, bet raksts nebija uztverams. Ietvarā atradies bronzas spirālišu pušķītis, kas, šķiet, rotājis uzmaivas šķēpa kātu, jo šķēpa gals atradās apbedītajam pie galvas. Bez tam atrasta pakavsakta un trīs lielas spirāles (kādas parasti rotā lielos zobenus), melna stikla rotāta podziņa (5.att.:5) un bronzās bikoniska krelle (5.att.:3), josta ar bronzas sprādzi (5.att.:22), pie kāju pēdām - ādas fragmenti un liela spirāle, kā arī neliels akmens. Sievietei - zeltīto kreļļu rota ar bronzas sadalītāju (5.att.:4) un piekariņu - arābu dirhēmu (995.g., noteicis I.Dobrovoļskis, Valsts Ermitāžā). Arī sievietei pie kājām atradās mazs akmens, ādas fragmenti un liela bronzas spirāle. Šādas spirāles sastopamas samērā bieži, bet to nozīme vēl neskaidra, iespējams, ka tās saistāmas ar īpatnēju ādas maciņu rotājumu. Apmēram 50 cm no pēdām atradās māla trauks, kuram pirmo reizi konstatēta ap tā kakliņu apvīta bronzas stieple ar cilpām, lai ievērtu auklu vai siksnīņu nešanai.

Kapulaukā apbedīti samērā trūcīgi lībiešu cietā iedzīvotāji. Apbedījumos liela nozīme bijusi tradīcijām: mirušie parasti apbedīti ZR virzienā, tieši virs kapa bedres kurts sārts; ap mirušo reizēm likti arī daži akmeņi, kājgali nereti novietots māla trauks, kājgali vai galvgali liktas lielas vāceles ar veltēm, vismaz daļai kapu uzbērti uzkalniņi, ar to izskaidrojams, kāpēc kapi izvietoti samērā izklaidus. Konstatēta arī vesela rinda rituālo bedru ar pelnu un ogļu pildījumu, reizēm bedrēs atrodamas arī lauskas.

Kaut arī kapu inventārs nav visai bagātīgs, atra-

dumu vidū vērojama samērā liela senlietu dažādība, piemēram, vairāku tipu pakavsaktas (9 gab.). Pakavsaktas ir ar atrotītiem galiem un plakanu vai tordešu loku (5.att.:14, 18), ar daudzskaldņu galiem un vītu vai rombveida griezuma loku, ar zvērgalvu, pogu vai vāļu galiem (5.att.:15-17, 19). Viena bija zvaigžņveida sakta (skat. attēlu uz vāka). Atrastas arī spieķadatas. Viriešiem izplatītas šauras ādas jostas ar bronzas sprādži (5.att.:21-24) un sadalitājiem (5.att.:13), reizēm jostas apkaltas plāksnītēm (5.att.:7, 8).

Sieviešu parastākā rota bijusi zeltīto stikla krejļu virkne, kas nereti papildināta ar monētveida piekariem (piemēram, 113.kapā - arābu dirhēms, 114.kapā - 13.gs. Anglijas sterliņš, kalts Londonā Heinriha III (?) laikā, 1216.-1272.g.; noteica K.Pelda), krustiņiem (5.att.:6), dzintara piekariem (5.att.:1) un sadalitājiem (5.att.:4). Kapulaukā pirmo reizi konstatēti bronzas konusveida spirālgredzeni (82.kaps, 5.att.:12), kuru garā spirāle sniegusies pāri pirksta galam. Ipatnējs ir arī bērns baltmetāla vairoggredzens un sudraba gredzens ar pāri ejošiem galiem, kurā iespiesta trijlapu ornamentālā josla (5.att.:9, 11).

Māla trauki kā piedeva atrasti trešdaļai apbedījumu. Retumis tie rotāti ar likloša ornamentu (108.kaps).

Kapulauks piederējis 11.-13.gs. lībiešu ciema iedzīvotājiem, atklātie apbedījumi attiecināmi galvenokārt uz šī perioda otro pusi. Kapulaukam konstatējamas arī savas lokālās īpatnības.

Viens no apbedījumiem, tāpat kā tas bija 1973.g. izrakumos, attiecināms uz l.g.t.pr.m.ē. vidu vai beigām. Skelets apbedīts zem lielāku akmeņu krāvuma (ap 100 akmeņi), guldīts uz sāniem DR virzienā, bez piedevām, labi saglabājies. Netālu no akmeņu krāvuma dien-

vidrietumu gala atrasts vesels švikātās keramikas trau-
cipš.

Kapulauka ziemeļrietumu daļā apmēram 1 m^2 platībā atklātas ap 50 krama šķīlas un atsevišķas krama lietas, liecinot par senas akmens laikmeta mītnes pastāvēšanu plašākā teritorijā - no kapulauka līdz pat Daugavai.

Konstatēts, ka lībiešu kapulauks dienvidu virzienā nav gājis pāri tagadējai t.s. vecajai šosejai, un, jādomā, tās vietā arī senatnē vedis ceļš.

Lībiešu ciema vieta atradusies uz dienvidiem no lībiešu kapulauka un sniegusies līdz Daugavai, nelielā pagūrā vismaz $100 \times 100 \text{ m}$ lielā platībā. Buldozeriem līdzinot dolomītu karjera un Daugavas krastus, 1974.g. rudenī atsedzās bagātīgs kultūras slānis. Atklāti ap 100 pavardi, kuru ierīkošanā izmantoti akmeņi. Pavardos tumša zeme, pelni un ogļītes un dažādi atradumi (sārņi, lauskas, senlietas). Iezīmējās ap 20 celtņu vietas, kuru robežas pagaidām vēl grūti noteikt. Pavardi parasti līdz $0,5 \text{ m}$ vai vairāk iedziļināti zemē. Izpētīti 18 pavardi, kas visvairāk apdraudēti sakarā ar ūdens līmeņa celšanos. 1.pavards ar bezripas keramiku, graudberzi, pumata diametrs $1,4 \text{ m}$, bedres dziļums 50 cm , virspusē akmeņu konstrukcija. Līdz ar saimniecības telpu ap to pavards aizņēma $2 \times 3 \text{ m}$ lielu platību.

Interesi izraisīja 2.pavards ciema austrumu malā. Tas lietots ilgstoši, ļoti intensīvi. Pavards atradies 80 cm dziļā bedrē, tā diametrs $2,2 \text{ m}$, pavardam vidū vēl otra, mazāka bedre un malā "ogļu bedrite" uguns glabāšanai. Pavarda bedrē bijuši ielikti ap 500 akmeņi, atrasts daudz māla apmetuma, trauku lausku (ripas un bezripas), kaulu. Senlietu vidū sudraba spirālgredzena fragments, dzintara piekariņš, acainas stikla krelles, bronzas spirāle, bronzas jostas apkalums, 6

šujamادات, dzirkles, ledusplēsis, nazis, ilens, naglas, kabes, apkalumi, māla ripu fragmenti. Atrastās nošķeltas kaula plāksnītes liecina par kaula apstrādi. Telpa ap pavardu aizpēmusi vismaz 4 x 4 m lielu laukumu, kurā noritējusi ikdienas dzīve un darbi.

Pavards ar daudzajiem akmeņiem labi noderējis arī telpas apsildīšanai. Protams, dzīvojamā māja bijusi vēl lielāka. Apmētnē atsegta 1.kārta.

Atradumu vidū ripas keramika, masveidā - māla ripas (aužamo stāvu atsvari), galodas, dažādas kaltās naļas, kabes, lielākā skaitā arī naži, no bronzas lietām atrasti tikai pakavsaktas un ažuŗas iegarenas plāksnes saktas fragmenti, trauka malas fragments, spirāles, apkaluma plāksnītes, šujamā adata, sakusumi, dažī māla tīģeļu fragmenti. Dzelzs priekšmetu vidū lielāka dažādība, jo atrasti cirvju pieti, zirga laužņi, bulta (uzmavas) ar divām atskabargām, bruņukrekla fragments, ledus pieši, zobena rokturis, šujamادات, slīmests, ileni, iesms, jostu sprādzes, šķīlamdzelzs. Atrasts kāds ļoti miniatūrs naža asmenītis, kas iespējams, lietots medicīnā (garums - 3,7 cm, platums - 0,5 cm). Kaula priekšmetu atrasts maz: 2 adatas, ilens, rūcenis.

Sprīežot pēc bezripas keramikas un graudberžiem, lībiešu ciema apdzīvots jau ap 10.gs., visintensīvāk - no 11. līdz 13.gs., mazāka mēra arī no 14. līdz 17.gs. (bronzas skārda vainagu apkalumi, 17.gs. holandiešu pīpes, svina lodītes, dzelzs lode, dažī naži, šķēpa kāta gala uzgelis).

Par apmetnes visnenāko apdzīvotības posmu liecina atrastās 35 krama šķīlas. Sevišķi izceļas kāda liela nažveida šķīla no zilganpelēka, gaiša krama. Pēc I.Za-gorskas domām, lielākā daļa šo kramu, tāpat kā ap 1,5

km attāļajā Laukskolā, attīcināma uz paleolīta beigām, mezolīta sākuma, t.i., ir ap 9 tūkstošus gadus veci.

Izrakumi ciema vietā un kapulaukā tiks turpināti vēl 1975.g.

1974.g. (un mazākā mērā arī 1972. un 1973.g. rudenī) ekspedīcija turpināja izrakumus un veica zemes darbu uzraudzību Doles Raušu lībiešu ciema vietā. Norakti visu laukumu celtnu un pavardu šķērsprofili, atklāti 11 jauni pavardi un kāda celtnes vieta apmetnes dienvidu daļā, buldozeru noraktajās zemēs. Pētītas arī divas akmens krāsni (266., 497.) un pavardi zem laukuma profiliem. Īpatnējs izrādījās 137.pavards, zem kura atklājās senāks mazs pavards, aplikts ar akmeņu vainagu un pilns ar graudiem.

No 11 jaunajiem pavardiem septiņi atklāti ceļa dienvidu pusē, divi - pie Vecostundu ūdenspostega un celtnes vietā pie bij. Pērkaipu mājām.

Arī šajos pamatos reizēm pamatā likti zirgu kauli, bet pildījumā bijis daudz akmeņu, izmantota arī puse dziņnakmeņa, reizēm akmeņi veido ciešu krāvumu apļa vai pusapļa veidā un iet pavarda bedres dziļumā. Visi pavardi iedziļināti zemē (no 40 cm līdz pat 1 m).

Celtnes vieta pie Pērkaipiem aizņem 5 x 7 m lielu platību, tanī divi pavardi, abi iedziļināti 60 un 120 cm zemē, bez tam vēl konstatētas divas bedres. Vienā no pavardiem atrastas amforas lauskas. Jaunatklātie pavardi un celtnes iekļaujas tanīs pašās hronologiskajās robežās kā visa pārējā lībiešu ciema vieta (11.-13.gs.).

Savākts daudz keramikas un kaulu materiāla, māla ripu fragmentu, arī naži, galodas, naglas u.tml. Tikai vienai lauskai konstatēta podnieka zīme (slīpais

krusts apli - 6.att.:16). Uz vissenāko apdzīvotības posmu, vēl pirms mūsu ēras, attiecināmas trīs kaula adatas (6.att.:14, 18), akmens kalts, dažas švikātās keramikas lauskas, slīpējamie akmeņi. Pirmslibiešu posmā iekļaujas kvarcīta ovālais šķīļakmens (6.att.:15, atrasts tieši uz pamatzemes) un beržamie akmeņi. Samērā daudz atrasts bronzas priekšmetu, gan bronzas stieplu, ritulišu (6.att.:8) un atgriezumu, dažādas plāksnītes, tīģeļu fragmenti, pincete u.tml. (6.att.:7), liecinot par vietējo amatnieku darbošanos.

Izcils atradums ir somiskā saktu; tā ir gandrīz apaļa, ažūra, lieta, un tai līdzīga atrasta tikai Skrīveros (6.att.:1). Divas dažādas krustadatu galvas izmantotas par piekarēm (6.att.:2, 5), tāpat kā līpšu kapulaukā. Rotu un tērpa piederumu vidū - važturis ar plastisku zirga galvu (6.att.:4), aproces, jostu sprādzes un apkalumi (6.att.:10), važiņas, gredzeni (6.att.:9), kaklariņķa fragments. Atrasts arī sārta šifera vārpstas skriemelis (6.att.:17) un labi saglabājusies ornamentēta kaula lāpstīpa, vienpusīga ornamentēta kaula ķemmīte, ornamentēts kaula riņķis (6.att.:12, 13, 19).

Pie retiem atradumiem pieder arī bronzas ausu tīrāmā karotīte ar plastisku putna figūriņu, kurai paralēles konstatējamas Daugmales pilskalnā un Mārtiņsalā (6.att.:3).

Uz 17.gs. - zviedru valdīšanas laiku - attiecināms zobena roktura rōkas aizsegs, šķēpa kũta uzgalis, četrstũrainā vara nauda - klipe un daži šiliņi.

Novērojumi zemes darbos nodēriģi apmetnes robežu noteikšanai. Acīmredzot libiešu ciems aizņēmis visu piekraustes joslu Doles salas augšgalā. Apdzīvotās joslas platumu no krasta grũti noteikt, jo liela daļa krasta aizskalota Daugavā.

6. attöls.

Iegūtais atradumu un atziņu materiāls būs ļoti noderīgs Raušu lībiešu ciema raksturošanai un salīdzināšanai ar citiem lībiešu ciemiem pie Daugavas.

J.GRAUDONIS

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI IKŠĶILE 1974.GADĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Ikšķiles arheoloģiskā ekspedīcija no 1974.g. 3.jūnija līdz 30. septembrim turpināja Ikšķiles arheoloģisko pieminekļu kompleksa izpēti.

Ar seno mūra pili saistāma kādas celtnes daļa, ko konstatēja Daugavas krastā apmēram 30 m dienvidrietumos no senās baznīcas. Šīs celtnes dienvidu daļa nobrukusi, Daugavas palu ūdeņiem izgraužot krastu, bet ziemeļu daļa 6,15 m garumā, austrumu galā līdz 1,2 m, rietumu galā līdz 2,5 m platumā saglabājusies. Celtnes daļu norobežojošo pamatu 0,8-0,9 m biezās sienas saglabājušās 1,0-1,6 m augstumā. Šīs pamatu sienas celtas no dažāda lieluma un formas neapstrādātiem plienakmeņiem ar kaļķu javu.

Ēka celta pamatradzēs izlauztā bedrē, un saglabājusies daļa ir daļa no tās pagrabstāva. Ēkas pamatu ziemeļu sienā atklājās 3,2 m gara, 1,3 m plata, rūpīgi izmūrēta kāpņu telpa ar septiņiem pakāpieniem. Atklātās celtnes sienu mūrējums neatšķirās no mūrējuma veida, kādu vēroja tiešajā pils teritorijā celtajām ēkām. Var domāt, ka šīs ēkas eksistence saistāma ar Ikšķiles mūra pils pastāvēšanas vēlāko posmu. Tuvāk konstatēto celtni, tās hronoloģiju un praktisko izmantošanu raksturot nav iespējams.

Senā lībiešu ciema vietā pētītajos laukumos konstatēja trīs celtniecības kārtas.

Senākās celtniecības pēdas - iedziļinātu ceļņu vietas, pavardu un t.s. pārtikas bedres - atklājās gaisajā pamatzemē pēc kultūras slāņa norakšanas. Pēc sava veida un izmēriem šis senākās celtniecības konstrukcijas bija līdzīgas jau iepriekšējos gados Ikšķilē, tāpat Daugavas lejtecē pētītajās Salaspils Laukskolas, Mārtiņsalas un Doles salas lībiešu ciemu vietās konstatētajām. Ikšķilē tās pieder lībiešu ciema pastāvēšanas visagrākajam posmam un būtu datējamas ar 12.-13.gs., lai gan daļa var būt arī agrākas.

Vēlāka laika, liekas, 14.-15.gs., varētu būt īpatnējie krāšņu jeb pavardu pamati, kas atklāti Ikšķīles lībiešu ciema vietās ap 1 m biezā kultūras slāņa vidējā daļā. Tiem raksturīgs ar lielākiem, plakaniem uz šķautnes liktiem akmeņiem norobežots ieapaļš vai četrstūrains laukums, kurā sīkāku akmeņu klāstu sedza mālu blīvējums. Šādi 1,0-2,5 m² lieli veidojumi līdz šim zināmi tikai Ikšķilē un, iespējams, liecina par vācu celtniecības papēmienu ietekmētu vietējo iedzīvotāju celtniecību. Pagaidām nav izdevies noskaidrot šī tipa krāšņu virsbūvi.

Jaunākajai celtniecības kārtai pieskaitāmi vairākos laukumos ciema teritorijā konstatētie ēku mūra pamati. Tie nepārprotami pārstāv vācu celtniecību un pieder vai nu baznīcas, vai arī muižas senāko ēku kompleksiem.

1974.g. pilnīgi attīrīja kādus plašākus mūra pamatus, kas ziemeļu - dienvidu virzienā šķērsoja VII izrakumu laukuma austrumu galu un iezīmēja te kādas plašākas celtnes rietumu daļu. Šīs celtnes pamatu dienvidu gals 4 m garumā atklājās kā 0,8 m plats lielu plien-

akmeņu krāvums bez saistvielas. Tam 3. metrā no dienvidiem pieslēdzās līdzīgs 1 m plats akmeņu krāvums, kas no pirmā krāvuma turpinājās austrumu virzienā. Šiem pamatiem pieslēdzās ap 4,2 m garš un 2,7 m plats celtnes izvirzījums uz rietumiem. Šo izvirzījumu veidoja divas paralēlas rietumu-austrumu virziena sienas. Izvirzījums varēja būt kādas verandas pamati. Ap 1 m ziemeļos no aplūkotā izvirzījuma atsedzās 1,7 m plata un 2,7 m gara krāsns pamatu daļa. No plienakmeņiem ar kaļķu javu mūrētās krāsns sienas ielokoja krāsns klons, kas rūpīgi un blīvi bija darināts no nelieliem (0,22 x 0,1 x 0,04 m) uz šķautnes liktiem dzeltenīgiem ķieģelišiem. Krāsns virsbūve nebija saglabājusies.

Ņemot krāsns klona ķieģelišus, zem tiem atklājās akmeņu un zemju blīvējums, bet vēl dziļāk - kāpnes. Izrādījās, ka kādā ēkas pūrbūvē kāpņu telpa bija piepildīta ar zemēm un akmeņiem un kāpņu augšējā pakāpiena līmeni veidots krāsns klons, kāpņu telpas sienas saglabājot arī kā krāsns ārsienas.

Kāpnes (1,4 m augstumā 7 pakāpieni) veda celtnes pagrabstāvā, kurā bija sarkano mālu klons. Līdz 1,4 m dziļumā atsegtajām pagrabtelpas sienām bija kaļķu javas apmetums, kas liecināja, ka šī telpa varēja būt apdzīvota.

Krāsns ar mazo ķieģelišu klonu, liekas, celta 17. gs., bet pati celtnē ilgāku laiku pastāvējusi jau pirms tam. Tāpēc to visumā var datēt ar 16.-17. gs. Pēc tā, ka konstatētā ēka atradusies tiešā baznīcas tuvumā, tāpat pēc norādījumiem rakstītajos avotos, jādomā, ka šī ēka pieder baznīcas celtņu kompleksam.

Citā (XII-a) laukumā, ap 30 m uz ziemeļrietumiem no aplūkotās celtnes atklāja krāsni, kas celta telpu apsildīšanai ar karstu gaisu. Celtnes kontūras, kurā

Šī krāsns atradusies, kultūras slāni neiezīmējās, tāpēc jādomā, ka atklātā apkures sistēma bijusi izveidota koka šķā, kas gājusi bojā, neatstājot redzamas pēdas.

No krāsns saglabājusies tās 3,8 m garā un 2 m plata pamatdaļa. Krāsns celta kultūras slāni un daļēji (ap 0,3 m) arī pamatzemē ieraktā bedrē. Tās savstarpēji paralēlās ziemeļu un dienvidu sienas 0,95 m attālumā viena no otras, ap 0,5 m biezas, mūrētas no samērā lieliem (0,27 x 0,16 x 0,13 m; 0,33 x 0,19 x 0,23 m; 0,48 x 0,40 x 0,28 m u. tml.) neapstrādātiem plienakmeņiem. No krāsns ap 0,3 m biezas austrumu sienas, sānsienu norobežota, uz rietumiem izdalījās ap 2 m gara kurtuves telpa un 1 m gara krāsns priekštelpa, ko rietumu galā noslēdza ap 0,5 m bieza no plienakmeņiem celta gala siena. Kurtuvi no krāsns priekštelpas atdala no ķieģeļiem mūrēta priekšsiena, kurā izveidota 0,5 m augsta un pamatā 0,6 m plata pusapaļa kurtuves mute. Pāri kurtuvei 0,10-0,12 m attālumā cita no citas celtas ķieģeļu arkas, bet virs tām krauti laukakmeņi.

Krāsns rajonā atrada arī šī tipa krāšņu kurtuves sedzošās caurumotās plāksnes fragmentu. Ap 0,09 m biežā plāksne gatavota no māliem un pēc krāsas un mālu sastāva neatšķirās no krāsni iemūrētajiem ķieģeļiem.

Pēc ikšķilē atklātās, tāpat Altenē konstatētās apkures sistēmas ar pilnīgu drošību var noteikt šīs krāsns uzbūvi un darbību. Šī tipa krāsni Latvijā PSR teritorijā līdz šim konstatētas tikai vācu celta-

¹ Latvijā PSR arheoloģija. Rīga 1974, 289. lpp., 182. att.

jās mūra pils (Altene, Koknese, Vecdole, Salaspils). Vecdolē šāda tipa apkures sistēma attiecas uz 13.-14. gs., Salaspili līdzīga akmeņu un ķieģeļu krāsns datēta ar 15.gs., Altenē četras šādas akmeņu krāsns konstatēja 14.-15.gs. celtnēs. Pēc ķieģeļiem (tie 0,08 x 0,14 x 0,28 m lieli) un pēc norādītām paralēlām Ikšķilē atklātā krāsns var būt attiecināma uz 15.gs. vai nedaudz vēlāku laiku.

Bez šīs labi saglabājušās krāsns pamatdaļas ap 15 m uz austrumiem no tās atklāja vēl citas apkures sistēmas un celtnu pēdas, kas nav saistāmas ar vietējo cilšu celtniecības tradīcijām. Šīs celtniecības pēdas norāda, ka vismaz jau 15.gs. lībiešu ciema teritorijā ārpus pils un baznīcas ēku kompleksiem pastāv vēl cita rakstura vācu celtniecība. Liekas, ka šīs ciņas ciema teritorijā konstatētās ēkas būtu saistāmas ar vācu feodāļa (lēpa turētāja) iespiešanos agrāk vietējiem iedzīvotājiem piederošajā zemē, t.i., ar muižas ēku kompleksa veidošanos.

Lielākā daļa no lībiešu ciema vietā iegūtajām senlietām pieder 12.-15.gs. (dzelzs cirvī, naži, slīmes, ileni, dzirkles, bultu un šķēpu gali, pakavi, pieši, rēdzes, slēdzenes, slānekļa galodas, māla tīģeļi, lejamveidnes, vārpstu skriemeļi, aužamo stāvu atsvari, kaula ķemmes un rūcepi, bronzas važiņas, zvārguļi, trauku fragmenti u.c.), bet ir arī vēlāka laika atradumi (monētas, māla pipju fragmenti, dažādi apkalumi u.c.). Keramiku pārstāv uz ripas darinātu māla trauku un t.s. akmens masas trauku lauskas. Šie materiāli raksturo ciema iedzīvotāju nodarbošanos un iedzīvi.

Lībiešu kapulaukā, ko atzīmējis F.Kruze un arī citi baltvācu pētnieki, ieguva dažus 11.-12.gs. savrup-

atradumus (bronzas dohā aprobe, kaklariņķa fragments, piekariņi, māla pods), bet neskartus kapus nekonstatēja.

Darbs Ikšķiles pieminekļu kompleksā turpināsies 1975.g.

J.GRAUDONIS

1974.GADA IZRAKUMI SĒJAS UZKALNIŅKAPOS
UN TURIDAS TORŅI

I

Gaujas senlejas krastos rajonā no Siguldas līdz Vangažiem konstatēti kapu uzkalniņi, ko senāk tautā sauca par "batarīņiem". Tie pa vienam (pie Krimuldas Liepenēm, pie Vangažu kapsētas u.c.) vai nelielām grupām (pie Krimuldas kapsētas - 3, pie Vangažu Melkertiem - 4 u.c.) atrodas smilšainos priežu mežos tiešā senlejas krasta tuvumā.

Lielākajā daļā šo uzkalniņu redzamas 19.gs. veikto izrakumu un citas bedres, uzkalniņi postīti, lauzot akmeņus Rīgas - Raganas šosejas būvei. Jaunākajā laikā tie pētīti 1945.g. pie Krimuldas Jaunās kapsētas (A.Karnups) un 1970.g. pie Vangažu Melkertiem (J.Graudonis).

Pēc uzbūves un konstatētajām aplodīšanas parālām, tāpat pēc atradumiem, "batarīņu" tipa uzkalniņi atšķiras no Gaujas baseinā atklātajiem lībiešu pieminekļiem. Pēc līdzšinējiem materiāliem tos var datēt ar l.g.t.pr.m.ē., bet daļu pat ar m.ē. l.g.t. pirmo pusī. Par šo uzkalniņu etnisko piederību domas dalās.

Lai gūtu jaunus materiālus šī pieminekļu tipa hronoloģijas precizēšanai un to etniskās piederības noteikšanai, Latvijas PSR ZA Vēstures institūts un

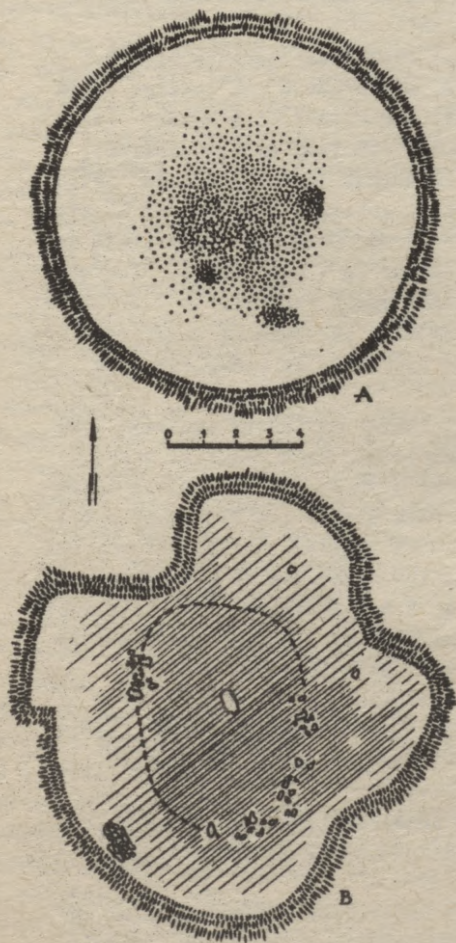
Siguldas novadpētniecības muzejs no 1974.g. 14. līdz 31.maijam izdarīja arheoloģiskos izrakumus "batarīgu" tipa uzkalniņos pie Rīgas raj. Sējas c.p. Skraļļa un Vilētāja mājām.

Pie Skraļļa bija zināms viens kapu uzkalniņš, bet, apvidu pārbaudot, konstatēja vismaz piecus uzkalniņus (dažos gadījumos bez pārbaudes izrakumiem nav iespējams nosacīt, vai paugurs ir dabas veidojums vai mākslīgi uzbērts uzkalniņš). Šajā grupā pārbaudīja trīs dažāda lieluma uzkalniņus.

Grupā lielākā (1.) uzkalniņa diametrs ap 11,0 m, augstums no dienvidu puses - 0,9 m, no austrumu puses - 0,8 m, no ziemeļu puses - tikai ap 0,6 m. Tā virsmā nekādas postījumu pēdas nebija vērojamas.

Pēc 0,03-0,05 m biezas sūnu un trūdzeses kārtas noņemšanas visā uzkalniņā atklājās no tīrām, dzeltenām smiltīm veidots uzbērums. To plānām kārtām noņemot, vietumis atrada sīkas ogļītes un, īpaši apakšējā daļā, arī no dzeltenām smiltīm krasi atšķirīgus smalkgraudainas grants ieslēgumus. Varēja domāt, ka grants (upes grants?) starp dzeltenām smiltīm bērtas ar kādu rituālu nozīmi.

Pēc dzelteno smilšu uzbēruma norakšanas uzkalniņa pamatā, centrā ap 0,7 m dziļumā, uz malām - sekāk, atklājās ieapaļš ap 6 m diametrā liels ogļaini pelnainas tumšas zemes laukums (7.att.:A). Šajā laukumā trīs vietās spēcīgāk, vienā vietā mazāk izcēlas ap 0,8-1 m lieli tumšāki laukumi, kas - likās - bijušas ugunsgrūdu vietas. Zem tumšās deguma kārtas konstatēja plānā kārtā nobērtas baltās smiltis. Tumšā deguma kārtā sasniedz līdz 0,16 m, pat līdz 0,22 m biezumu. Zem tumšās zemes un balto smilšu kārtiņas atsedzās dzeltenās smiltis - pamatzeme.

7. attéls

Uzkalniņu norokot, nekādes konkrētas apbedījumu pazīmes netika konstatētas.

Vidējā lieluma (2.) uzkalniņa diametrs bija 5,5 - 6 m, augstums - 0,75 m. Pēc uzbūves tas līdzīgs lielā (1.) uzkalniņa uzbūvei. Zem 0,03-0,05 m biezas sūnu un humusa kārtas atsedzās dzeltenu smilšu uzbērums, bet ap 0,7 m dziļumā uzkalniņa centrālajā daļā pelnu un oglišu, un balto smilšu kārtiņa. Jaukto zemi konstatēja 0,01-0,17 m biežā kārtā. Uzkalniņa centrālajā daļā tā aizņēma apaļu laukumu (r 4 m). Tumšajā laukumā izcēlās intensīvāk melnas zemes "kukulis" (r 0,5-0,6 m).

Arī šai otrajā uzkalniņā neatrada ne senlietas, ne arī kādas citas drošas liecības, ka uzkalniņā būtu kaps.

Skraļļa grupas pilnīgākai pārbaudei izpētīja vēl arī vienu mazu (3.) uzkalniņu, kura diametrs tikai 4,0-4,5 m, augstums - ap 0,35 m. Tāpat kā divos lielākajos uzkalniņos, arī šajā mazajā zem 0,02-0,06 m biežās humusa kārtas atklājās dzelteno smilšu bērumš, bet apmēram 0,3 m no uzkalniņa virsotnes tā pamatā iēpaļš tumšas zemes laukums ap 2,5 m diametrā, arī balto smilšu bērumš. Tumšās zemes laukuma dienvidu pusē izcēlās viens melnzemes "kukulis" ap 0,5 m diametrā.

Kapu pazīmes nekonstatēja.

Pēc triju uzkalniņu izpētes Skraļļa grupā secināms, ka: 1) šīs grupas dažāda lieluma uzkalniņi ir cilvēku apzinīgi veidoti;

2) neraugoties uz dažādiem izmēriem, visos uzkalniņos konstatējama vienāda uzbūve un vienādu tradīciju izpaušme;

3) tā kā pētītajos uzkalniņos nekonstatēja ne apbedījumus, ne senlietas, domājams, ka tajos bijuši

bezpiedevu skeletkapi vai arī skeletkapi ar tādām piedevām, kuras līdz ar skeletiem iznikušas bez vērojāmām pēdām. Iespējams arī tas, ka apbedījumu paliekas - trūdus - nevarēja konstatēt tāpēc, ka tos nebija iespējams atšķirt no uzkalniņu pamatā gulošās deguma kārtas.

Pie Vilētājiem nelielā attālumā viens no otra konstatēti divi kapu uzkalniņi.

No tiem izpētīja ap 0,9 m augsto 2.uzkalniņu, kura diametrs 12-13 m. Uzkalniņš atradās priedulājā, ap 50 m no Gaujas senlejas labā krasta kraujas.

Rokot uzkalniņu, jau tūlīt zem velēnas konstatēja neregulāru akmeņu klāstu. Klāsta akmeņi blīvāk koncentrējās uzkalniņa centrā, uz malām tie bija retāki un bija konstatējami ap 9 m diametrā lielā laukumā (7.att.: B). Akmeņi gulēja melnā zemē līdz 0,2 m biezā slānī. Klāsta veidošanai bija izmantotas asšķautņainas laukakmeņu šķembas (tās acīmredzot īpaši sagatavotas, sašķeļot lielākus akmeņus) un nedaudz mazu (5 x 7 x 8 cm; 6 x 7 x 13 cm; 7 x 10 x 13 cm u.tml.) noapaļotas formas laukakmeņu. Visā klāstā bija vairāk nekā 3000 akmeņu. Pašā uzkalniņa centrā zem velēnas ziemeļu-dienvidu virzienā bija nolikts ap 0,7 m garš un 0,4 m plats plakans laukakmens.

Starp seguma akmeņiem atrada kalcinētus cilvēku kaulus un 13 senlietu (bronzas plakanspirāļu, kaklaripņa, aproces, dzelzs rotadatu un naža) fragmentus.

Zem tumšās akmeņainās zemes kārtas atklājās dzeltenu smilšu uzbērums, kas bez kādām konstatējamām starpkārtām pārgāja līdzīga rakstura pamatzemē.

Uz pamatzemes uzkalniņa pakājē atsedzās akmeņu grupas (7.att.:B), kas iezīmēja akmeņu ripņa vietu, bet dienvidaustrumu sektorā arī ap 1 m garš līdz 0,65 m plats akmeņu šķirsts ar plakanu akmeņu grīdu. Savās

vietās gulēja tikai daļa šķirsta sienu akmeņu, tāpēc varēja domāt, ka šis šķirsts vai nu jau sākotnēji pavisāmā celtis, vai arī vēlāk nedaudz postīts. Ne kalcinētus, ne trūdējušus kaulus, ne arī senlietas šķirstā neatrada. Pēc izmēriem spriežot, akmeņu šķirstiņā varēja glabāt bērna apbedījumu.

Kalcinētie kauli uzkalnīpa centrālajā daļā acimredzot kāda vēlāka rakuma gaitā bija izkļiedēti plašākā laukumā, taču pēc to blīvākas koncentrācijas varēja domāt, ka tie nākuši no trim ugunskaņiem (kalcinēto kaulu ligzdām).

Pēc vērotām apbedīšanas tradīcijām un atrastajiem senlietu fragmentiem Vilētāju II uzkalniņā būtu datējams ar l. g.t.pr.m.ē. beigām un mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem.

Visi Sējas ciema padomes teritorijā 1974.g. pētītie uzkalniņi atšķiras no Gaujas lejteces novadā zināmajiem lībiešu uzkalniņiem. Tie ir hronologiski agrāki un pieder citai etniskai grupai. Neraugoties uz dažām atšķirībām uzbūvē (citiem ir akmeņu riņķis, citiem nav) vai apbedīšanas paražās, visi zināmie "batariņi" uzkalniņi veido vienu vienotu pieminekļu grupu, kas Gaujas lejteces novadā uzlūkojama par vienas etniskās grupas apliecinājumu.

II

No 1974.g. 1.oktobra līdz 15.novembrim notika izrakumi Siguldas pilsētā Turaidas pilsdrupu pusapaļajā tornī. (Šim tornim, kas rakstītajos avotos saukts par "rietumu torni", "lielgabalu torni", "torni no lauka puses", pils restaurācijas dokumentos ieviests apzīmējums "pusapaļais tornis".) Izrakumos skaidroja torņa

pamatu būvi un meklēja materiālus torņa celšanas laika noteikšanai.

Turaidas pilsdrupu agrākajos izrakumos (A.Stubavs, 1953.g.; G.Zirnis 1960.g.; R.Malvess 1967., 1968.g.), ko noteica konkrēti restaurācijas uzdevumi, neskaidrojā pils vispārējās apbūves vai nocietinājumu sistēmas jautājumus, tāpēc ziņas par pusapaļo torni bija gūstamas tikai rakstītajos avotos.

Turaidas pils 1590.g. revīzijas (tulkojums Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurācijas projektēšanas konstruktoru birojā) protokolā norādīts, ka "tornim no lauka puses" ir pagrabs, kam "durvis ar virām un piekaramo atslēgu. Virs pagraba ir kambaris labības sabēršanai (1.stāvs), ... virs kambara ir istaba (2.stāvā) ar divām durvīm, divi logiem un vienkāršu krāsni." Augstāk (3.stāvā) - kambaris, bet virs tā divas platformas šaušanai. Tornim kārnīņu jumts. Par torņa celšanas laiku nebija nekādu noteiktu ziņu.

1974.g. izrakumu sākumā pusapaļajam tornim bija jau restaurētas ār sienas, ielikti stāvu griesti un uzklāts jumts. Pagrabstāvu turpreti pildīja būvgruži (pēc restauratoru mērījumos pieņemtajām augstumu atzīmēm līdz 97,30 m līmenim).

Šo pildījumu izrokot, vairāk nekā 4 m dziļumā nekādas starpkārtas nekonstatēja. Būvgruži sastāvēja no kaļķu javas, ķieģeļu un plakano un pusapaļo jumta kārnīņu drumslām, dažādu krāsu un dažādi rotātu vāpētu krāsns podiņu fragmentiem, nedaudz māla vai arī t.s. akmens masas trauku lauskām, arī stikliem, atsevišķiem dzīvnieku kauliem. Retumie pagadījās arī pa veselam ķieģelim, kuru izmēri: 30,5 x 16,0 x 9,0 cm, 30 x 15 x 8 cm, 29,0 x 15,0 x 8,5 cm.

Pēc būvgružu norakšanas ap 93,0 m līmeni atklājās koka grīdas paliekas. Zem tās esošie divi, pat trīs māla kloni ar intensīvi tumšas zemes starpkārtām liecināja, ka pagrabs izmantots ilgstoši. Dziļāk atradās baltu smilšu kārta, tad ļoti blīvi sarkani māli - pamatzeme.

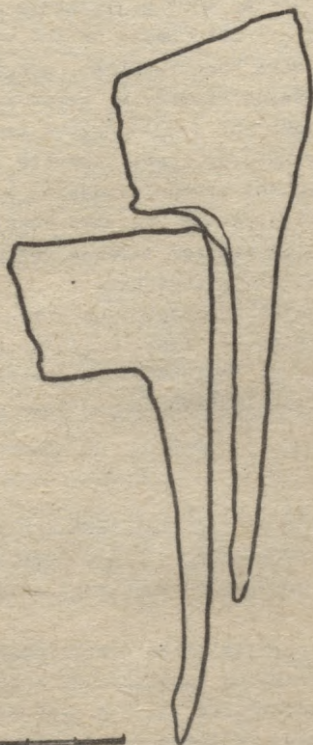
Noskaidrojās, ka torņa sienu pamatu celšanai pamatmālu slāni bija izrakts grāvis. Šai grāvi salikti veseli ķieģeļi un ķieģeļu un jumta kārnīgu drumslas, veidojot pamatu daļu līdz apmēram 92,95 - 93,10 m līmenim. Augstāk, līdz 93,80 - 93,90 m līmenim, pamatu josla celta no lieliem laukakmeņiem, to starpas aizpildot ar kaļķu javu un ķieģeļiem. Ap 93,90 m līmeni torņa pamatos vairākās vietās konstatēja sienā iemūrētu dzelzs stieņu galus, kuru praktiskā nozīme nebija izprotama. Virs pamatu lielo laukakmeņu joslas sākās ar kaļķu javu no ķieģeļiem mūrētās torņa sienas.

Pagrabtelpu bija segusi rietumu-austrumu virziena cilindriska velve, kas mūrēta, liekot ķieģeļus vertikāli. Virs velves horizontālā virsma pirmā stāva grīdai veidota, gar torņa sienām blīvējot kaļķus, akmeņus un ķieģeļus. Tad klāta ķieģeļu grīda (līmenis ap 96,60 m). Pagraba dienvidrietumu sienā atklāja 0,15 - 0,20 m platu vēdlūku, kas sākās pagrabā velves līmenī un beidzās torņa ārpusē pirmā stāva augšdaļā.

Torņa austrumu sienā atklātās pagraba ieejas pilnīgākai izpētei jāveic izrakumi torņa pagalma pusē.

Vienāda lieluma (9 x 13 x 30 cm; 9 x 14 x 29 cm; 8 x 14 x 29 cm) ķieģeļi torņa pamatu grāvi, joslā starp lielajiem laukakmeņiem un arī velvē liecināja, ka tornis vai vismaz tā pagrabstāvā redzamā daļa celta vienā etapā. Vēdlūkas iekārtojums rāda tālredzīgi pārdomātu celtniecību.

8. attēls.

Spriežot pēc ķieģeļiem, mūrēšanas veida un torņa iespārējās izbūves, domājams, ka pusapaļais tornis celts 15.gs. vai ap 1500.g. Izrakumu gaitā liecības par to, ka tornis būtu celts uz tai vietā jau agrāk pastāvējušām mūra konstrukcijām, neguva.

Ne rakstītajos avotos, ne izrakumu materiālos nav tiešu norādījumu par torņa pagraba izmantošanu. Pagraba ieejas raksturs, īpaši izbūvētā vēdlūka un tas, ka zemes (pirmajā) stāvā atradusies labības glabātava, arī balto smilšu bērumš gan virs pamatzemes, gan virs augstāk gulošiem kloniem liecina, ka pagrabs var būt izmantots pārtikas glabāšanai.

No atradumiem atzīmējams divu 15./16.gs. kapļu kopatradums (3.att.). Kapļi - lielākais apakšā, mazākais virs tā bija noglabāti pie pagraba austrumu sienas pamatu lielā laukakmeņa zem koka grīdas līmeņa.

R.GRĀVERE

LATVIJAS BRONZAS LAIKMETA IEDZIVOTĀJU ODONTOLOĢISKO PAZĪMJU KOMPLEKSS (pēc Ķivutkalna kapulauka materiāla)

Bronzas laikmeta cilšu odontologiskais materiāls iegūts no Ķivutkalna kapulauka 89 apbedījumiem. Pēc materiāla konstatējams, ka 2.g.t.pr.m.ē. pēdējā ceturkšņa Daugavas lejteces iedzīvotājiem novērojama lielo dzerokļu (augšējo un apakšējo) augsta redukcijas pakāpe. Tomēr jāatzīmē, ka šī parādība Latvijas iedzīvotājiem bronzas laikmetā raksturīga, jo līdzīga redukcijas līmenis zobu uzbūvē latviešiem konstatēts tikai 16.-17.gs. Pēc lielo dzerokļu redukcijas pakāpi Daugavas lejteces bronzas laikmeta iedzīvotāji

līdzīgi Čehoslovākijas bronzas laikmeta Upetices kultūras ciltīm. Taču Ķivutkalna odontologiskajā materiālā bez stipri izteikta redukcijas līmeņa, kāds raksturīgs dienvideiropējiem, bieži sastopams sestais paugurs (10,3 % M_1 , 13,8 % M_2), trigonida distālā kore (13,8 % M_1), metakonida liektā kroka (13,8 % M_1), kā arī +5 forma pirmajā apakšējā lielajā dzeroklī (24,3 %). Šīs pazīmes veido t.s. zobu austrumu kompleksu un stipri atšķir Daugavas lejteces bronzas laikmeta ciltis no mīnštajām Upetices kultūras ciltīm.

Divu dažādu pazīmju kombinējums - metakonida liektā kroka (austrumu pazīme) savienojumā ar lielu pirmā apakšējā lielā dzerokļa redukciju (dienvideiropēiā pazīme) -, kas stipri izteikts Ķivutkalna kapulauka odontologiskajā materiālā, jāuzskata par ļoti retu pazīmi, kāda raksturīga tikai somu cilmes tautām. Augsts ISC indekss (pēc A.Zubova), kurš norāda uz mīnsto pazīmju lielu biežumu odontologiskajā materiālā, raksturīgs Latvijas bronzas laikmeta ciltīm (ISC ind. 142), 10.-12.gs. lībiešiem (ISC ind.127), 13.-15. gs. Jaunpiebalgas, Uplantu un Sēpils iedzīvotājiem (ISC ind.104), igauņiem, mariešiem, mordviešiem u.c. somugru tautām.

Bronzas laikmeta iedzīvotājiem (Ķivutkalna kapulauks) un akmens laikmeta iedzīvotājiem (Zvejnieki, Abora, Kreiči) Latvijas teritorijā ir vienāds odontologisko pazīmju austrumu un rietumu kompleksa īpatnsvars, bet eiropēidajam komponentam ir dažāda cilme. Akmens laikmeta iedzīvotājiem zobu uzbūvē nav raksturīga redukcija. Daugavas lejteces bronzas laikmeta ciltis pēc odontologiskā tipa atšķiras arī no fatjanoviešu ciltīm.

Latvijas bronzas laikmeta iedzīvotājiem pēc odontoloģisko pazīmju kompleksa ir zināma līdzība ar 10.-12.gs. libiešiem; tas liecina par šo dažādu periodu cilšu genētisko sakaru.

I. LOZE

PĒTĪJUMI 1974.GADĀ SMAUDŽU ARHEOLOĢISKAJĀ KOMPLEKSĀ

Laikā no 1974.g. 1.jūlija līdz 19.septembrim Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Lubānas ekspedīcija turpināja izrakumu darbus Madonas rajona Ošupes c.p. Zvidzienas kroga neolīta apmetnē, kā arī Smaudžu 3.-18.gs. kapulaukā.

Zvidzienas kroga apmetnē atsegti divi izrakumu laukumi: A un C. A (12 x 5 m) laukuma teritoriju pa garenisko asi šķērsoja drenāžas grāvis, kura dziļums pārsniedza kultūras slāņa biezumu.

A laukuma stratigrāfija bija viendabīga, kultūras slānis, kura biezums nepārsniedza 0,7 m, bija veidojies smilšmālā. Kultūras slāņa krāsa bija intensīvi melna. Tāī neizdevās izsekot pavarda vietu kultūru, lai gan par pavardiem liecināja atsevišķi akmeņu fragmenti. Pamatzemē visā laukuma garumā tā dienvidu pusē izsekota stabu vietu rinda, kas acīmredzot iezīmēja celtnes garenisko sienu. Uz dienvidiem no celtnes sienas atradās vairākas pamatzemē iedziļinātas bedru vietas, kuras bija pildītas ar jauktu sīvu zvīņām, asakām un skriemeļiem, kā arī ar lauskām bagātu kultūras slāni.

Otrs izrakumu laukums - C (6 x 12 m) atšķirībā no iepriekšējā bija iemērīts apmetnes nogāzes daļā starp

1973.g. pētītajiem izrakumu A₁ un B laukumiem. Laukuma ziemeļu daļu pa garenisko asi šķērsoja drenāžas grāvis. C laukuma kultūras slāņa virskārta bija veidojusies smilšmālā. Tā saturēja samērā daudz akmeņu, kas pavarāda konstrukcijas diemžēl neveidoja. Zem smilšmāla kārtas atradās kārtains kūdrainais slānis, kas pēc sava rakstura līdzinājās iepriekšējā gadā atklātajam B laukuma kultūras slānim. 0,8-1,0 m dziļumā visā laukuma platībā konstatēts blīvs akmeņu segums. Dažās vietās starp akmeņiem atradās koka sprunguļi, kāršu fragmenti, skaidas. Laukumā konstatēti arī trīs vertikāli zemē iedzīti mieti. Atsegtais blīvais akmeņu segums apmetnes nogāzes daļā ir upes piekrastes nostiprinājums.

Izrakumu laukumos iegūts 600 senlietu, visvairāk - dzintara izstrādājumu (180 gab.), kaula un raga rīki (170 gab.), krama bultu gali, kasikļi un naži (140 gab.), kā arī slīpējamo akmeņu fragmenti (80 gab.). Mazāk slānekļa un šifera, kā arī koka izstrādājumu.

Dzintara rotas (trapeceveida piekariņi, cilindrveida krellītes, kam reizēm ir paplašināta vidusdaļa, apaļās pogas ar V veida cauruma urbumu utt.) ir tipiskas vidējam neolītam.

Kaula un raga rīki daļēji divās grupās. Vienu no tām pārstāv agrā neolīta izstrādājumi (iegarenās formas bikoniskie bultu gali bez speciāli izdalītās koniskās galvīpas, smailie adatveida bultu gali, raga kaltiņi ar asimetriski notēstu asmeni), bet otra attiecināma uz vidējo neolītu (ziļveida bultu gali, naži, dunči, ileni).

Krama rīku vidū dominē vidējā neolīta formas (lapveida bultu gali un bultu gali ar izteiktu iedsītpa daļu, kasikļi, naži, urbjī).

Koka priekšmetus pārstāv karotes fragments, vāli-tes u.c. rīki. C laukumā 1,15 m dziļumā atklātas mūrda paliekas.

No māla izgatavots primitīvs antropomorfs veidojums. Ievēribu pelna arī atrastais trauka malas rotājums dzīvnieka galvas veidā. Abi šie atradumi attiecināmi uz vidējo neolītu (tipiskās ķemmes-bedrišu keramikas pastāvēšanas laiku). Aļņa rags izmantots zoolomorfas figūras galvas izgriešanai (bebrs ?), no kaula izgatavota plāksņveida zivs figūriņa.

Apmetnē iegūtā keramika (12 701 lauska) dalāma ķemmes-bedrišu (2 514 lauskas) un porainās māla masas trauku fragmentos (10 187 lauskas). Pēdējā pārstāvēta ar agrā neolīta keramiku (aptuveni 1,5 % no kopējā lausku daudzuma), kā arī ar vidējā neolīta, t.s. Ples-tiņas tipa keramiku. Pirmā keramikas grupa konstatēta C laukumā 0,8-1,0 m dziļumā, sākot ar blīvā akmens krāvuma horizontu. Tādējādi droši noteikts arī agrā neolīta keramikas stratigrāfiskais izvietojums - tā atsegta kultūras slāņa daļā zem vidējam neolītam atbilstošās keramikas saguluma.

Jauniegtie materiāli ļauj Zvidzienes kroga apmetnes pirmatnējo apdzīvotību attiecināt uz agro neolītu, tādējādi paplašinot apmetnes pastāvēšanas diapazonu par vairākiem simtiem gadu. Ja iepriekšējā gadā iegūtie materiāli atļāva apmetni datēt ar 2500. - 2200.g.pr.m.ē., tad tagad tās apakšējā robeža attiecināma vismaz uz 3.g.t.pr.m.ē. pirmo ceturksni.

Tartu radiokarbons laboratorijas dati, kas noteikti pēc iepriekšējā gadā iesniegtajiem paraugiem no apmetnes kultūras slāņa daļas, kura saturēja vidējam neolītam raksturīgo keramiku (B laukums), šo datējumu neizmaina: 4370 ± 80 (TA - 675) un 4540 ± 60

(TA - 674).

Smaudžu kapulaukā, kas izvietots samērā šaurā smilšainā pacēlumā uz dienvidaustrumiem no Smaudžu mājām starp Lubānas klānu (kūdras) platībām un Zvidzes ezeriņa krastu, tika veikti stacionāri pētījumi. Atklāta vairāku simt m² liela platība kapulauka austrumu un ziemeļu robežas noteikšanai. Konstatēts, ka kapulauks postīts vēl pagājušā gadsimta sākumā vai pat 18. gs. beigās, jo tā teritoriju klāj kalēja raktās bedres koksa ogļu iegūšanai. Izrakumu gaitā atsegti 23 apbedījumi. Tie ir dažādi pēc savas saglabāšanās pakāpes, jo postīti. Par labāk saglabājušamies jāuzskata 4., 5., 15., 16., 17., kā arī 21. un 22. apbedījums. Divi no tiem ir pāru apbedījumi (16., 17. un 21., 22.). Minēto apbedījumu galvas orientētas uz R un D ar 2-11° novirzi. Kapu bedru kontūras iezīmējas labi; 16. apbedījumam konstatētas zārka malu paliekas. Mirušie guldīti izstieptā stāvoklī. 4. apbedījuma (sievietes) piedevas: necaurspīdīga stikla krelles, kauri gliemežvāki, bronzas krustipē (9.att.:1), bronzas tordēta pakavsakta (9.att.:2), bronzas gredzeni (9.att.:3, 4), dzelzs nazītis un glazēts vērppjamās vārpstas skriemeļlis (9.att.:5). Piedevas ļauj kapu datēt ar 17./18. gs. Pārējo kapu piedevas: dzelzs ilens, naži, dzelzs jostas sprādzes, necaurspīdīga stikla krelles. Šie un vēl citi stipri postītie apbedījumi (tajā skaitā 6., 12., 13., 26. un 27) pieder pie vēlākajiem un attiecināmi uz 17. un 18. gs. Postītās un sajauktās kapu bedrēs iegūtas 11 monētas (Kārļa X Gustava Rīgas šiliņš, Kārļa XI Rīgas un Līvonijas šiliņi, Jāna Kazimira Polijas un Lietuvas vara šiliņi).

Par agrāko ir uzskatāms 8. apbedījums, kura tuvumā atrasta Līvonijas ordeņa mestra Valtera Pletenber-

9. att81s.

ga monēta (1495.-1535.).

Atsevišķi jāizdala divi stipri postīti kapi (7. un 24.), kas, spriežot pēc apbedījuma inventāra (bronzas manšetveida arocēm, rotādatām, važiņu un cirvišu, kā arī zvanīņu fragmentiem, dzelzs krukadatas), var būt attiecināmi uz 5.-9.gs. Kapulauka teritorijā savākti arī savrupatradumi, tajā skaitā arī vidējam dzelzs laikmetam atbilstoši priekšmeti (trīs dzelzs šauras-mens cirvi, dzelzs iedzītņa šķēpa gals ar atkarpēm u.c.).

Smaudžu kapulauks pagaidām ir vienīgais Lubānas ezera ziemeļrietumu piekrastē pētītais dzelzs laikmeta kapulauks, kas izmantots arī kā kapsēta viduslaikos. Kopā ar Lubānas ezera austrumu krastā šajā pašā darbu sezonā pētīto kapulauku Ideņos un Lubānas ekspedīcijas agrāk atklātajām 36 apmetnēm un senām ciema vietām šis senās apbedījumu vietas sniedz gandrīz pašas pirmās skopās ziņas par šo pusotra gadu tūkstoša ilgo vēsturisko posmu maz pētītā novadā - Lubānas klānu tiešā apkaimē.

I. LOZE

ARHEOLOĢISKIE PĒTIJUMI KVĀPĀNOS UN IDEŅOS

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Lubānas arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 1974.g. 16.maija līdz 30.jūnijam veica pētniecības darbus Lubānas ezera austrumu piekrastē Rēzeknes rajona Gaigalavas un Nagļu c.p. teritorijā.

Ekspedīcija darbojās projektējamā zivsaimniecības masīva rajonā - Rēzeknes vecupes lejasgala klānu platības Kvāpānu pacēluma tiešā tuvumā, kā arī Ideņu pau-

gurā un tam piegulošajā Ideņu zivsaimniecības masīva būvdarbu zonā.

Rēzeknes vecupes krastos ekspedīcijai izdevās atklāt trīs jaunas apmetnes. Divas no tām: Kvāpāni I un II attiecināmas uz neolītu, bet trešā - Kvāpāni III datējama ar vēlāku laiku.

Apmetnēm ir vienādas topogrāfiskas iezīmes. Tās situētas nelielos klānu pacēlumos, kas reljefi iezīmējas virs apkārtējām purvainajām platībām. Kvāpānu I apmetne izvietota Rēzeknes vecupes kreisajā krastā un aizņem pāris simt m² lielu platību, turpretī Kvāpānu II apmetnes teritorija Rēzeknes vecupes labā krasta ielokā sasniedz vairākus tūkstošus m².

Pirmajos pārbaudes izrakumos 40-60 m² lielā platībā noškalādotas visu trīs pieminekļu stratigrāfiskās ipatnības. To kultūras slānis veidojies smilšmālā, un tā biezums nepārsniedz 0,7 m. Kvāpānu apmetņu pamatzemē izsekotas stabu vietu rindas, kas iezīmē stāvāku ēku sienas.

Kvāpānu I apmetne ir vidējā neolīta piemineklis ar Piestīpas tipa keramiku. Ķemmes-bedrišu keramika šeit iegūta mazā skaitā (pavisam savāktas 83 abu keramikas veidu lauskas). Iegūtais inventārs (9 vienības) sastāv no krama šķēpa un bultu galu fragmentiem, kasīkļiem, kā arī dzintara trapecveida piekariņa.

Vēlā keramika (švikātā, bezripas, zvirgzdainā) šeit iegūta atsevišķu fragmentu veidā.

Apmetnes teritorijas dienvidu daļa, kā liecina pētījumi, atrodas Lubānas ezera lielā ziemeļu dambja būvniecības trasē.

Kvāpānu II apmetne ir tipisks vidējā neolīta piemineklis ar labi izteiktu ķemmes-bedrišu keramikas kompleksu. Ķemmes-bedrišu keramika sastāda vairāk nekā

3/4 no visas neolīta keramikas, kas iegūta apmetnē (pavisam tās iegūts 310 lausku); pārējā pieder pie Piesītiņas tipa keramikas. Iegūto inventāru (35 vienības) pārstāv - slānekļa nagveida kaltiņš, krāma kasīkļi un bultu galu fragmenti. Apmetnē atrasts arī pie laivas cirvju kultūras piederoša kausa malas fragments ar svītru ornamentu un piestai līdzīgs rīks, kura izgatavošanai izmantota laivas cirvja pieta daļa.

Apmetne apdzīvota arī vēlākajos periodos. Par to liecina vēlo lausku atradumi (170 gab.), kuru vidū dominē tekstilā un ripas keramika. Mazākā skaitā atrasta keramika ar apmestu, švikātu, spodrinātu, kā arī ar nagu iespaidumiem rotātu virsmu.

Kvāpānu III apmetne atrodas 300 m uz ziemeļrietumiem no Kvāpānu I apmetnes. Te iegūtas galvenokārt apmetnās keramikas lauskas. Tās pieder liela izmēra podiem ar taisnām malām. Mazākā skaitā atrastas gludās un ar naglespiedumiem rotātas keramikas lauskas (pavisam iegūts 130 podu fragmentu).

Ekspedīcija veica aizsardzības izrakumus Īdepu zivsaimniecības masīva būvdarbu zonā. Šeit pētījumi tika izdarīti Īdepu bronzas laikmeta apmetnē, kas atrodas iegarenas formas pacēlumā Īdepu kanāla malā, 1 km uz austrumiem no Īdepu paugura. Izpētīti divi izrakumu laukumi 170 m² lielā platībā. Apmetnes kultūras slānis veidojies smiltī, tā biezums nepārsniedza 0,4-0,5 m. Izrakumos iegūts 240 keramikas fragmentu un 16 senlietu. Lauskas pieder galvenokārt gludās, apmetnās, švikātās un tekstilās keramikas traukiem. Iegūta viena spēcīgi profilēta švikātā poda fragmenti, taisnā muguras cirvja pieta fragments un regulāra četrstūra griezuma slānekļa kalts.

Ir liecības par apmetnes sākotnēju apdzīvotību jau vidējā neolīta laikā. Vāji izteiktas apdzīvotības pēdas 10 m² lielā pārbaudes laukumā izdevās izsekot arī nelielajā pacēlumā uz austrumiem no augstāk aprakstītās apmetnes Ideņu kanāla malā.

Ideņu paugurā izrakumi veikti smilts karjerā sādžas ziemeļu daļā, kur atklāta 17.-18.gs. ciema vieta, kā arī 5.-9.gs. kapulauks.

Ideņu Senā ciema vietā izpētīti divi viens otram līdzās izvietoti izrakumu laukumi: A - 168 m² un D - 60 m² platībā, kā arī nelieli pārbaudes laukumi B un C 30,24 m² lielā teritorijā. Ciema vietā konstatēts uz 17.-18.gs. attiecināms kultūras slānis ar vairākkārt atjaunotu rijas krāsni, ēku krāsnīm, iedziļinātu krāsns vietu un saimniecības bedrēm. Intensīvi melnā kultūras slāņa biezums līdzinājās 0,10-0,15 m, krāsns vietas iedziļinājums sasniedz 0,5 m, bet bedres dziļums nepārsniedza 0,6 m.

Ciema vietas kultūras slāni sedza apmēram 1 m biezs ceļojošas kāpas smilšu slānis.

Iegūtas 46 senlietas: holandiešu pipju fragmenti, sudraba saktiņa, bronzas gredzenu fragmenti, dzelzs naži, šķiltavas, vargans (mūzikas instruments), jostas sprādzes, ileni, zābaku apkalumi, naglas, cirtniši, durvju viru fragmenti, kā arī dzelzs sirpis. Pēdējais bija atrasts rijas krāsns tiešā tuvumā reliefa izmēra iedziļinājumā kopā ar 17.gs. šiliņu. Tas padara drošu rijas krāsns datējumu. D laukumā atrasts Jana Kazimira Lietuvā kaltais vara boratinks - šiliņš, kas datējams ar 166... gadu. Izrakumu A laukumā iegūtas divas krievu 19.gs. monētas, bet kā savrupatradums atzīmējams Zviedrijas karalienes Kristīnes šiliņš.

Ciema vietā savāktā keramika (1628 fragmenti) ar retiem izņēmumiem pieder podnieka ripas darinātiem traukiem.

Ekspedīcijai izdevās atsegt sešus vīriešu apbedījumus īdeņu vidējā dzelzs laikmeta kapulaukā. Tie bija konstatēti 240 m² lielā izrakumu laukumā, 0,8-1,0 m dziļumā zem senās ciema vietas kultūras slāņa.

Divi no mirušajiem bija guldīti ar galvām ziemeļos, bet pārējie četri - dienvidos. Ar galvām ziemeļos orientētie, spriežot pēc arhaiskas formas stopa saktas, bija attiecināmi uz 5.gs. Toties pārējie četri, ņemot vērā to izvietojuma īpatnības un rotu tipoloģiskās pazīmes, bija apbedīti daudz vēlāk.

Mirušie bija guldīti vienā rindā 0,4-0,5 m attālumā cits no cita. Starp kapu vietām bija saglabājusies ogļišu koncentrācijas vietas. Daļa apbedījumu bija postīti. Diviem (5. un 6.) apbedījumiem bija sevišķi bagātas piedevas. Piemēram, 5. samērā jauna vīrieša kapa inventārs sastāvēja no bronzas stopa saktas, masīvas bronzas aproces ar rievotiem galiem, spirālgredzena, dzelzs vienasmens zobena, šaurasmens kaujas cirvja, kā arī šķēpa gala. Nākošā (6.), vecāka vīrieša apbedījuma krūtīs rotāja bronzas pūcessakta ar sudraba platējumu, uz rokas bija masīva bronzas aproce ar rievotiem galiem, pirkstos - trīs spirālgredzeni, zem galvas atradās spirālgredzens un bronzas važiņa ar trapeceida piekariņiem, ap jostas vietu - divi jostas gredzeni. Mirušajam bija pārklāta villaine, kuras viena mala bija rotāta ar bronzas skārda cilindriņiem un spirālitēm. Līdzās galvai atradās arī cepurīte ar bronzas skārda cilindriņu rotājumu. Rotāti ar spirālitēm bija arī kājauti. Ieroču komplekts bija tāds pats kā 5.kapā guldītajam vīrietim.

Šī apbedījumu grupa attiecināma uz 8.-9.gs.

Kvāpānos veiktie pārbaudes izrakumi ne tikai papildina vidējā neolīta pieminekļu skaitu Lubānas zemienē, bet ļauj arī savlaicīgi ieplānot aizsardzības izrakumus Kvāpānu I un II apmetnē Rēzeknes upes labā krasta ģeogrāfiskās zivsaimniecības būvējamo masīvu zonā tuvākajā nākotnē, nodrošinot šo pieminekļu vispārīgu izpēti.

Īdepos veiktie aizsardzības izrakumi papildina mūsu zināšanas par bronzas laikmeta kultūru, atļaujot iekļaut arī dažas latgaļu vidējā dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīcijas un materiālās kultūras savdabības, tāpat iezīmējot 17.-18.gs. ciema vietas topogrāfiju un dažas celtniecības iezīmes (riju krāsns būvniecība u.c.).

I. LOZE

NEOLĪTA CELTŅU TIPI AUSTRUMBALTIJĀ

Akmens laikmeta, tajā skaitā arī neolīta celtņu palieku pētniecība ir nozīmīgs avots pirmatnējo cilvēku dzīvesveida rekonstruēšanā. Celtņu palieku rūpīga analīze un salīdzinājums atļauj iepazīties ar pirmatnējās celtniecības pamatprincipiem konkrētos apgabalos un kultūru novados. Tas palīdz veidot priekšstatu par seno apmetņu plānojumu un struktūru.

Neolīta celtņu pētniecības pirmsākumi Austrumbaltijas teritorijā attiecināmi vēl uz pagājušā gadsimta beigām, kad šī rajona dienvidu daļā Tolkmicko (Tolkemīt) apmetnē tagadējās Polijas Tautas Republikas teritorijā tika atklātas pirmo četru celtņu paliekas (R. Dorr, 1893). Vēlāk, šī gadsimta 20. un 30. gados,

šajā teritorijā, Elblongas apgabalā, izdevās atklāt vairāk nekā divdesmit celtnu vietu tādās purva apmetnēs kā Suhačā (Suchacz; Succase), Modževinā (Modrzewin; Lärchenwalde) un Fameņ-Pšilesjē (Kamień-Przylesie; Wieck-Luisenthal).

Arī citos Austrumbaltijas rajonos pirmās neolīta ēku paliekas tika atsegtas kūdras apmetnēs. Šeit atzīmējamas galvenokārt Sārņates purva mītnes Ventspils rajonā (E.Šturms, 1940).

Tomēr šie atklājumi par neolīta celtniecības pamatprincipiem Austrumbaltijas teritorijā deva visai fragmentāru ieskatu, jo atspoguļoja tikai divu dažādu arheoloģisku kultūru celtniecības īpatnības - Baltijas jūras dienvidaustrumu (Žuceva) un austrumu piekrastē (Sārņate). Bez tam Sārņates purva mītnēs E.Šturmam izdevās veikt pētījumus tikai septiņās mītnēs.

Pēckara periodā Latvijas, Lietuvas, kā arī Igaunijas arheologi uzsākuši plānveidīgu un sistemātisku neolīta apmetņu vietu pētniecību.

Šai sakarā vispirms jāatzīmē 32 neolīta celtnu atklājumi Sārņates purva apmetnē, kurus izdevās atsegt Latvijas PSR Vēstures muzeja ekspedīcijai L.Vankinas vadībā 1949.g., kā arī laikā no 1953. līdz 1959.g. (Л.Ванкина, 1970). Sārņates purva apmetne ir viens no vislabāk izpētītajiem neolīta celtnu kompleksiem ne tikai Austrumbaltijas, bet visas PSRS Eiropas daļas mežu joslas teritorijā.

Laikā no 1963. līdz 1974.g. pētītas neolīta apmetnes Lubānas klānos. Šeit atklātas vairāk vai mazāk saglabājušās celtnu vietas Aboras I, Lagažas, Nainiekstes, Zvejusalu un Zvidzienes kroga apmetnēs. To vidū īpašu interesi izraisa Lagažas purva apmetnē

atklātās celtņu vietas (И.Мозе, 1972). Celtnes vietas paliekas uz dienvidaustrumiem no Lubānas klāniem konstatējusi arī L.Vankina Leimanišķu purva apmetnē, Maltes upes krastā (L.Vankina, 1962).

Viss šis materiāls vēl gaida savu apkopojošo publikāciju.

Lietuvas PSR teritorijā neolīta celtņu vietu paliekas smilšmālā atklātas republikas centrālajā daļā - Samantones un Skaruļu apmetnē, kā arī dienvidu daļā - Versmines apmetnē. Lietuviešu arheologe R.Rimantiene pētījusi arī Sventajas purva 23.apmetni, kas atrodas Lietuvas ziemeļrietumdaļā (P.Римантене, 1972).

Igaunijas PSR teritorijā neolīta celtņu paliekas, balstoties uz visai fragmentāriem materiāliem, ļoti rūpīgi izsekojis L.Jaanits (Л.Янитс, 1954, 1959). Norādes par to esamību minētais autors konstatējis Akali, Kullamēģi, Valmas un Tamulas apmetnēs (Л.Янитс, 1974). Bez tam arī Ņ.Gurina, pētot Narvas - Rīgikilas apmetnes, atklājusi divas celtņu vietas (Н.Гурина 1955, 1967).

1974.g. celtnes vietas Tušinas ciema tiešā tuvumā Kaļiņingradas apgabalā izsekojis arī V.Timofejevs (В.Тимофеев, 1975).

Tāpat mazāk vai vairāk saglabājušās celtņu vietu paliekas konstatētas pāri par 20 dažādās apmetnēs, kas attiecināmas uz agro, vidējo vai vēlo neolītu, kā arī bronzas laikmeta sākumu. Taču šis 20 gadus uzkrātais materiāls, izņemot Sārnates purva mītnes, līdz šim nav kļuvis par speciālu pētniecības tematu.

Agrā neolīta celtnes ir divējāda tipa. Vienas no tām ir Sārnates purva mītnes - četrstūra formas virsma celtnes (Л.Ванкина, 1970). To kontūras iezīmē zemē iedzīto mietu gali. Tām raksturīga divslīpju

jumts, no zariem, niedrēm un klūgām pītas sienas. Celtaes centrā no kokiem, mizām un smiltīm veidoti pavardi. Sastopamas vientelpās un divtelpu celtnes. To laukums līdzinājies 18-38 m². Otru celtnu tipu, iespējams, pārstāv Narvas-Rīgikīlas I apmetnē atklātās (Н.Гурина, 1967; Л.Янитс, 1974). Tās ir 0,3 m iedziļinātas pamatzemē, plānā ovālas vai apaļas, to aizņemtais laukums 36-48 m². Domājams, ka šāda tipa celtnēm bija konusveida jumts. Pavardu paliekas konstatētas sīku oglišu un pelnu plankumu veidā.

Vidējā neolīta celtnes ir divējāda tipa. Vienu no tām pārstāv Sārnates un Centrāl-, kā arī Dienvidlietuvu celtnes (Skaruži, Versmine I), bet otru - Lubānas zemienu un, domājams, arī Igaunijas austrumdaļas apmetņu celtnes (Akali, Kullamēgi u.c.). Pirmā tipa celtnes ir apaļas vai ovālas virszemes celtnes ar konusveida vai kupolveida jumtu (М.ВАНКИНА, 1970; Р.РИМАНТЕНЕ, 1974). Sārnates celtnes saglabājušās uz smilšu pauguriem, bet Lietuvas celtnēm pamatu veido sīku akmentīņu vai arī māla klājums. Otrā tipa celtnes ir taisnstūra virszemes celtnes. To ārējās kontūras izsekojamas pēc stabu un mietu izvietojuma pamatzemē (Zvejsalas un Zvidzīenas kroga apmetnes Lubānas zemiņē). Ēku garums - 10 m, platums 4 m. Ēkām, domājams, bija divslīpju jumts.

Vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta celtnes arī pārstāv divējāda tipa būves. Pirmā tipa celtnes ir plānā taisnstūrveida, ar vertikāliem, zemē iedziļinātiem, divās rindās izvietotiem stabiem, kā arī masīviem vidusbalķiem divslīpju jumta atbalstam (Lagāšas apmetne Lubānas zemiņē, Leimanišķu un Maltas

upes vidustecē, kā arī Suhačas, Tolkmicko, Kameņ-Pāļesjes apmetnes Elblongas apgabalā Polijas Tautas Republikas teritorijā). Šim ēkām ir viena, divas, reizēm arī trīs telpas. Pavardi veidoti no akmeņiem (plānā pakavveida vai ieapaļi) vai arī iezīmējas pelnu un ogļu kārtiņu veidā. Ēkām ir piebūves vai arī lieveņi. Domājams, ka līdzīga rakstura ir bijušas celtnes arī Tamulas apmetnē Igaunijas PSR dienvidaustrumu daļā.

Pie cita vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta celtnu tipa pieder Samantones apmetnē (centrālā Lietuva) atklātā celtnē. Atšķirībā no iepriekšējām tai ir ovāla forma. Sienas iezīmē mietu vietas, kuru starpas bija aizpildītas ar zariem un mālu. Jumta balstu veidoja divi stabi. Pavardi sastāvēja no akmeņiem (R. Jablonskyte-Rimantiene, 1960; P. РИМАНТЕНЕ, 1960).

Šeit uzskaitītie neolīta ēku tipi liecina, ka Austrumbaltijas teritorija iekļaujama virszemes celtnu izplatības areālā. Par vadošām ēku formām jāuzskata mietu vai baļķu stāvsienu četrstūra konstrukcijas; celtnes ar apaļu vai ovālu pamatni un konusveida jumtu ir nesalīdzināmi mazāk izplatītas. Tāpēc nevar pievienoties vācu arheologa F. Šletes uzskatam par virszemes stāvkoku konstrukciju celtnu izplatības robežām Eiropā (F. Schlette, 1958).

Austrumbaltijas neolīta celtnes salīdzinot ar citu PSRS Eiropas daļas mežu joslas reģionu mītnēm, vērojams, ka vidējā neolīta mītnēm Vidusvolgas un Kamas apgabalos raksturīgas četrstūra formas puszemnīcas (O. Бадер, 1960; А. Халиков, 1958), bet Augšvolgas u.c. bedrīšu-ķemmes keramikas kultūrām — pamatzemē iedzīdīnātās mītnes ar konusveida jumtu (И. Третьяков, 1935).

Tāpat grūti nospraust kopējās iezīmes celtnu būvniecībā starp Austrumbaltijas celtnēm un Augšvolgas, tāpat arī Vidusvolgas vidējā neolīta mītnēm.

Turpretī vēlā neolīta celtnu konstrukcijās rodas dažas kopējās iezīmes. Tas attiecināms uz Volosovas kultūras virszemes celtnēm, kuru būvniecībai izmantotas vienrindu stāvkoku konstrukcijas (Sahtišas I apmetne Ivanovas apgabalā, pēc D.Krainova materiāliem, Maslovo purva apmetne Maskavas apgabalā, pēc V. Sidorova materiāliem).

Stāvkoku ēku konstrukcijas ir raksturīgas arī Vidus- un Rietumeiropas teritorijai (F.Schlette, 1953, 1958, 1969). Tās labi pārstāvētas Vidusvācijas u.c. apgabalos (H.Behrens, 1973). Taču analogijas starp tām un Austrumbaltijas celtnēm nav vērojamas. Tas liecina par celtniecības īpatnībām atsevišķu reģionu robežās. Bez tam ēku saglabāšanās kvalitāte ne vienmēr pieļauj uztvert kopējo un atšķirīgo to detaļu konstrukcijās.

Jautājums par neolīta ēku tipu izmantošanu kā kritēriju etnisku veidojumu noteikšanā ir jāuzskata par diskutējamu, lai gan šeit sniegtie materiāli iezīmē ēku tipu evolūciju vienā noteiktā teritorijā laikā no agrā neolīta līdz pat bronzas laikmeta sākumam.

D.KLEPERE

IZRAKUMI UŽAVAS SENKAPOS UN RŪJENAS BAZNĪCĀ

1974.g. jūlijā Ventspils Vēstures muzejs veica arheoloģiskos izrakumus senkapos Ventspils rajona Užavas ciemā, Užavas upes labajā krastā pie padomju saimniecības "Užava" mehāniskajām darbnīcām. Senlietas šā-

jā vietā atrastas jau 1836.g., nelielus pētījumus 1895. g. veicis krievu arheologs V.Sizovs, senvietu 1972.g. apzinājis Ē.Mugurēvičs, veicot pieminekļa aizsardzības pasākumus.

Izrakumu gaitā izpētīja 39 m² lielu laukumu, ieguva 75 senlietas - dzelzs nažus, jostas sprādzes, bronzas gredzenus, aproces, saktas, monētas un citus priekšmetus. Atsedza 20 kapus, no kuriem 11 bija bērnu apbedījumi. Kapu inventārs netika konstatēts astoņos gadījumos.

Senkapi ierīkoti upes stāvajā krastā gaišā smilšu zemē, kurā labi iezīmējās kapu vietas. Mirušie guldīti garenās kapu bedrēs ar nedaudz noapaļotiem galiem, ar galvu DR, t.i., pret jūru. Šķirsti konstatēti divos gadījumos, taču iespējams, ka visi mirušie bija guldīti dēļu šķirstos, kas pilnīgi satrudējuši. Arī kauli un dzelzs priekšmeti bija slikti saglabājušies. Atsevišķie apbedījumi postīti, rokot citu kapu. Divos gadījumos vienā kapa bedrē bija guldīti divi mirušie.

Visparastākais mirušajiem līdz dotais priekšmets bijis nazis, kas atrasts sešos kapos. No rotaslietām konstatētas pakavsaktas ar atrotītiem un degenerētiem zvērgalvu galiem (8 kapos) un gredzeni - lentveida slāgtie un ar pāresnātu rievotu priekšpusi un vaļējumiem galiem. Divos kapos mirušajiem bija doti līdz ēdas makši (5.kapā maks ar 15.gs.Rēveles šiliņu, 11.kapā ar bronzas plāksnītēm rotāts maks, kurā atradās bronzas gredzens un neapstrādāti dzintara gabaliņi). Apgārba saturēšanai lietoti bronzas āķi un cilpiņas, kas savu formu saglabājuši līdz mūsu dienām.

Sevišķi daudz rotu bija 20.kapā apbedītajai sievietei. Mugurā tai bijusi vilnas jaka, kas sasprausta ar piecām saktām (2 riņķasaktas ar radziņiem, 2 riņķa-

saktes ar uzrakstu AVB MARIA un 1 bronzas skārda riņķesakta), tad uzsegta nātina villaine un virs tās villaine, kas sasprausta ar piecām saktām (4 riņķesaktes ar radziņiem un 1 pakavsakta ar zvērgalvu galiem), pie kurām lirasveida cilpiņa iekārtas divas monētas. Villaines melas rotātas ar bronzas riņķīšiem un spirālītēm. Ap kaklu mirušejai bronzas spirāļu rota, uz rokām 7 lentveida aproces, uz pirkstiem 5 gredzeni, pie labajiem sāniem dzelzs nazis, kājās ādas kurpes ar garenu bronzas sprādzi. Pie saktām ļoti saglabāties vilnas audums un tāpēc redzams saspraušanas veids. Atrastās monētas attiecas uz 15.gs. — vecākā ir Vacu ordeņa lielmestra Mihsela Šternberga (1414.-1422.) šiliņš, jaunākā - Vacu ordeņa lielmestra Ludvige Erlinshauzēna (1450.-1467.) šiliņš.

Izrakumos iegūtais senlietu materiāls un monētas ļauj datēt Užavas senkapus ar 15.gs. otro pusi un 16.gs.

1974.g. aprīlī un maijā Rundāles pils muzejs un Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskā padome veica pārbaudes izrakumus un sienu zondāžas republikas nozīmes arhitektūras pieminekli - nodedušajā Rūjienas baznīcā. Baznīcas celtniecības vēsture sākas 13.gs. otrajā pusē.

Sienu zondāžas liecināja, ka baznīca celta no laukmeņiem un sarkanajiem ķieģeļiem, mūri apstrīķēti ar kleķi, vēlākajos gadsimtos apmesti ar kaļķu javu. Mūrējot lietots mālu kaļķu kleķis un kaļķu java. Konstatēja aizmūrētu nišu, durvjailu un kāpnes tornī.

Izrakumos atsedza divas izmūrētas kapu velves, kurās apbedīti Nothelferu dzimtas un Naukšēnu muižas īpašnieku piederīgie (pēc 1767.g. kapeņu plāna). Kapenes izrādījās atlauztas un daļēji aizbirušas. At-

rastās zārku kājas un misiņa rokturis datējami ar 18. gs. Tika konstatētas izmūrētas, ar būvgružiem aizbērtas kapeņu vietas altāra dienvidu pusē, sānu jomu ziemeļaustrumu un dienvidaustrumu stūros.

Izpētīja nelielu tranšeju vidusjomā uz rietumiem no kanceles. Šeit zeme apmēram 160 cm biezumā jaukta ar būvgružiem, oglītēm un atsevišķiem kauliem. Tranšējā dažādos dziļumos atrada 17.gs. Polijas, Lietuvas un Livonijas šiliņus, Zviedrijas ēras, Krievijas 18. gs. ģengas, kā arī 15.gs. Rēveles fenīgu un Tartu birkapijas šerfu. 120 cm dziļumā atsedza daļēji saposītu apbedījumu dēļu šķirstā. Domājams, ka viss baznīcas joms izmantots apbedīšanai no 13. līdz 18.gs.

E.MUGURĒVIČS

IZRAKUMI MĀRTIŅSALĀ

1974.g.beidzās pētījumi Mārtiņsalā, kas bija ilguši deviņas izrakumu sezonas. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta ekspedīcija te strādāja no 1974.g. 3. maija līdz 10.jūlijam. Izrakumi notika senā ciema teritorijā dažādās vietās, kur kultūras slānis bija postīts, jo 1974.g. agrā pavasarī Mārtiņsalā dažādas organizācijas bez saskapošanas ar Vēstures institūtu bija sākušas intensīvi norakt kultūras slāni, lai to izmantotu kā melno zemi apzaļumošanai (Rīgas pilsētas Labierīcību pārvaldes vajadzībām).

Arheoloģiskie izrakumi norisinājās vienpadsmit dažādās vietās, kur izgrābto zemju profilos parādījās atsevišķu senā ciema objektu paliekas. Izpētot 210 m² lielu teritoriju, atsedza 19 dažādus objektus (celtnes, krāsnis, pavardus, bedres), iegūstot 114 senlie-

tu, 700 māla trauku lausku un ap 500 osteologiskā materiāla vienību.

Interesi izraisīja dažas izpētītās celtnes. Kādā 1,5 x 2,4 m lielā, pamatzemē iedziļinātā celtnītē atrasts augšējais dzirnakmens ar 0,45 m lielu diametru. Nav šaubu, ka te atradusies maltuve, kas tikusi apsil-dīta ar pavardu. Pēdējais veidots kā akmeņu krāvums uz noblietēta māla klājuma.

Pati maltuves celtnē, šķiet, bijusi viegla tipa koka konstrukcija; par to liecina maza diametra pār-ogļojušos koku paliekas. Spriežot pēc maltuves novie-tojuma salas austrumu galā, kā arī pēc stratigrāfiskiem novērojumiem, celtnē attiecināma uz ciema pa-stāvēšanas sākuma posmu (12. - 13.gs.).

Turpretī kāda cita 3,0 x 6,5 m liela un labāk sa-
glabājusies celtnē, bez iedziļinājuma, atradās salas ziemeļrietumu daļā aiz baznīcas. Šajā celtnē, kuras sienas labi iezīmē pamatu akmeņu krāvumi un māla ku-la paliekas, atradusies krāsns. Tā krauta no divās blakus rindās liktiem vienāda izmēra plākšņveida plienakmeņiem un aizņēmusi 1,3 x 1,1 m lielu platību. Krāsniņ bija māla klons un priekšpusē no granītakme-ņiem ieapaļi izkrauta kurtuve. Sagāzusies velve bijusi veidota no plienakmeņiem, kas saistīti ar mālu. Celtnē, kas bijusi ar logiem (atrasti plākšņveida stikla gabaliņi), atrastais inventārs, kā dzelzs grieznes ar šarnīru, fragmentāras dzirkles ar loka atspēri, šife-ra galodiņa, stikla pogas, pakavsakta, zvārgulītis u. c., liecina, ka šeit 15. - 16.gs., šķiet, strādājis amatnieks-drēbnieks.

No atsegtajiem objektiem lielāko vairumu sastāda pavardi (13 gab.). Parasti tie ir ar samērā lielu bedrveida iedziļinājumu, kam pamats izkrauts ar ak-

majiem. Pavardi izmantoti ilgaku laika posmu, par ko liecina daudzie ogleinie slāņiši pavarda pildījuma.

Pavardos vai to tiešā tuvumā parastie atradumi ir dzelzs naži, slēdzenes, šifera galodiņas, keramika, dzīvnieku kauli (reizēm atrod pat veselus ziedotus galvaskausus). Atsevišķos pavardos atrastas rotaslietas (pakavsaktas, spirālītes, stieniņu važiņas u.c.), ieroči (bultas, zobena maksts gala apkalums, iedzītņa šķēps ar atkarpēm), iedzīves priekšmeti (šķiļamdzelzs, kramiņi).

No citiem 1974.g. atradumiem jāatzīmē skandināviskas bruņurupuču saktas fragments (10.gs.), kamēr pārējie atradumi, kā dažādi apkalumi, naglas, kniedes un jau minētās senlietas, kas saistās ar celtnēm un pavardiem, datējamas ar 12.-16.gs. un raksturīgas vietējo iedzīvotāju materiālajai kultūrai.

Tā kā Mārtiņsala atrodas Rīgas HES applūdinājuma zonā, arheoloģiskā ekspedīcija septembrī, applūdināšanas priekšvakarā, sadarbībā ar hidrostatijas celtniekiem nodrošināja pils un baznīcas mūra sienu spāršanu ar granti, lai šo arhitektūras pieminekļu pamati netiktu izskaloti un tādējādi seglebotos nākamajam pseudzēm.

A.STUBAVS

IZRAKUMI SALASPILĪ 1974. GADĀ

Salaspils arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 1974. g. 18.jūnija līdz 15.oktobrim turpināja izrakumus Zviedru (Lielajā) skanstē un Livonijas ordeņa mūra pils teritorijā. Izrakumos iegūtas 134 senlietu inventarizācijas vienības (kopā ar grupu atradumiem - 294 senlietas vai to fragmenti), 32 monētas, kerami-

ka, dziļnieku kauli, graudu, būvmateriālu un citi paraugi.

Salaspils Zviedru skanstē izrakumus veica 1973.g. iesāktajos četros izrakumu laukumos, 414 m² kopplatībā, atklājot jaunas konstrukcijas un iegūstot papildu datus par pieminekļa hronologiju u periodizāciju. 10.^a izrakumu laukumā, kurā ietvērās daļa no trīsdalīgās dzīvojamās ēkas, pilnībā izsmelts pagrabveida iedziļinājums (ap 2 x 2 m) celtnes dienvidu pusē. Telpas apkurei izmantotā krāsns pārbūvēta. Sākuma posmā krāsns bijusi mazāka, un tās pamatakmeņi aizņem 1,90 - 2,10 x 2,20 m lielu laukumu. Celtnē ziemeļu sīnā bijusi piebūvēta kāda palīgēka, kuras lielākā daļa neietvērās izrakumu laukumā, un par tās raksturu neiegūva drošākus datus.

Arī 11. izrakumu laukumā dzīvojamā ēka ar divu krāšņu apkuri bijusi vismaz divistabu, tās daļa iesnie dzīs dienvidu virzienā skanstes neizraktajā daļā. Skanstes austrumu malā starp ziemeļaustrumu un dienvidaustrumu redutēm kultūras slāņa apakšējā horizontā neatklāja ne pirmsskanstes perioda, ne pieminekļa visagrākā perioda apdzīvotības pēdas. Tās konstatēja vienīgi skanstes dienvidu malā 8.^a un 12. izrakumu laukumos. Pēdējā pabeidza izpētīt pirmsskanstes periodam piederīgo apaļo, iedziļināto mītnes vietu. Izsmejot tumšo slāņaino mītnes zemi, pamatmālā atsedzās daudzas vidēju (12-14 cm) un mazu (6-8 cm) mietu vietas, kas veidoja neregulāru četrstūri 1,5-1,6 x 1,6-1,7 m lielā laukumā. Apstiprinājās agrākais pieņēmums, ka iedziļinātā mītnes vieta ar ogļaino un pelnaino (ar retiem akmeņiem un degušiem kokiem) zemi ir intensīvi izmantota liela pavarda vieta. Mietu bedrītes, domājams, radušās no pavarda koka statņiem, uz

kuru šķērskokiem karināti metāla katli ēdiena vārīšanai. Nodēgušo statņu koku vietā ikreiz iedzīti jauni mieti.

Turpretī 12.izrakumu laukuma ziemeļrietumu stūrī un laukuma paplašinājumā pilnībā izpētītā pagrabveida celtnē pieder skanstes periodam (17.gs. otrā puse). Pamatzemē ieraktās pagraba sienas, kas krautas no lielākiem granīta un dolomīta akmeņiem, starpas rūpīgi noķīlējot ar sīkākiem akmeņiem, laika gaitā nedaudz izjodzījušās, un tāpēc pagraba izmērus precīzi nevarēja fiksēt. Ārmaļā tā izmēri: garumā 6,40 - 6,65 m (iekāpusē 5,5 - 5,6 m), platumā 3,8 - 4,0 m. Grīda veidota no neapstrādātām atbilstošas formas dolomīta plāksnēm. Pagrabveida celtnes pēdējā posmā virs dolomīta plāksnēm bijusi izbūvēta plēstu dēļu grīda uz koka pasijām. Grīda celtnes bojā ejas brīdī gandrīz pilnīgi izdegusi, atstājot pārogļotu koku un pelnu kārtu. Telpas apkurei izmantotā akmeņu-ķieģeļu krāsns, 1,45-1,50 x 0,75 m liela, piebūvēta pie pagraba rietumu sienas. Krāsns saglabājusies tikai 0,48-0,52 m augstumā. Domājams, ka tai bijis dūmvads. Siltuma labākai akumulācijai un noturībai krāsns pildījumā iebūvēti holandiešu tipa jumta kārniņu fragmenti. Jumta kārniņu izmantošana krāšņu būvē pazīstama vēl nesenā pagātnē. Citos skanstes izrakumu laukumos lielā skaitā konstatētie jumta kārniņu fragmenti, šķiet, tāpat radušies no nojauktu krāšņu virsbūvēm. Pagaidām skanstes izrakumos holandiešu tipa jumta kārniņu fragmentus neatklāja tādā skaitā un blīvumā, lai droši secinātu, ka dažām skanstes celtnēm bijuši kārniņu jumti.

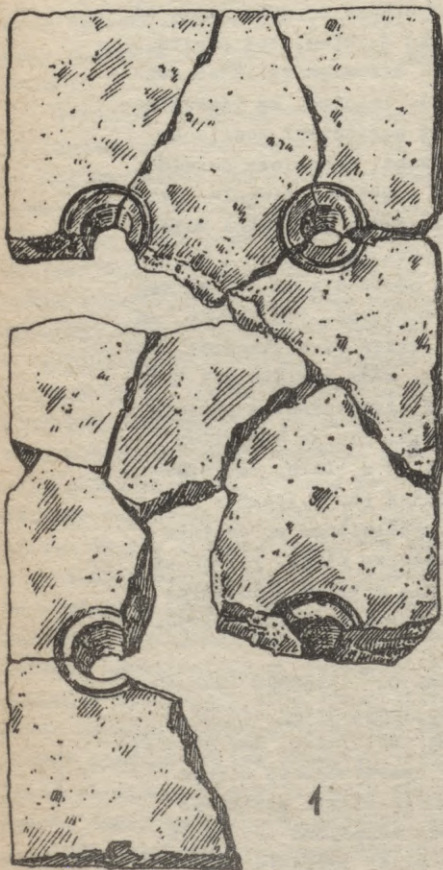
Pagrabs ticis pārbūvēts: sākotnējā ieeja ar akmeņiem kāpnēm tajā vedusi no austrumu puses, bet vē-

lāk - no ziemeļu gala. Krāsns apkure un gridojums, kā arī tur noritējusi saimnieciskā darbība, tai skaitā svina ložu liešana (pie krāsns atrastas vairākas svina lōdites un to pusfabrikāti), liecina, ka pagrabveida celtnē bijusi pastāvīgi vai periodiski apdzīvota.

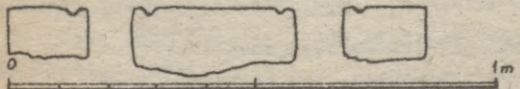
8.^a izrakumu laukumā no skanst s perioda pabeidza norakt dzīvojamās telpas daļu (pārējā - ziemeļu virzienā izgāja ārpus izrakumu laukuma) ar rūpīgi veidotu pakavveida akmeņu-ķieģeļu pavardu (0,95 - 1,00 x 1,10 m). Pēdējais trīs reizes pārbūvēts un kopumā vēl bija saglabājies 0,40-0,45 m augstumā. Pēc formas un uzbūves šis pavards tuvu radniecīgs pirmsskanstes perioda pakavveida pavardu tipam, kāds atklāts arī 8.^a izrakumu laukuma austrumu pusē pirmsskanstes perioda vienas iedziļinātās mītnes vietā. Šis no ķieģeļiem krautais pavards 0,55 x 0,95-1,00 m liels. Četrstūrveida iedziļinātās mītnes robežas (ap 4,3-4,5 x 5,0m) konturējās pēc māla mākelīga uzpildījuma ap celtnes iedziļinājumu, virs senāka kultūras slāņa. Pēdējā atrada retas bezripas lauskas. Šis dziļākais kultūras slāņa horizonts, kurš vēl nav norakts, šķiet, pieder l.g.t.pr.m.ē. apmetnei.

Pirmsskanstes perioda slāni 8.^a izrakumu laukumā vēl konstatēja divu citu iedziļinātu mitņu vietas, bet to robežas bija vēl vairāk izplūdušas. Tur atrasts berdiša tipa kaujas cirvis ar asmeni mēness sirpja formā (10.att.:2). Šī tipa kaujas cirvi sastopami galvenokārt Krievijas karaspēka bruņojumā 16. un 18. gs. Iespējams, ka ierocis šai slāni nokļuvis vēlāku pārrakumu rezultātā.

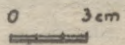
Pirmsskanstes perioda, precizākam datējumam trūkst monētu atradumu. Kāda sudraba monēta, kas atrasta iedziļinātās mītnes zemes pildījumā, faktiski pieder

4

2

10. attēls.

pirmsskanstes perioda sākotnējam posmam - 17.gs.vidum. Hipotētiski pirmsskanstes perioda mītnes saistāmas ar zviedru karaspēka 1604.-1605.g. militāro apmetni. Turpretī skanstes periods pēc numismātiskā materiāla kopumā datējams ar 17.gs. vidu līdz 17.gs. beigām vai 18.gs.sākumam. Arheologiskie dati par Salaspils Zviedru skanstes sākotnējo izbūvi 17.gs. vidū sakrīt ar rakstīto avotu liecībām. Avotos minēts, ka pilsētas inženieris Francisks Murers 1647.g. noslēdzis līgumu ar Zviedrijas kroni par Salaspils skanstes (Kirchholmsche Schanze) būvi (W. N e u m a n n. Das mittelalterliche Riga. Berlin 1892, 9. lpp. 14. piezīme). Acoimredzot skanstes izbūve uzsākta drīz pēc šī līguma noslēgšanas, jo jau 17. gs. vidū (atrstas daudzas laikā no 1648. līdz 1654. g. kaltas monētas) konsta tējami skanstes nocietinājumi tagadējās robežās.

Skanstes atradumos dominē ieroči (kramenīcu, zobenu, bruņu u.c. fragmenti), darba rīki un iedzīves priekšmeti (naži, lāpsta, dakšas fragments, galodas slēdzenes, šķēres, zābaku papēžu apkalumi, jostas sprādzes, ledus pieši, daudz holandiešu pipiņu), celtniecības materiāli, detaļas (skavas, kabes, viras).

Livonijas ordeņa Salaspils mūra pils teritorijā divos izrakumu laukumos (330 m²) atsedza 2/3 no pils austrumu korpusa, kā arī daļu no austrumu priekšpils. Austrumu korpusa pieslēdzās pils 2,20 - 2,45 m biežajai aizsargsienai un, šķiet, izbūvēts vai nu vienlaidīgi ar pils pamatnocietinājumu, vai drīz pēc tam. Celtnei bijušas noteiktas aizsardzības funkcijas; par to liecina relatīvi biežā (1,2-1,4 m) iekšsiena un trīs šaujamaillas, kas pavērstas pret pils pagalmu.

Austrumu korpusa atraktajā daļā sastāv no 1.stāva līmenī izbūvētas istabas un divām pagraba telpām. Dzī-

vojamo telpu, kurā bijusi no kvadrātiskām nevāpētām māla flīzēm izklāta grīda, no l.pagraba telpas atdala 0,8 m bieza šķērssienu. Šai sienā pagraba stāva līmenī ir kāda daļēji izmūrēta aila, kas sākuma posmā ir bijusi platāka (1,55 m), bet pēc tam sašaurināta (0,8 m). Šķiet, pils vidus posmā cauri šai ailai vedušas kāpnes uz pagrabu. Pēdējā posmā aila gandrīz likvidēta, vienīgi augšpusē atstāta lūka, pa kuru no dzīvojamās telpas pagrabā varēja nolaist preces vai citus priekšmetus. Šai posmā satiksei ar pagrabu cauri iekšsienai izbūvētas speciālas akmens-ķieģeļu 2,5 m garas kāpnes. Dzīvojamā telpa 6,75-6,80 m plata, celtnes garenvirzienā aizņēmusi ap 6,5 m. Tās dienvidu daļa, kura pieslēgusies pils ārējam (krasta) aizsargmūrim, pēc pils bojāejas vēlākos gadsimtos, Daugavas paliekiem izskalojot krastu, kopā ar aizsargmūri nobrukusi.

Pēdējos divos posmos dzīvojamā telpa apkurināta ar masīvu krāsni. Krāsns pieder pie viduslaiku krāšņu tipa ar regulējamu gaisa padevi telpā. Šādu krāšņu konstrukcija labi izpētīta Altenes mūra pili J.Graudņa izrakumos, kā arī Koknesē un Salaspilī. No minētās austrumu korpusa krāsns bija saglabājusies daļa virsbūves ar trīs velvju paliekām, kāds virsējās plāksnes fragments ar apaļo caurumu u.c. Krāsns ārējie izmēri: garums - 2,7 m (ar 0,65 m biezu gala sienu), platums - 2,5 m, augstums (kopā ar 2 ķieģeļu kloniem) - 1,9-2,1 m (iekštelpa: 2,1 x 1,5-1,6 m). Krāsns apkurināta no priekštelpas (iekšpusē: 3,1 x 1,5-1,6 m), kas izbūvēta cauri austrumu korpusa iekšsienai un daļēji iesniedzās pils pagalmā. Viss šis krāsns konstrukcija ap 2 m iedziļināta zemē, tā lokalizējas celtnes pašā dienvidrietumu stūrī. Pie krāsna atrasti nazis, keramika, dzīvnieku kauli u.c.

Analoga apkures sistēma bijusi arī pils austrumu korpusa otrajam stāvam. Norokot 3,1-3,5 m biezo būvgružu kārtu, kas pagraba rajonā radusies, pakāpeniski sabrūkot pagraba velvei un 2 pils augšējiem stāviem, tajā atklāja kādas pilnīgi izjukušas krāsns būvmateriālus un detaļas, tai skaitā masīvu krāsns virsējo dolomīta plāksni ($1,5 \text{ m}^2$) ar rūpīgi slīpētu virsmu un 4 siltuma regulācijas caurumiem (10.att.:1). Lai dzīvojamo telpu labāk aizsargātu no dūmu ieplūšanas, ap viesiem caurumiem, ko kurināšanas laikā noslēdza ar akmeņiem vai keramikas vāciņiem, pamatplāksnē iegriezti koncentriski ripi.

Pils austrumu korpusam sākotnēji bijuši divi atsevišķi pagrabi, kas atdalīti ar 1,0-1,2 m biezu mūra sienu un 1,2 m platām durvīm tajā. Pēdējā posmā šķērssienu 3,15 m platumā nojaukta, atstājot vēl mūri abos sānos un augšdaļā. No šīm konstrukcijām izrakumos pilnībā atsegta 1.pagraba telpa (9,20-9,45 m gara un 6,40-6,50 m plata) un 2.pagraba dienvidu puše. 1.pagrabs ar koka šķērssienu sadalīts divās gandrīz vienādās telpās. Šķēršbaļķis stabilitātes dēļ pie abām sienām guldīts uz akmeņiem paviljām. Pagraba ziemeļu pusē savukārt konstruktīvi nodalīts telpas ziemeļrietumu ceturksnis. Šī nodalījuma abas nodegušās daļas sienas pieslēdzas četrstūra balstam (0,75 x 0,85 m). Pēdējais mūrēts no dolomīta akmeņiem un ārmalās apšūts ar ķieģeļiem. Katram pagraba nodalījumam bijusi sava funkcionāla nozīme. Dienvidu pusē gar abiem ārējiem mūriem 0,6-0,7 m atstatumā uz pamatzemes guldītie paralēlie koki kalpojuši par paliktņiem dažādu preču izvietojumam. Vairākās vietās pagraba grīdas līmenī atrastie degušie vai trūdējušie koka muču galdīņi liecina, ka šai 1.pagraba telpā uzglabāti

dažādi šķidrums - alus u. tml. Tāpat te un arī 2. pagrabā telpā četrās vietās atrasti deguši graudi. 2. telpā graudi bija kopā ar pārogļotām maisa paliekām.

Pagrabā grīdas līmenī izdalās 2-3 noslāņojumi, kas liecina par pagrabā ilgstošu izmantošanu un pārbūvēm. Pēdējā posmā, lai radītu sausāku pagrabā grīdojumu, tā virsmā uzpildīti 7-18 cm biezā kārtā no pils augšējiem stāviem ņemti būvgruži. Pēdējie saturēja daudz vāpētu grīdas flīžu, pārsvarā dzeltenā un baltā krāsā.

1. pagrabā telpā, bez kāpnēm no blakus esošās dzīvojamās istabas, galvenā ieeja vedusi no pils pagalma. Tā 1,2 m plata, ar ailas mūrējumā (tas izšūts ar ķieģeļiem) abās pusēs izveidotām nišām gaismekļu u. c. novietošanai.

Pagrabā atrasts 22 sudraba monētu depozīts. Tas bija noguldīts 2. šaujamailas apakšējā horizontā, nedaudz virs pagrabā grīdas līmeņa un virspusē nosegts ar plakanu dolomīta akmeni. Auduma vai cita iesaiņojuma paliekas neatrada. Šķiet, tādas nav bijušas, jo, steigā nelielo monētu daudzumu ierokot zemē, viena monēta bija izkritusi un noslīdējusi sānis. Depozīta jaunākā monēta ir Lietuvas pusgrasis, Sigismunda II Augusta 1565. g. kalums. Depozīts pagrabā noslēpts Līvoniņas kara laikā, un tā īpašnieks Salaspilī acīmredzot vairs nav atgriezies vai gājis bojā.

Pēc pils austrumu korpusa pārbūvēm un citiem materiāliem, konstatējami četri pils pastāvēšanas posmi, kas atbilst četrām celtniecības kārtām, ko izrakumos agrāk atklāja pils pagalmā. Salaspils mūra pils pastāvējusi no 14. gs. ceturtā ceturkšņa līdz 16. gs. beigām.

K.PELDA

LIELĀKAIS LIVONIJAS MONĒTU NOGULDĪJUMS -
KALNAZVENĢU DEPOZĪTS

1964.g. rudenī, aparot zemi piemājas sakņu dārzā, Stučas rajona Kokneses Kalnazvenģos atrasts liels 14.-15.gs. naudas depozīts. Monētas atradušās ar bērza tāsim izklātā māla podā. Daļu poda arklis norāvis. Bez monētām podā bijuši divi vai trīs gredzeni, kuri nodoti Skrīveru vidusskolā. Tagad droši identificēt izdevās tikai vienu gredzenu - bronzas, ar vītu priekšpusi.

1974.g. rudenī P.Stučkas Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes V kursa students Juris Urtāns sameklēja depozītu un nodeva Latvijas PSR Vēstures muzejam.

Kalnazvenģu depozītā ir 5390 monētu; to kopsvars pirms attīrīšanas restaurācijas laboratorijā - 3 kg 692,92 g, pēc attīrīšanas - 3 kg 318,7 g.

Pēc kalšanas vietām un laikiem monētas sadalās šādi: 1178 Livonijas ordeņvalsts monētas kaltas Tallinā (Rēvelē). Monētas sīkāk datētas, pamatojoties uz A.Molvigina pētījumiem. Tās noteica Latvijas PSR Vēstures muzejā numismātes V.Zobiņa un K.Pelda. Pēc kalšanas laika monētas dalāmas:

- 170 artigi - kalti laikā no 14.gs. vidus līdz 1390.g.;
- 130 artigi - tas pats (cits spiedoga variants);
- 35 artigi - kalti ap 1390.g. (kaltas neilgu laiku);
- 439 artigi - kalti laikā no 14.gs. beigām līdz 15. gs. pirmajam gadu desmitam (tai skaitā 5 monētas ar caurumu, nēsātas kā piekari);

357 artigi - kalti laikā no 15.gs. pirmā gadu desmita līdz 1422./1426.g. Livonijas naudas reformai;

16 artigi - kalti līdz 1422./1426.g. naudas reformai (cits spiedoga variants);

21 artigs - kļūdaina kaluma, dubultsitiens, monētas daļēji nodilušas;

10 šilipi - kalti pēc 1422./1426.g. naudas reformas. 14.gs. beigās un līdz 1422./1426.g. Livonijas naudas reformai Tallinā kala arī mazāka nomināla monētas - Lībekas tipa fenigus. Kalnazveņu depozitā ir 1034 šādas monētas, tām konstatējami 7 dažādi spiedoga varianti.

Depozitā ir 1198 artigi, kas kalti Tartu (Tērbatas) bīskapijā. Vecākās no tām ir 16 monētas, kas kaltas bīskapa Johana I Fifhuzena (1346.-1371.) laikā.

1 artigs - kalts bīskapa Heinriha I Feldes (1373. - 1378.) laikā;

440 artigi - kalti bīskapa Dītriha III Damerova (1379.-1400.) laikā (spiedoga variants ar aplīti);

122 artigi - tas pats (variants bez aplīša);

30 artigi - kalti bīskapa Heinriha II Vrangela (1400.-1410.) laikā (variants ar aplīti);

25 artigi - tas pats (variants ar pūsmēnesi);

423 artigi - kalti bīskapa Bernharda II Buloves (1410.-1413.) laikā;

137 artigi - kalti bīskapa Dītriha IV Reslera (1413.-1441.) laikā (kalti līdz Livonijas naudas reformai, variants ar pūsmēnesi);

4 šilipi - tas pats (kalti pēc naudas reformas; 3 monētas ar zvaigzni, 1 - ar rozeti).

No mazāka nomināla Tartu bīskapijas monētām depozītā ir 1857 Libekas tipa feniņi, kas kalti laika posmā no 14.gs. beigām līdz 1422./1426.gada naudas reformai.

Kalnazvengu depozīta 53 monētas kaltas Rīgas arhibīskapijā arhibīskapa Johana VI Ambundi laikā (1418. - 1424.).

Depozītā atrastas arī 56 dažādas ārvalstu monētas. Vecākā no tām ir Luija IX (1226.-1270.) Tūras denārs (denjē); pārējās monētas: Edvarda II (1307.-1327.) Anglijas sterliņš, kalts Londonā; 14.gs. Lineburgas dreilings; 14.gs. vidus Oldeslo ceturtdaļvitens (feniņš); 7 Vācu ordeņlielmeistra Konrāda Rotenšteina (1382.-1390.) (?) fīrheni; 7 Pomerānijas Ērika (1396.-1439.) hvidi, kalti Nestvedā, un 3 Pomerānijas Ērika Lundas sterliņi. Uz 15.gs. pirmo ceturksni attiecināmi 2 Štrālzundas drellingi, 1 Vismāras vitens, 1 Greifsvaldes vitens. Uz laika posmu no 1340.g. līdz 1420.g. attiecināmi 29 Vīsbijas goti (ceturtdaļēres). Depozītā ir vēl līdz šim 2 nenoteiktas ārvalstu monētas; 13 viltošanas monētas (Līvonijas ordeņvalsts un Tartu bīskapijas artīgi un Libekas tipa feniņi) un 1 Libekas tipa feniņu pusfabrikāts.

Kalnazvengu depozīts ir skaita ziņā lielākais monētu atradums Latvijā. Lielākā daļa monētu kaltas uz vietas Līvonijā līdz 1422./1426.g. naudas reformai. Tas liecina par vietējo monētu nozīmi naudas apgrozībā Līvonijā. Pēc 1422./1426.g. naudas reformas kalto monētu depozītā ir nedaudz. Šo monētu precīzā datēšanā numismātu vidū pagaidām trūkst vienprātības. Iespējams, ka detalizēta depozīta analīze tieši šai ziņā dos pamatu jaunām atziņām.

E.ŠNORE

ARHEOLOĢISKIE IZRĀKUMI JĒKABPILĪ,
MAJAKOVSKA IELĀ ZVANITĀJOS

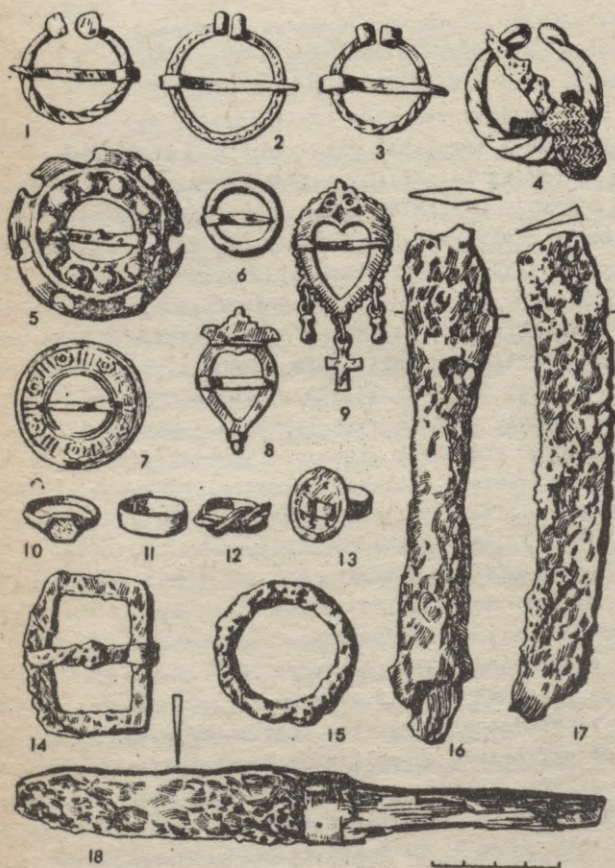
Izrakumi Zvanitājos, Starpkolhozu celtniecības organizācijas (SCO) teritorijā, notika par šīs organizācijas līdzekļiem, un to mērķis bija izpētīt šeit reģistrēto arheoloģisko pieminekli - senkapus, lai pēc pieminekļa izpētes šo vietu varētu izmantot celtniecības vajadzībām. Latvijas PSR Kultūras pieminekļu sarakstā minētie senkapi (Nr.351) arheoloģiskajā literatūrā iegājuši kā agrā dzelzs laikmeta uzkalniņš. Tā kā sistemātiski arheoloģiski pētījumi šeit nebija izdarīti, Jēkabpils novadpētniecības un mākslas muzejā bija nonācis tikai viens uznavas šķēps. Pēc dažu vietējo iedzīvotāju domām, te varēja būt bijuši arī vairāki uzkalniņi, tomēr zipas bija ļoti nenoteiktas, jo aculiecinieki šo rejonu atcerējās tikai kopā pirmā pasaules kara, kad šī vietā bijušas izrūtas lielas bedres.

Izrakumus uzsākot, aizsardzībā pēmtais rajons Majakovska ielas rekonstrukcijas rezultātā viss bija nolīdzināts, atskaitot nelielu uzkalniņveida pacēlumu pie pašas Daugavas kraujas, kura centrā bija ierīkots kāds trigonometriskais signāls ar virsbūvi ("majaks"). Te bija novērojamas arī vairākas laukakmeņu virsotnes.

Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka agrā dzelzs laikmeta uzkalniņš, kaut arī stipri bija cietis pirmā pasaules kara laikā (centrā bijusi ierīkota ložmetēju ligzda), no 14. līdz 17.gs. intensīvi izmantots kā kristīgo kapsēta, kuras žogu veidoja agrā dzelzs laik-

meta uzkalnīga rūpīgi nokrautais laukakmeņu vainags (p 14 m). Mirušie pēc baznīcas reglamenta bija orientēti ar galvām R. Tika atklāti 93 daļēji sapostīti skeleti, kas bija guldīti vairākās (2-4) kārtās. Apbedījumi nebija bagāti apveltīti piedevām; tas liecina par vācu agresijas izraisītā vietējo iedzīvotāju ekonomiskā stāvokļa pasliktināšanos. Kapa piedevu: mazo bronzas saktu - sirdsveidīgo (ll.att.:8, 9), apaļo (ll.att.:5-7), vēlo pakavsaktu (ll.att.:1-4) - pavisā apdare liecina par vietējās amatniecības pānikumu. Bez saktām, kas noderēja tērpa saturēšanai, pie apbedītajiem atrasti gredzeni, naži, bronzas un dzelzs jostas sprādzes (ll.att.:14, 15). Dzelzs naglas liecina, ka mirušie glabāti dēļu šķirstos. Pie vēlākiem apbedījumiem visbiežāk atrasta sīknauda, piemēram, Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolda (1611.-1632.), viņa meitas Kristīnas (1632.-1654.), Kārļa X Gustava (1654.-1660.), kā arī poļu un lietuviešu - Jana Kazimira (1648.-1668.) un Sigismunda III (1587.-1632.) sudraba šilipi. Monētas ļauj datēt vienā kapā ar monētām atrastās sāktas. Konstatējams, ka vietējās pakavsaktas ar atrotītiem galiem lietotas vēl 17.gs. Interesi izraisa atradums kādā 17.gs.kapā, proti, 11./12.gs. bronzas krustadatas galva, kas lietota kā piekariņš. Viens no agrākajiem apbedījumiem kapsētipā (virieša) bija ierakts dziļāk par citiem, 1,20 m dziļumā akmeņu ripā iekšpusē kapsētipas ziemeļu malā. Uz šī skeleta labās rokas pirksta atrada gredzenu ar vītu priekšpusi (ll.att.:12).

Pēdējais piemineklis attiecas uz laiku, kad Jēkabpilij vēl nebija pilsētas tiesību (tās piešķirtas 1670.g.), un ir vietējo iedzīvotāju kapsēta, kas, pēc mutvārdu ziņām, radusies pie netālu situētās koka baz-

11. attéls

niciņas.

Izrakumu laikā ložmetēju ligzdas rajonā uskalnī-
ņa centrā tika atrasti tikai divi priekšmeti: bojāts
dzelzs uznavas šķēps (11.att.:16) un apdrupis dzelzs
sirpis (11.att.:17), liecinot, ka pētītā pieminekļa sā-
kumi attiecināmi uz agro dzelzs laikmetu. Kapulauks
piederējis pie uskalnīņu tipa ar akmeņu vainagu pie
pamatnes, kādi šajā laikmetā plaši izplatīti Augšzemē.

E.ŠNORE

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI DOLES VAMPENIEŠU I KAPULAUKĀ

1974.g. vasarā nelielā apjomā turpināti pētījumi
Vampeniešu I kapulaukā, kura dienvidu mala iesniedzās
bijušo Ķilpu māju pagalmā. Pārbaudītas arī vairākas
vietas bijušās liellopu fermas apkaimē, kopā atsedzot
542 m² lielu platību.

Izpētīti 11 apbedījumi, kas attiecas uz 11. un
12.gs. (šajā kapulaukā atklāto apbedījumu skaits līdz
ar to sasniedz 198), kā arī šim kapulaukam raksturīgās
rituālās bedres. Atskaitot divus sieviešu ugunska-
pus, pārējie bija skeletkapi. To dziļums no 30 cm līdz 1 m.
No skeletkapiem 3 bija vīriešu, 4 - zēnu, 1 - sievie-
tes un 1 - nenosakāma dzimuma postīts bērna apbedījums.
Daļa pētīto apbedījumu bija mantrašu traucēti un aplau-
pīti. Pārsvārā vērojama šim kapulaukam valdošā ZR-DA
orientācija. Kāds zēna apbedījums bija orientēts ar
galvu Z, divi apbedījumi (vīrieša un sievietes) parei-
nā R-A virzienā, kāds parasts sieviešu apbedījumiem
latgaļu kapulaukos.

Israkumi devuši arī jaunus novērojumus un šajā kapulaukā nepazītas senlietu formas. Piemēram, agrāk nepazīts ir ugunskapā atrastais libiskā važtura variants. Līdzdoto kniepto un uz podnieka ripas darināto podu vidū izceļas kādā zēna kapā atrastā bļodiņa un kādā vīrieša kapa galvgalī novietotais spodrinātais trauks ar likloča ornamentu augšmalā. Tādi līdz šim bija pazīstami tikai vidējā dzelzs laikmeta pieminekļos (Daugmales pilskalnā u.c.).

V.URTĀNS, I.BRIEDE, J.URTĀNS

AIZKRAUKLES EKSPEDĪCIJAS DARBS 1974.GADĀ

Latvijas PSR Vēstures muzeja organizētā Aizkraukles arheoloģiskā ekspedīcija jau piekto vasaru veica izrakumus senās Aizkraukles novada pieminekļos: Aizkraukles pilskalnā, senpilsētā, Lejasžagaru kapulaukā, Aizkraukles baznīcas kapsētā un pie Kraukļu akmens (Stučkas rajonā), kā arī Lielrutuļu kapulaukā (Ogres rajonā). Visi minētie pieminekļi atrodas Daugavas labajā krastā. Israkumi ilga no 11.jūnija līdz 13.augustam. Tajos bez muzeja arheoģiem piedalījās Rīgas Pionieru pils Arheoloģijas pulciņa dalībnieki un studenti. Iegūts pāri par 800 senlietu, neskaitot masveida materiālu - keramiku, dzīvnieku un zivju kaulus, sārņus, dzelzs naglas, bronzas atgriezumus, ap 550 stikla krēles, kauri gliemežvākus.

Aizkraukles pilskalnā atsegti 183 m². Melnais kultūras slānis, kas pildīts ar ogļitēm, akmeņiem, mālu drumslām, dzīvnieku kauliem un māla trauku leuskām, plakuma vidusdaļā sasniedza 1 m, bet pie pilskalna

siemeļaustrumu malas - 2 m biezumu. Pilskalna celtnes un nocietinājumi 10.-13.gs. gājuši bojā deviņas reizes. Pēdējā apbūves periodā ap pilskalnu uzcelta akmeņu siena, kas atklāta 8 m garumā. Tās dienvidaustrumu daļu sabojājuši pirmā pasaules kara ierakumi. Aizsargsiena, virs kuras varēja būt koka nocietinājumi, izveidota no lieliem akmeņiem malās un sīkākām akmeņiem sienas vidū, par saistvielu izmantojot kaļķu javu. Sienas biezums 1,5 m, tā saglabājusies apmēram 1 m augstumā. Zem tās atradās senāku posmu koka nocietinājumi. Aiz aizsargsienas paralēli tai vairākās rindās cieši izvietotas celtnes. Atsegtas sešas virszemes dzīvojamās ēkas (10.-15.) un 25 kleķa vai akmeņu krāsnis (27.-51.). Ēkām, kuru platība 16-25 m², māla vai koka grīda, bieži māla apmetums un saimniecības bedre vai pagrabs. Dažādu horizontu mājas un krāsnis atrodas tieši cita zem citas, liecinot par dzīvojamo ēku ilgstošu pastāvēšanu vienā un tajā pašā vietā. 6.slāni atklāta ap 1 m plata 11.gs. iela ar guļbūvēs celto ēku paliekām abās malās.

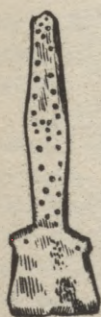
Pilskalna dienvidu terasē atklāta guļkoku aizsargsiena, kuru saturēja zemē iedzīti stabi. Aiz aizsargsienas izveidota ap 1 m plata, zemē iedzīlīnāta māla platforma. No pilskalna te nobirušas arī dažādas lietas un keramika. Ar māliem klāta arī pilskalna nogāze.

Par zemkopību un lopkopību kā galvenajām ražošanas nozarēm liecina atrastie graudi, mājlopu kauli, sirpjī, 12.gs. izkopts, graudberži, par melno un krāsaino metālu vietējo apstrādi - sārņi, bronzas sakusumi un atgriezumi, 2 akmeņi veidnes apaļo piekariņu atliešanai, māla tīģeļi, gatavi un pusgatavi izstrādājumi. Par aušanu, vēršanu un tērpu izgatavošanu liecina mā-

la diskī - vertikālo aužamo stāvu atsvari, vērējamo vārpstu skriemeļi, šujamادات, ileni ar skaisti rotātiem spaljiem (12.att.:4, 5). Par tirdznieciskajiem sakariem vēsti dažādas stikla krelles, dzintars, šiferis, kauri gliemežvāki, krāsainais metāls. No ieročiem un zirglietām jāatzīmē pusapaļš 12.gs. dzelzs umbons, bultu un šķēpu gali, kāpslis, ar sudrabu un zeltu klāts piesis.

Bagāti pārstāvēti sadzīves priekšmeti - naži, slēdzenes, šķīlamdzelži, galodas, spēļu rūcepi, nenosakāms raga priekšmets (12.att.:2), kā arī rotas - pakavsaktas, piekaripi, aproces, rotadatas, no dzīvnieku zobiem darināti amuleti un tualetes piederumi - lāpstīgas ziedes uztriepšanai (12.att.:1), kaula ķemmites (12.att.:3), bārdas nazis, pincete. 12.gs. slānī atrastā stabulīte ar 3 caurumiem veidota no putna kaula un darbojas vēl tagad. Kāds raga priekšmets ar caurumu 3 izvirzījumos saistāms ar auklu pišanu vai ar horizontālajiem aužamiem stāviem (12.att.:6). Iegūts vairāk nekā 8300 māla trauku lausku. No saglabātajām 4257 lauskām 2107 jeb 59,5 % pārstāv bez podnieka ripas darināto keramiku (306 gludās, 1403 apmetās, 102 ar nagiekniebumiem rotātās, 112 gludinātās, 52 spodrinātās, 21 ornamentētā, 111 nenosakāmas). Uz vairākiem ar podnieka ripu darināto trauku dibieniem ir t.s. podnieka zīme - pasūtītāja Ipašuma zīme.

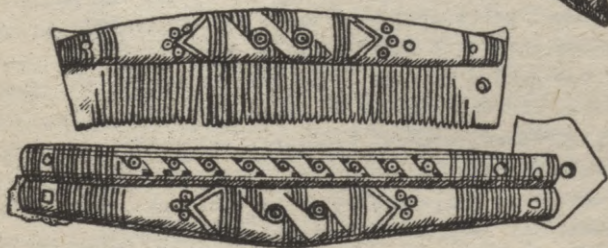
Aizkraukles senpilsētā, izrokot ap 25 m² lielu platību, atklāta 6.celtne ar klonu grīdu, akmeņu krānsni un plienakmens plāksnēm pie sienas. Celtnes dienvīdu malu noskalējuši Daugavas ūdeņi. Virs krānsa atrasti vairāki dakstīgu gabali un naglas. Mājā dzīvojis rotu darinātājs, jo tur iegūta viena akmeņi un viena ķieģeļi veidotā lejamā forziņa, tīģelis, bronzas ga-

1

2

3

4

5

6

12. attéls.

balli, galodas, kā arī stopu bultu gali, krelles, stikla trauka maliņa, šujamadata, spēļu astragals, uz podnieka ripas darināto trauku lauskas un trīs 15.gs. pirmās puses sudraba monētas (monētas noteica K.Pelda). Celta ne atradusies tuvu Aizkraukles baznīcas kapsētai, uz austrumiem no tās.

Aizkraukles baznīcas kapsēta ierīkota senpilsētas teritorijā ap 13.gs. sākumā celto baznīcu. Izrokot 20 m² lielu laukumu, atsegti 35 kapi (96.-130.), kas bija izvietoti trīs kārtās. Vairāki kapi postīti. Mirušie, no kuriem ceturtdaļa bērnu, apbedīti pēc kristīgās ticības paraduma: galva orientēta uz ZR (ar novirzēm), mirušie parasti novietoti šķīrstos uz muguras izstieptā stāvoklī 0,6-1,25 m dziļumā. 1/3 apbedījumu kapa inventāra nebija. Pie abu dzimumu mirušajiem atrasti dzelzs naži, sprādzes, bronzas gredzeni, zvārguliši, saktas, sudraba monētas vai to daļas. Raksturīgs vīriešu kapa inventārs ir šķīlamdzelzs un galoda, bet sievietu - šujamadata, vērpjamais skriemelis, kaklarota. Kaklarotas sastāvā parasti ir stikla krelles, kauri gliemežvāki, bronzas zvārguliši, piekariņi. 120.kapā ap 40 gadus vecam vīrietim bez dažādām lietām dotas līdz 11 monētas no 17.gs. sākuma. Kristīgo kapsētā glabāti vietējie zemnieki laikā no 13. līdz 17.gs.

Lejasžagaru kapulaukā, kur apbedīti lībieši un latgaļi, izrakta 96 m² liela platība. Atsegti trīs bērnu kapi (30.-32.), kuri datējami ar 11.-12.gs. Kauli saglabājušies ļoti slikti. Kapu inventārā ir bronzas aproces, pakavsaktas, spirālgredzeni, piekāri, stikla krelle u.c. Līdzsenā kapulauka rietumu malā atklāta 4. upurbedre, kurā 11.gs. fragmentāra kaula vienpusīgā ķemme, uz podnieka ripas darinātu trauku lauskas, sār-

nis, dzīvnieku kauli. Pētījumi rāda, ka kapulauks aiz-
gēmis visu augstieni Ašķeres upītes kreisā krasta
ielokā.

Lielrutuļu kapulauks (izrakumus vadīja I. Briede)
atrodas Ogres rajona Jumpravas ciema padomē, 73 km
no Rīgas, Daugavas labajā krastā pie Lielrutuļu mā-
jām. Kapulauks atklāts 1928.g. Pirmie izrakumi izda-
rīti E. Šturma vadībā 1929.g., atsedzot 76 m² platību
un atklājot 1 ugunskaņu un 3 skeletkapus. Atrastas
arī dažas akmens laikmeta senlietas.

Laikā no 1974.g. 21.jūlija līdz 31.jūlijam Aiz-
kraukles ekspedīcijas grupa izdara izrakumus Liel-
rutuļu kapulaukā, izpētot 107 m² lielu teritoriju.
Atsegti 7 kapi (5.-11.kaps), no kuriem 4 postīti. Miru-
šie atsegti brūngani dzeltenīgās smiltīs, divos ga-
dījumos uz radzēm, 0,25-0,40 m dziļumā. Kapu bedres,
kas labi iezīmējas apkārtējā zemē, 1,7-2,0 m garas,
0,55-0,70 m platas. Domājams, ka mirušie guldīti vien-
koča šķīrstos. Apbedītie orientēti ar galvām ZR, vie-
nā gadījumā - ZA (8.kaps). Mirušie guldīti izstieptā
stāvoklī uz muguras.

No apbedījumiem 2 ir vīriešu, 4 - sievietes, 1 -
bērns. Visos kapos, izņemot 7.kapu, ir kapu inventārs.
Vīriešu kapu piedevas: dzelzs naži, šķīļamdzelži un
krams, platasmens cirvis, uznavas šķēpa gals, kaula
ķemmītes, bronzas pakavsakņas ar rēdžu un vāju ga-
liem, dzeramais rags, ādas jostas paliekas ar bron-
zas apkalumiem, dzintara krelle. Sievietes kapu pie-
devas: bronzas bruņurupuču sakta, važiņas, spirālgre-
dzeni, dzelzs nazis ar bronzas maksti, dzirkles, stik-
la un bronzas krelles, kaula vērppjamais skriemelis,
11.kapā pie kājām zem māla poda nolikta tāšu vācelīte
ar bronzas spirālītēm un dzelzs nazi. Skeletkapos ro-

taslietas, ieroči un darba rīki izvietoti tā, kā mēsāti dzīvē. Visos apbedījumos pie kājām nolikti māla podi, pie bērna apbedījuma (10.kaps) - māla bļodīpa.

6.kaps (vīrieša) ir simbolisks: tur nav skeleta kaulu, bet galvas rajonā ir liela dzintara krelle, krūšu rajonā - pakavsakta ar rēdžu galiem, jostas rajonā - ādas josta ar bronzas apkalumiem, pie jostas nazis un šķīlamdzelzs, turpat platsmens cirvis, kāju rajonā - uznavas šķēpa gals, dzeramais rags, divpuļīgā kaula ķemmīte, putna kauliņš, māla pods.

8.kapā (vīrieša) šķirsts dedzināts, labi saglabājušās ogles. Šķirsta galos ir izvīrijumi. Skelets un piederības apdeguši. No šķirsta kājgaļa, apmēram 0,15 m uz ZR, deguša slāņa veidā iezīmējas 0,32 m gara un 0,18 m plata koka krusta paliekas.

Kapulaukā guldīti lībieši 10.-13.gs. Agrāk te atklāts viens 17.gs. kaps.

Kapulauka teritorijā atrastas četras akmens laikmeta krama šķīlas, viena no tām ar retušas pazīmēm.

Kraukļu akmens (izrakumus vadīja J.Urtāns) atrodas Rīgas-Daugavpils šosejas kreisajā pusē pie pagriezienā uz Skrīveriem (Stučkas rajons, Skrīveru c. p.). Teikās minēts, ka zem akmens paslēpts naudas pods, ka velns gribējis ar šo akmeni aizsērt Daugavu un ka pie akmens upurēts. Akmens situēts purvainā palējā strauta malā. Tā apkārtmērs pie zemes - 12,5 m, augstums - 2 m. Akmens virspusē iekalta 1 m gara, 0,08 m dziļa grope un ieurbts caurums akmens sasprīdzināšanai.

No 21. līdz 27.jūnijam Aizkraukles ekspedīcijas grupa izdarīja izrakumus pie Kraukļu akmens. Ap to tika iemērīts 35 m² liels laukums. Laukumu attīrot,

atklājās melns, kūdrains kultūras slānis, kura dziļums 0,8 m, bet akmens ziemeļrietumu pusē - 1,2 m. Pamatā bija zilgana, glūdaina smilts. Atrasts daudz sīku oglišu, vāpāta māla trauku lauskas, sīki dzelzs atgriezumi, naglas, sārpi, 12.gs. dzelzs kāpšļa puse, akmens galoda, koka toveriša paliekas, zāgēta raga plāksnīte. Akmens dienvidu pusē 0,15-0,20 m dziļumā atklāts līdz 0,07 m biezs sarkanā māla slānis, kurš rietumu un dienvidu pusē iegāja profilā. Tā attīrītā platība ap 6 m². Zem māla slāņa 0,35 m dziļumā atklāta 0,10 m bieža baltas smilts kārtā. Spriežot pēc atradumiem, akmens tuvumā atradusies kalve.

Izrakumi nav devuši noteiktu atbildi, vai Kraukļu akmens ir izmantots kā kulta vieta.

Interesanta ir nosaukumu sakrišana - arī netālo Aizkraukles pilskalnu un priekšpili tautā sauc par Kraukļu kalniem.

A.VASKS

IZRAKUMI BRIKŪĻU APMETNĒ 1974.GADĀ

Latvijas PGR ZA Vēstures institūta Lubānas ekspedīcijas grupa no 1974.g. 14.jūnija līdz 17.jūlijam turpināja izrakumus Rēzeknes rajona Nagļu ciema padomes Ideņu ciema Brikuļu apmetnē.

Izpētot 160 m² lielu teritoriju apmetnes ziemeļrietumu daļā, konstatēja 0,3-2,0 m biezu kultūras slāni. Tā biežākajā daļā varēja izsekot četras atšķirīgas kārtas - aramkārtu, ogļaini melnu, brūngani zaļu un deguma kārtu. Abās virsējās kārtās iegūta galvenā atradumu masa, turpretī celtniecības pēdas labāk bija izsekojamas dziļākajās kārtās un pamatzemē.

Akmeņiem trūcīgā apkārtnē noteikusi arī celtniecības raksturu - celtni paliekās ļoti maz akmeņu, tās sastāv galvenokārt no mālu, pelnu un organisko vielu palieku sajaukuma. Konstatētas divu veidu celtnes - virszemes taisnstūra stāvkoku būves un līdz 0,8 m pamatzemē iedziļinātas plānā ieapaļas vai garenas 1,5 x 2,0; 2,0 x 2,5; 3 x 4 m lielas celtnes. Kādā stāvkoku būvē atklāts 0,6 m pamatzemē iedziļināts pavards. Pavardu vietas norādīja ar pelniem jauktu mālu kloni. Vairāk vai mazāk iedziļinātajiem pavardiem plānā ieapaļā vai garena forma, 0,6-1,3 m diametrā. Dažām 0,5-1,0 m pamatzemē iedziļinātām bedrēm pavardu pazīmes nebija saskatāmas, acīmredzot tās raksturojamas kā cita veida saimniecības objekti. Par celtniecības elementiem uzlūkojami četrās vietās konstatētie ieapaļie akmeņu kloni 0,2-0,4 m diametrā, kas izlikti no sīkiem kaļķakmens oļiem ($\phi < 0,01$ m). Akmentipi likti cieši cits pie cita, reizēm 2 kārtās.

Izrakumos iegūts ap 180 senlietu. Tās darinātas no kaula (smaili, kalti, adatas, duncis), akmens (cirvji, kalti, slīpējamie akmeņi), krama (bul'as gals, atšķīlas), bronzas (ilens, bārdas nazis, gludas aproces fragments), māla (tīģeļu un veidņu fragmenti, vērpsjamo vārpstu skrieņi, krelle, miniatūru trauciņu fragmenti).

No 4,7 tūkstošiem bezripas trauku lausku 53,7 % bija ar švikāto, 36,6 % ar gludo, 8 % ar apmesto, 1,2 % ar nagiekniebumiem rotāto, 0,3 % ar gludināto un 0,2 % ar tekstilo virsmu. Apmestā, ar nagiekniebumiem rotātā un gludinātā keramika koncentrējās kultūras slāņa augšējā daļā. Iegūts apmēram tūkstoš māla apmetumu fragmentu, no kuriem galvenā masa tāpat bija koncentrēta kultūras slāņa augšējā daļā.

Apmetne pastāvējusi no . . g. t. pr. m. ē. pirmās puses līdz m. ē. l. g. t. otrajai pusei.

Apmēram 1,5 km uz dienvidrietumiem no Idēņu paugura atrodas agrāk neregistrētā Ašu sila apmetne. Apmetne situēta nedaudz paaugstinātā vietā netālu no kāpām, aiz kurām sākas Lubānas ezera klāns. Mitņu slānis smilšains, gaišs, vietām jaukts ar sīkām ogļitēm, pastāvīgi tiek arts. Tīrumu pārstaigājot, iegūtas bezriepas trauku lauskas ar apmeto, gludo un gludināto virsmu, 2 krama gabali, 3 tīģeļu fragmenti. Apmetne pieskaitāma m. ē. l. g. t. pieminekļiem.

A.VASKS

IZRAKUMI DZELZAVAS OBZERKALNĀ UN KAPUKALNĀ

Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģiskā ekspedīcija no 1974. g. 2. augusta līdz 20. septembrim izdarīja izrakumus Madonas rajona Dzelzavas ciema padomē Obzerkalna pilskalnā un senkapos, t. s. Kapukalnā.

Pilskalns atrodas 30 km no Madonas un 1,2 km uz dienvidaustrumiem no Madonas-Jaungulbenes lielceļa mežā, pie Liedes upītes. Tas ierīkots garas kalnu kaupres vidusdaļā, katrā galā izrokot 2 grāvjus. Pilskalna plakums 20 x 60 m, tā austrumu galā uzbūrtā vaļņa augstums tagad ap 1,5 m, plakuma rietumu galā valnis nolīdzināts. Pilskalna plakumu, vaļņus un grāvjus stipri bojājuši pārrakumi, jo 20. gadu beigās šeit iekārtota sarīkojumu vieta.

Pilskalnu un tuvējo Kapukalnu 1927. g. registrējis H. Riekstiņš, 1928. g. pilskalnu uzmērojis E. Brastīņš.

Obzerkalnā divos izrakumu laukumos izpētīti 126 m². Mitņu slānis 0,1-1,6 m biezs, konstatēta gredzen-

veidā gar plakuma malu 2-6 m platā joslā. Plakuma vidusdaļā kultūras slānis neatklājās. Celtņu un nocietinājumu paliekas, ierīkojot sarīkojumu laukumu, tikpat kā iznīcinātas.

Plakuma dienvidu malā gar nogāzi atklājās 0,6 m plats un 0,3 m dziļš grāvis koka aizsargsienas nostiprināšanai. Plakuma dienvidrietumu stūrī atklāja vaļņa pamatkonstrukciju paliekas. Te dabiskā kalna nogāze pastāvināta, uzberot smiltis un liekot lielākus akmeņus (s 0,3-0,4 m) vaļņa uzbēruma pamatā. Valnis lokveidā ietvēris plakuma galu, arī tā uzbērumā lietoti akmeņi (s līdz 0,3 m), kas, valni nolīdzinot, daļēji nogrūsti nogāzē. Cieši valnim pieslēgusies kāda celtne, kurā bijusi no akmeņiem krauta krāsns. Tās kurtuves izmēri 0,4 x 0,7 m, ārējie krāsns izmēri plānā 1,2 x 0,8 m. Krāsnijs līdzās nedaudz dziļāk atklāja plānā 1,0 x 1,1 m ieapaļas formas pavardu, kas 0,4 m iedziļināts pamatzemē. Iedziļinājums bija izklāts veselīem un šķeltiem dūres lieluma un mazākiem akmeņiem, tādus atrada arī pavarda bedres pildījumā. Nedaudzo pilskalna senlietu vidū - dzelzs vienasmens skramasakss (13.att.:9), dzelzs sirpis (13.att.:8), dzelzs rotadats (13.att.:4), māla vērpjamie skriemeļi (13.att.:6). No 440 bezripas trauku lauskām 74,6 % lausku apmestā, 22,8 % - gludā, 2,6 % - nagiekniebumiem rotātā virsma. Iegūtie materiāli raksturīgi l.g.t. otrajai pusei. Līdz ar to pilskalns pieskaitāms šķiru sabiedrības veidošanās laika pieminekļiem, ko apdzīvojuši latgaļi.

Kapukalns atrodas Madonas-Jaungulbenes lielceļa malā, 1,5 km no Obzerkalna un atgādina izceltu ieapaļu pauguru. Agrāk tas ietilpis Grīguļu māju zemē. Tā ziemeļu puse daļēji norakta, ņemot granti lielceļa la-

13. attöls

bošanai un citām vajadzībām. Rokot granti, ātrasti arī cilvēku kauli. Izpētot daļu norakuma malai pieguļošās teritorijas, atklāja 19 apbedījumus. Mirušie šeit glabāti divos periodos - vidējā dzelzs laikmetā (8.gs.) un viduslaikos (17.-18.gs.). Uz 8.gs. bija attiecināmi tikai divi kapi. Viens no tiem (2.kaps) 0,4 m dziļumā bija virieša apbedījums. Mirušais sadedzināts, kalcinētie kauli izkaisīti kapa bedres virzienā, līdzotie priekšmeti - bronzas aprobe ar vāļu galiem (13.att.:2), dzelzs šaurasmens cirvis, dzelzs ilens (13.att.:5), nazis, uznavas un iedzītņa šķēpu gali (13.att.:7, 10) - likti tāpat kā skeletkapā. To izvietojums rādīja, ka apbedījums bijis orientēts ar galvu uz ZA. 0,5 m dziļumā atklātā sievietes kapa uz DR orientētais galvgalis bija izpostīts. Pie skeleta atrada 2 bronzas manšetaproses un 2 dzelzs krukadatas ar bronzas stieples aptinumu (13.att.:1, 3). Obzermalna tuvums vedina domāt, ka pilskalna apdzīvošanas periodā kapulaukā apbedīti pilskalna iemītnieki.

Šai vietā iekārtojot kapsētu viduslaikos, senākā perioda kapulauks gandrīz pilnīgi izpostīts, jo mirušie, apbedīti gan blūka šķirstos, gan zārkos, rakti 0,4-1,0 m dziļās bedrēs cieši cits pie cita ar galvu ZRZ. Kapu inventārs trūcīgs, - astoņos kapos tā nav vispār, pārējos deviņos atrada pakavsaktu, ripkasaktas, sirdsveida saktu, slēgtus bronzas gredzenus, dzelzs sprādzi, monētas (17.gs. otrās puses Polijas, Lietuvas, Rīgas šiliņi, viena 18.gs. pirmās puses Krievijas monēta).

Lai gan apbedīšanas tradīcijas atbilst baznīcas prasībām, tomēr sīmīgi, ka kapsētai izraudzīta 8.gs. apbedījumu vieta.

I. ZAGORSKA

AKMENS LAIKMETA ATRADUMI SALASPILS LAUKSKOLĀ

Salaspils Laukskolā A.Zariņas vadītajos izrakumos lībiešu ciema un kapulauka teritorijā bez iepriekšējā gadā izpētītajām astoņām krama koncentrācijas vietām jeb ligzdām laikā no 1967. līdz 1974.g. krami iegūti arī kā savrupatradumi ārpus ligzdām. Parasti tie bija reti izkaisīti krama priekšmeti vai šķīlas, kas atradās gaišajā, smilšainajā augsnē 30-40 cm dziļumā, dažkārt arī pavardos, kā arī pašos lībiešu apbedījumos. Visvairāk savrupatrasto kramu iegūts lībiešu kapulauka un I ciema robežrajonā, 150-270 m lejpus pētītajām krama koncentrācijas vietām, 30-130 m no Daugavas krasta.

Kopumā šajā rajonā atrasts ap 60 krama priekšmetu un nedaudz mazāk krama atšķīlu (14.att.). Krams ir labas kvalitātes, laika gaitā ieguvis baltu, zilganbaltu, zilganu, pelēcīgu, zaļganu un brūnganu nokrāsu. Starp priekšmetiem dominē kasīkļi, kas ir samērā lieli, plati, izgatavoti kā no nažveida šķīlu daļām, tā atšķīlām. To forma ir apaļa, bumbierveida, bet vairumam - īsa, plata, ar ieapaļu darba daļu. Ir arī atsevišķi neregulāras formas kasīkļi (14.att.:1-9, 21). Starp griežņiem minami stūra-, sānu- un vidusgriežņi, kā arī ar atšķēluma un retušas palīdzību veidoti griežņi (14.att.:10-14, 20). Griežņi izgatavoti no nažveida šķīlām un atšķīlām, bet atsevišķos gadījumos pat no nuklejiem (14.att.:14). Bez šīm divām rīku kategorijām sastopamas vēl nažveida šķīlas ar retušu gar malām, dažī nažveida šķīlu šķēlumi, smaili, nukleju ma-

14. attöls

lu atšķēlumi, kā arī nažveida šķilas un atšķēlās bez apstrādes pēdām (14.att.:15-19, 22). Daudz priekšmetu, šķiet, izgatavoti no šķilām, kas atšķēlās no divlaukumu nuklejiem. V'siem rīkiem raksturīga rūpīga retuša, skaidras, izteiktas formas, kas zināmā mērā atkar-tojas.

Savrup atrastie krama kasikļi, griežpi, naži, smaili un citi priekšmeti gan pēc materiāla, gan for-mas līdzīgi krama ligzdās iegūtajiem rīkiem. Tomēr sav-rupatradumos nav pārstāvēti visu veidu rīki. Tāpēc at-sevišķu veidu rīku savstarpēja salīdzināšana, kas ir visai svarīga hronologisko jautājumu risināšanā, ir apgrūtināta. Varam tikai teikt, ka lībiešu I ciema un kapulauka robežrajonā iegūtie krama izstrādājumi visu-mā ir hronologiski vienlaicīgi ar krama ligzdās atras-tajiem un būtu attiecināmi uz paleolīta pašām beigām vai mezolīta sākumu. Ļoti iespējams, ka šajā teritori-jā atradies otrs, mazāks krama ligzdu grupējums, kuru diemžēl postījuši gan lībieši, gan visi turpmākie šīs vietas apdzīvotāji.

A.ZARIŅA

IZRAKUMI SALASPILS LAUKSKOLĀ 1974.GADĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Laukskolas ar-heoloģiskā ekspedīcija no 3.jūnija līdz 31.augustam turpināja izrakumus 10.-13.gs. lībiešu ciema vietā un kapulaukā.

I ciema vietu (kas pieslēdzas kapulaukam austru-mos), kur izrakumi galvenos vilcienos bija pabeigti, 1974.g. vasarā sāka norakt grants karjerā, līdz ar to ciema vietas neizpētītajās nomalēs buldozera nostumta-

jos laukumos atklājās tumšās zemes plankumi. Tika apzināta 0,5-0,6 ha liela teritorija ciema vietas austrumu un ziemeļu malās. Izpētīti 34 objekti: 2 akmeņu krāsni, 1 saimniecības krāsns ar māla klonu, 4 līdz 40 cm iedziļinātu celtņu vietas, 6 dziļie pavardi, 4 lēzenie pavardi ar akmeņu brugi, 17 bedres (pārtikas glabātavas, stabu vietas u.c.), iegūtas 40 senlietas. Atklātie objekti iekļaujas iepriekšējos gados izpētītajās celtņu grupās.

II ciema vieta (kapulauka rietumos) aizņem ap 2 ha platību apmēram 300 m garā, līdz 70 m platā joslā gar Daugavas krastu. Intensīvākā apdzīvotība konstatēta tās zemākajā - rietumu - daļā, kur atsegts 2600 m². Te atklāti 107 objekti - 58 pavardi, 6 akmeņu krāsni, 13 saimniecības krāsni ar māla klonu, 15 dažādas bedres un 15 iedziļinātu celtņu vietas. No pavardiem vairums (33) iedziļināti 30-90 cm zemē, to diametrs 80-250 cm, malas stāvas vai slīpas. Parasti pavardiem gar pamatni akmeņu grupējums, dažiem pamatnēs neregulāri izvietotu mietu vietas. No 19 lēzenajiem virszemes pavardiem izdalās 13, vidēji ap 100 x 150 cm lieli pavardi ar blīvu akmeņu brugi 1-3 kārtās. Brugi bijis novietots uz koka pamatnes, zem kuras bija vai nu pamatzeme, vai arī līdz 30 cm dziļas bedres. Atklātas 12 saimniecības krāsni ar māla klona paliekām. Arī klons bijis novietots virs koka klāsta, lielākajai daļai krāņu zem klona 20-60 cm dziļas bedres, dažām klona balsti guldīti tieši virs pamatzemes. 669. objekta krāsns bedres pamatnē atradās saplīsis, ar podnieka rūpu darināts keramikas trauks ar graudiem. Akmeņu krāsni (6) 80-100 cm diametrā, iedziļinātas zemē līdz 120 cm. Konstatējamas 15 iedziļinātu celtņu vietas. To iedziļinātā daļa aizņem 2-4 x 2-4 m lielu neregulāras,

parasti ieapaļas formas laukumu. Dažām oelnēm dziļie pavardi atrodas iedziļinātās daļas centrā, dažreiz tie izvietoti malās. Lēzenie pavardi ar akmeņu brūgi, arī saimniecības bedres, atrodas iedziļinātās daļas malās. 678.virszemes celtnēi konstatēts māla klons un saimniecības krāsns arī ar māla klonu. No atklātajām bedrēm lielākā daļa ir saimnieciska rakstura. 655.bedrē atrada graudberžu un dzirnakmeņu komplektus: virsējo iega-reņo graudberzi un tā paliktņi un abus (virsējo un apakšējo) dzirnakmeņus. Vairāku pavardu un krāšņu pamatos kā ziedoņums novietoti dzīvnieku (zirga, gov, siklopu) galvaskausi un kāju kauli.

Salīdzinot ar iepriekšējos gados pētīto I ciema vietu, II ciema vietā kultūras slānis saglabājies labāk, tas apdzīvots intensīvāk, celtnu izvietojums blīvāks, dažiem pavardiem un krāšņim konstatētas vairākas pārbūves.

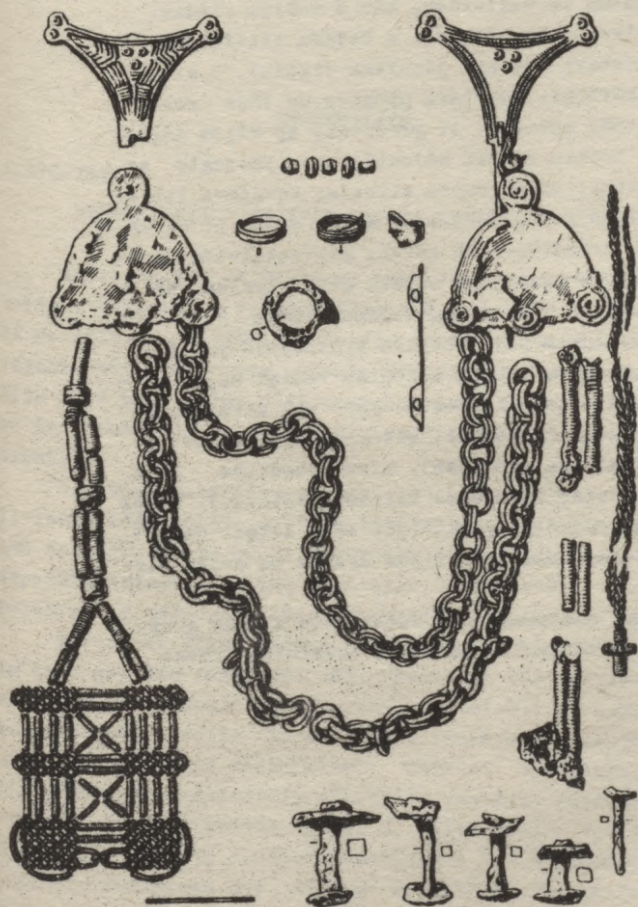
Pētītajā laukumā atklātie 6 pavardi ar bezripas (gludo, apmesto, ar nagierniebumiem rotāto, gludināto) keramiku, tāpat atrastais 7.-8.gs. dzelzs sirdis norāda, ka arī šeit lībiešu ciems ierīkots agrāk apdzīvotā apmetnē. Apdzīvotība apmetnē nav bijusi intensīva, senlietu materiāls nav bagāts, nav arī vēl pilnīgi izvērtēts, taču varētu pieļaut iespēju, ka pārejas posmā uz lībiešu ciemu apdzīvotība nebija pārtraukta. Par to varētu liecināt daži lībiešu pavardi, kas ierīkoti senākās (ar bezripas keramiku) bedrēs.

II ciema vietā atrastā senākā senlieta ir l. g.t. pr.m.ē. kaula rotadate ar plakānu galvu un 3 acīm.

II ciema vietā atrastas 2800 keramikas lauskas (ripas un bezripas) un 340 senlietas: amatniecības un zemkopības rīki (pincetes, tīģeļu fragmenti, kalti, cirtņi, ileni, slīmešči, urbis, sirdis, raučnis u.c.),

ieroči (bultu un šķēpu smailes), rotas (dzelzs un bronzas aproces, saktas, gredzeni, piekariņi u.c.), saimniecības piederumi un rīki (atslēgas, slēdzenes, cirvji, naži, adatas, kaula slidas, māla atsvari, makšķeres āķi, naudas sveramo svaru atsvari), monētas (11.gs. vācu denāri un arābu dirhēmi - 3 vienkopus).

Kapulaukā pētīta tā centrālā un austrumu daļa, atsegti 2400 m², izpētīti 59 kapi (kopā ar iepriekšējiem 483), atrastas 380 senlietas. 1/3 kapu ir uguns-kapi. Daļā ugunskapu senlietas izvietotas tāpat kā skeletkapos, arī kapa orientācija (ZR-DA) un dziļums tāds pats. Šie ugunskapī parasti aizņem 40-60 x 70-170 cm lielu laukumu, tie ierakti līdz 80 cm dziļi. 443.vīrieša ugunskapā kauli atradās virs krāsota koka (melni baltsarkans zīmējums), iespējams, vairoga, paliekām. 429. un 482.vīriešu ugunskaļos krāsota koka paliekas konstatētas virs kauliem. 454. un 455.zēna skeletkapā šķirsti bijuši balti krāsoti. Atklāts arī vienā kapa bedrē guldīts sievietes un bērna apbedījums (459., 460.kaps), tiem līdzās suns. Vairākos kapos blakus bieži sastopamajiem māla traukiem novietoti ziedoti priekšmeti, piemēram, 457.vīrieša kapā: dzirkles, dzeramā raga apkalumi, ķemme, galoda; 462.vīrieša kapā: greblis u.c. 13 % apbedījumu ir ar bagātām piedevām, to vidū arī importēti priekšmeti, piemēram, 482.vīrieša kapā - šķēps, kura uzmavai sudraba inkrustējums (Petersena G tips), un zobens, kura rokturis aptīts ar sudraba stiepli, un sudraba inkrustējums pogai un šķērsim; 457.kapā - 3 ažuŗas sudraba krelles, sārtā šifera vārpstas skriemelis u.c. Viens no greznākajiem sievietu kapiem ir 480.kaps, kurā atrasti 2 kaklariņķi, kreļļu un kauri gliemežvāku rota, lībietēm raksturīgā krūšu važiņu rota ar bru-

15. 'attöls

purupuša saktām un važturiem, kam 6 važiņu rindas. Važturiem pievienoti piekari: 4 dažādu stilizētu zvēru figūras (starp tām arī jātnieka figūra), 3 slēdzenes, adatu kārbīša, dzintara piekars un lāča zobs. Rokās - 4 dobās aproces, 11 gredzeni, ap kājām saglabājušies ar bronzu rotāti kājauti, kaps pārsegta ar rotātu villaini. Dīvos kapos atrastas Kurzemes lībiešu raksturīgās rotas: 483. kapā krūšu rotai ir divas rotadatas ar trīsstūrveida galvu, pie rotadatām pievienoti ar alvas platējumu rotāti segmentveida važturi, kurus savieno divu resnu važiņu rindas. Šajā rotā izceļas važturim pievienotais īpatnējais spirālīšu piekars. Otram važturim stienīšu važiņā bijis pievienots kāds dzelzs priekšmets. Kapā vēl atrastas dažas krelles, četri gredzeni, vilnas dziļu pīnītes (iespējams, matu saturēšanai). Vīrs apbedītās kāju rajona izkliedētas 45 dzelzs kniedes (15.att.). Dīvos kapos atrastas monētas-piekariņi: vācu 11.gs. denārs, 6.gs. Irānas Sasanīdu dinastijas drahma un arābu dirhēmi.

Kapulauka austrumu malā konstatēta akmeņu grupa, kas atgādina agrā dzelzs laikmeta uzkalniņa akmens loka daļu.

ETNOGRĀFIJA

A.APSĪTIS

EKSPEDĪCIJA VALMIERAS RAJONA BURTNIEKU CIEMĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora organizētā etnosociologiskā ekspedīcija laikā no 1974.g. 3. līdz 10.jūnijam strādāja Valmieras rajona Burtnieku ciema padomē. Ekspedīcijas uzdevums bija vākt materiālus pētījumam par Latvijas PSR lauku iedzīvotājiem, viņu kultūru un dzīves veidu mūsdienu apstākļos.

Galvenie materiālu ieguves avoti bija divi:

1) lauku iedzīvotāju aptauja intervijas veidā pēc īpašām aptaujas lapām un 2) Burtnieku ciema Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas, saimniecību un kultūras iestāžu dokumentālie materiāli.

Burtnieku ciema padome par pētījumu objektu ņēma divu galveno apsvērumu dēļ. Pirmkārt, tās teritorijā atrodas padomju saimniecība "Burtnieki" un lauksaimniecības artelis "Rīts", tātad iespējams aptaujāt kā strādniekus, tā kolhozniekus. Otrkārt, Burtnieku ciema padomes iedzīvotāju etniskais sastāvs, kurā latviešu ir 73,4 %, krievu - 19,1 %, baltkrievu - 4,4 %, poļu - 1,6 %, citu tautību pārstāvju - 1,3 % (aprēķināts pēc Burtnieku c.p. 1974.g. saimniecību uzskaites kartītēm), ir gandrīz pilnīgi analogs visas Latvijas PSR lauku iedzīvotāju etniskajam sastāvam (pēc 1970.g.

Vissavienības iedzīvotāju skaitlīšanas datiem tas ir šāds: latvieši 73 %, krievi - 16,1 %, baltkrievi - 4 %, poļi - 2,3 %, citas tautības - 4,6 %).

Pēc ekonomiskajiem rādītājiem, padomju saimniecība "Burtnieki" citu Valmieras rajona saimniecību vidū ieņem vadošo vietu. Saimniecībā attīstīta intensīva piensaimniecība un šķirnes lopu audzēšana. Par sasniegumiem lauksaimnieciskajā ražošanā un par sekmiņu astotās piegādes plāna izpildi padomju saimniecība "Burtnieki" ar PSRS Augstākās Padomes Prezīdija dekretu apbalvota ar Oktobra Revolūcijas ordeni. ("Cīņa", 1971., 38.nr.). Par augstiem sasniegumiem darbā un par piedalīšanos Vissavienības tautas saimniecības sasniegumu izstādē 1972.g. septiņi padomju saimniecības "Burtnieki" strādnieki apbalvoti ar medaļām, no tiem viens ar zelta, trīs ar sudraba un trīs ar bronzas medaļām.

Lauksaimniecības artelis "Rīts" dažos ekonomiskajos rādītājos pārsniedz vidējo rajona līmeni, bet citos atpaliek no tā.

Salīdzinot datus par Burtnieku ciema padomes pārnākumiem ražošanā un par visumā labi nostādīto masu kultūras darbu ar aptaujā iegūtajiem datiem, varēs spriest, kādas saiknes pastāv starp ražošanu, sabiedriski kulturālo dzīvi, no vienas puses, un atsevišķa cilvēka kultūru, no otras.

Jāatzīmē vēl šāds pētāmā objekta raksturojums. Aptaujas rezultāti rāda, ka vietējie iedzīvotāji latvieši Burtnieku ciema padomē sastāda 43,3 %, ienācēji no citurienes - 56,7 %. Visvairāk ienācēju (71,2%) ir no Vidzemes vēsturiski etnogrāfiskā apgabala, tajā skaitā 50,3 % no minētā apgabala lauku apvidiem un 20,9 % no mazpilsētām un pilsētciematiem. Respon-

dentu visbiežāk nosauktās vietas, no kurām viņi pārnākuši uz Burtnieku ciema padomi, atrodas Burtniekiem tuvējā Valmieras rajona teritorijā (Dikļi, Rencēni, Matiši, Kocēni, Valmiera, Rūjiena, Mazsalaca u.c.). Bez tam šai sakarā tiek minēti arī Valkas, Limbažu, Gulbenes, Cēsu un Madonas rajoni. 10,4 % Burtnieku ciema iedzīvotāju ienākuši no Latgales. Ienācēju skaits no pārējiem Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem ir niecīgs. Ienācēji no Latvijas PSR republikas pakļautības pilsētām sastāda 7,4 %. No visiem ienācējiem latviešiem 22,4 % Burtnieku ciema padomē dzīvo mazāk par 3 gadiem, no 3 līdz 5 gadiem - 10,4 %, no 6 līdz 10 gadiem - 15,7 %, bet ilgāk par 10 gadiem - 51 %. Attiecīgus secinājumus par citu tautību pārstāvjiem pēc aptaujas materiāliem izdarīt vēl pārāgi.

Nozīmīgs ekspedīcijas darba posms bija iedzīvotāju intervija pēc aptaujas lapām. Atšķirībā no iepriekšējo gadu etnosociologiskajām ekspedīcijām šoreiz bez latviešiem tika aptaujāti arī citu tautību iedzīvotāji - krievi, baltkrievi, lietuvieši, poļi u.c. Aptaujas lapas galvenās jautājumu grupas bija šādas: 1) intervējamās personas sociāli demogrāfiskais raksturojums, ietverot ziņas par tās sociālo stāvokli un izglītību darba gaitu sākumā, kā arī ziņas par viņa vecāku sociālo stāvokli, izglītību un tautību, 2) jautājumi, kas raksturo cilvēka pašreizējo dzīves vietu, dzīvokli, personisko palīgsaimniecību, ienākumu apmērus, 3) respondenta orientācija dzīves vietas (apmetnes tipa) izvēles jomā, 4) indivīda garīgā kultūra, tai skaitā orientācija uz nacionālajām un internacionālajām kultūras vērtībām, valoda,

brīvā laika izmantošanas saturs u.c., 5) padomju sadzīves tradīciju ceremoniāla vērtējums, 6) sakaru formas ar pilsētu un pilsētņiem un to intensitāte. Izstrādājot aptaujas lapu, ņemta vērā pieredze, kas gūta 1971.-1973.g. ekspedīcijās, vācot materiālus Madonas un Valkas rajonos. Salīdzinājumā ar iepriekšējo, 1974.g. aptaujas lapa tika papildināta ar vairākiem jauniem jautājumiem, daži jautājumi precizēti, daži atņemti. Jaunajā aptaujas lapas variantā būtiski papildināts jautājumu loks, kas skar respondentā dzīves vietas raksturojumu, iekļaujot tajā tādus jautājumus kā attālumu no dzīves vietas līdz darba vietai, attālumu līdz tuvākajai autobusu pieturai, dzelzceļa stacijai, sakaru nodaļai, līdz tuvākajai pilsētai u.c. Tāpat aptaujas lapā paplašināts jautājumu loks par tādu svarīgu etnosa pazīmi kā valodu. Papildināti arī jautājumi par iedzīvotāju attieksmi pret padomju sadzīves tradīcijām, par laucinieku sakaru formām ar radniekiem, kuri dzīvo pilsētās, utt.

Ekspedīcijas gaitā pēc aptaujas lapām pavisam intervēti 364 cilvēki - 40,8 % no visiem Burtnieku ciema padomes teritorijā nodarbinātajiem iedzīvotājiem, tai skaitā padomju saimniecībā "Burtnieki" - 152, kolhozā "Rīts" - 139, uzņēmumos, iestādēs un citur strādājošie - 73. Aptaujāto skaitā 270 bija latvieši, 65 - krievi un 29 - citu tautību iedzīvotāji. Pēc sociāli profesionālajām grupām aptaujātās personas dalās ekojoši: inteligence (kvalificētā garīgā darba darītāji) - 73 cilvēki jeb 45,6 % šajā grupā ietilpstošo, kalpotāji jeb nekvalificēta garīgā darba darītāji - 32 cilvēki jeb 71,1 %, mehanizatori un citi kvalificēta industriālā fiziskā darba darītāji - 82 cilvēki jeb 45,5%,

maskvalificēti un nekvalificēti fiziskā darba darītāji - 177 cilvēki jeb 35 %.

Ekspedīcijas laikā iegūtie dokumentālie materiāli dod iespēju aplūkot šādas mūsu pētījumā svarīgas jautājumu grupas: 1) Burtnieku ciema saimniecību ekonomiskā un iedzīvotāju materiālā labklājība, 2) iedzīvotāju izglītības un kultūras līmenis, 3) strādājošo radošie meklējumi un darba pirmrindnieku kā radošu personību izaugsme, 4) sabiedriski kulturālais darbs, 5) padomju darba un sadzīves ieražas, 6) lauku un pilsētu iedzīvotāju kultūras līmeņa un dzīves veida tuvināšanās. Visas šīs jautājumu grupas iespējams aplūkot konkrētā attīstības procesā.

Ekspedīcijas uzdevumu izpildi sekmēja Burtnieku ciema padomes Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas, padomju saimniecības "Burtnieki" un kolhoza "Rīts" vadība. Pirms ekspedīcijas darbu sākuma Burtnieku ciema Izpildu komiteja kultūras namā noorganizēja lekciju, kurā saimniecību vadībai, speciālistiem un citiem interesentiem tika pastāstīts par mūsdienu etnosociologiskiem pētījumiem Latvijas PSR laukos.

Ekspedīcijā piedalījās 5 etnogrāfijas sektora darbinieki, 32 Valkas I.vidusskolas 9.vēstures fakultatīvās klases audzēkņi, kā arī 3 šīs skolas skolotāji. Ekspedīcijas darbu visi tās dalībnieki veica ļoti apzinīgi un rūpīgi. Savākto materiālu kvalitāte ļauj tos izmantot zinātniski pētnieciskajā darbā. Materiāli glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā.

A. APSĪTIS

NACIONĀLAIS UN INTERNACIONĀLAIS LATVIEŠU
TAUTĪBAS LAUKU IEDZĪVOTĀJU GARĪGĀS
KULTŪRAS VĒRTĪBU ORIENTĀCIJĀ

Zinātniski tehniskā revolūcija, masu komunikācijas līdzekļu strauja attīstība un citi procesi paplašina informācijas plūsmu par daudzām sabiedrības dzīves nozarēm. Daudzveidīgāki kļūst kultūras vērtību pārraides un kultūras apguves kanāli. Pastiprinoties sakariem starp tautām, notiek arī dažādu tautu savstarpēja kultūras vērtību padziļināta iepazīšana.

Jautājums par PSRS tautu nacionālo kultūru attīstību un šo kultūru tuvināšanos zinātniskajā literatūrā tiek traktēts tādējādi, ka minētie procesi nav pretrunā viens ar otru, bet atrodas savstarpēji saistītā vienotībā. Filozofs A. Agajevs šo procesu dialektiku raksturo, atzīmējot, ka "sociālisma apstākļos nacionālo kultūru attīstība pāraug šo kultūru internacionālajā tuvināšanās procesā, bet internacionālā tuvināšanās - nacionālajā attīstībā".¹ Pareiza šķiet etnogrāfu J. Bromleja un V. Kozlova norāde, ka padomju republiku kultūras internacionalizācija pirmām kārtām nozīmē to procesu, kas saistīts ar vienotas, pēc saturs sociālistiskas, kultūras izveidi, kuras neatņemama sastāvdaļa ir internacionālisma ideoloģija.²

¹ А. Г. Агаев. Социалистическая национальная культура. М., 1974, с. 133.

² Ю. В. Бромлей, В. И. Козлов. Ленинизм и основные тенденции этнических процессов в СССР. - Советская этнография (талак - СЭ), 1970, № 1, с. 11.

Etnosociologisko pētījumu rezultāti liecina, ka mūsdienu materiālajā kultūrā, kur vērojams straujš standartizācijas un unifikācijas process, iedzīvotāju orientācija uz nacionālajām vērtībām visumā ir neliela.¹ Tādēļ "vērtību orientāciju" - šai gadījumā orientēšanos uz nacionālajām un internacionālajām kultūras vērtībām - plašāk iespējams aplūkot garīgās kultūras jomā. Garīgā kultūra, kā zināms, ir ne vien cilvēces uzkrāto garīgo vērtību kopums, bet tā ir arī cilvēces aktīva rīcība esošo garīgo kultūras vērtību apguvē un jaunu vērtību radīšanā.

Apskatāmā temata uzdevums ir fiksēt latviešu tautības nodarbināto lauku iedzīvotāju orientāciju kā uz nacionālajām (latviešu), tā arī uz internacionālajām (citu PSRS tautu un aprobežu tautu) garīgās kultūras vērtībām. Dotajā gadījumā "nacionālais" lietots kā apzīmējums "savas", "internacionālais" - kā "citu tautu" kultūras vērtības. Minētais temats ir viens no jautājumiem, kas iekļauts Latvijas PSR latviešu tautības lauku iedzīvotāju mūsdienu kultūras izpētes programmā. Kultūras vērtību orientācija skaidrota, aplūkojot sekojošus jautājumus: valoda, radio un televīzijas raidījumu izvēle, iedzīvotāju iecienītākie rakstnieki vai dzejnieki, iecienītākās dziesmas, dejas, mūzika, abonētie preses izdevumi.

Temata skaidrojumā visai svarīgu materiālu bāzi sastāda latviešu tautības lauku iedzīvotāju aptauja pēc anketām, kas 1971.g. izdarīta Madonas, 1973.g. Valkas un 1974.g. Valmieras rajonos. Madonas rajona sešās ciema padomēs aptaujātas 710 personas, Valkas

¹ Д.В. А р у т ю н я н. О некоторых тенденциях в изменении культурного облика нации. - СЭ, 1973, № 4, с.5-6.

rajona Palsmanes c.p. 265, bet Valmieras rajona Burtnieku c.p. 270 latviešu tautības iedzīvotāji. Tā kā Valkas un Valmieras rajonos iegūtie materiāli vēl pilnībā nav apstrādāti, tad aptaujas rezultātu analīzes pamatā ir Madonas rajonā iegūtie dati, vienīgi atsevišķos gadījumos piesaistīti arī abu pārējo rajonu aptaujas dati.

Jāpiebilst, ka starp iedzīvotāju kultūras vērtību nacionālajām vai internacionālajām orientācijām, no vienas puses, un nacionālajām attiecībām, no otras puses, nepastāv tiešas un viennozīmīgas sakarības: nacionālās attiecības mazāk nosaka cilvēka kultūras vērtību orientācija, vairāk ļoti sarežģīts sociālo interešu un sociālo vajadzību komplekss.

Dažādu tautu kultūras vērtību apguvē, kas var ietekmēt arī kultūras orientāciju, visai ievērojama nozīme ir valodai kā tautu kontaktēšanās līdzeklim. Uz anketas jautājumu, kādā valodā respondents parasti lasa daiļliteratūru – latviešu vai krievu –, atšķirības atbildē ietekmēja sekojoši faktori: izglītība, dzimums, vecums, krievu sarunu valodas pārvaldīšanas pakāpe u.c. Ņemot kopsakarā tādas pazīmes kā izglītību un dzimumu un salīdzinot savā starpā divas krasi atšķirīgas iedzīvotāju grupas, rezultāti bija sekojoši. Vīriešu vidū, kuru izglītība nepārsniedz 6 klases, tikai latviešu valodā daiļliteratūru lasa 81,7 %, abās (latviešu un krievu valodā), bet galvenokārt latviešu – 16,9 %, abās, bet galvenokārt krievu – 0 %, abās valodās vienādi lasa – 1,4 %. Sieviešu vidū ar šādu izglītību attiecīgie rādītāji ir 93,7 %, 6,3 %, 0 %, 0 %, vīriešu vidū ar augstāko izglītību – 35,3 %, 49,0 %, 0 %, 15,7 %, bet sieviešu vidū ar augstāko izglītību – 51,7 %, 40 %, 1,8 %, 6,5 %. Krievu valodā daiļliteratūru vai-

rāk lasa izglītotākās iedzīvotāju grupas, vīrieši vairāk nekā sievietes, personas līdz 40 gadu vecumam vairāk nekā vecākas par 40 gadiem un tie, kas brīvāk pārvalda krievu sarunu valodu. Uz jautājumu, vai respondents var lasīt un saprast krievu valodā iespiestu daiļliteratūras grāmatu, piemēram, no Valmieras rajona Burtnieku c.p. iedzīvotājiem visvairāk (93,9 %) atbildi "var" deva augstākās kvalifikācijas speciālisti un vadošie darbinieki, pēc tam mehanizatori - 86,4 %, bet vismazāk - nekvalificēti fiziskā darba darītāji - 37,5 %.

Krievu valodā noklausīto radio un televīzijas pārraīžu īpatsvars latviešu lauku iedzīvotāju vidū ir lielāks nekā daiļliteratūras lasīšanas īpatsvars tani pašā valodā. Kopumā no visiem aptaujātajiem minētās pārraidē tikai latviešu valodā klausās 20,5 %, abās, bet vairāk latviešu - 54,5 %, kā krievu, tā latviešu valodā vienādi - 23,9 %. Šo rādītāju izmaiņas uz vienu vai otru pusi pamatā ietekmē tie paši minētie faktori, kas valodu, kādā lasa daiļliteratūru. Īpaši svarīgs faktors te ir krievu sarunu valodas pārvaldīšanas pakāpe.

Krievu sarunu valodas pārvaldīšanas pakāpe vīriešiem kopumā ir augstāka nekā sievietēm. No vīriešiem to visai prasmīgi pārvalda mehanizatori, kuri starp pārējām sociāli profesionālajām grupām vidēji pēc gadiem ir visjaunākie un kuru krievu sarunu valodas apguvi lielā mērā sekmējis dienests Padomju Armijā. Vīriešu vidū vislielāko grupu (36,9 %) veido tie, kas savu prasmī runāt krieviski novērtējuši kā "gandrīz brīvi", bet sievietē vidū - tās, kas saka, ka "runāt tomēr pagrūti" (40,1 %). Starp vairākiem faktoriem, kuri ietekmē citas tautas sarunu valodas apguves pakāpi, ievērojama loma, kā zināms, ir etniskai videi, kādā dzīvo un uzturas indivīds.

Tā kā daiļliteratūrai bez daudzām citām funkcijām ir ievērojama loma arī tautu kultūru mijiedarbībā, tad vienā no aptaujas anketas jautājumiem respondentiem bija jānosauca savi iecienītākie rakstnieki vai dzejnieki. Apkopojot 710 personu atbildes, izrādījās, ka 73,1 % nosauca latviešu autorus, 27,3 % krievu, 19,2 % ārzemju, 9 % citu PSRS tautu, bet 18,4 % aptaujāto atbildēja, ka viņiem īpaši iecienītu autoru nav. Minētā secība iecienītāko autoru grupu uzskaitījumā saglabājas, grupējot respondentus pēc visām sociāli demogrāfiskajām un citām pazīmēm. Aptaujāto iedzīvotāju dažādu grupu starpā mainās vienīgi to vai citu autoru izvēles īpatsvara skaitliskie rādītāji. Tā, piemēram, personas ar augstāko vai nepabeigtu augstāko izglītību, kurām, starp citu, ir visplašākā informācija dažādo kultūras jautājumu jomā, savus iecienītākos autorus nosaukušas sekojoši: latviešu - 85,6 %, krievu - 47,8 %, ārzemju - 45,7 %, citu PSRS tautu - 27,8 %, Citu izglītības grupu pārstāvjiem visi attiecīgie rādītāji ir zemāki, jo dažkārt viņi nenosauc nevienu autoru kā iecienītāko. Starp vairākiem faktoriem, kuri ietekmē šos rādītājus, kā visnozīmīgākie minami respondenta izglītība, sociāli profesionālā grupa, valoda, kādā viņš lasa daiļliteratūru, un lasīšanas intensitāte. Vairāku tautu autorus kā iecienītākos nosauc tie respondenti, kuru izglītība vai profesionālā kvalifikācija ir augstāka, kā arī tie, kuri daiļliteratūru lasa regulāri un lasa to ne tikai latviešu, bet arī krievu valodā. Kopumā visi aptaujātie no iecienītākajiem latviešu autoriem visbiežāk min V.Lāci, R.Blaumani, A.Upīti, I.Indrāni, I.Ziedoni, Ā.Elksni, no krievu autoriem - Ļ.Tolstoju, M.Šolohovu, F.Dostojevski, K.Paustovski, No citu PSRS tautu autoriem - Č.Aitmatovu, A.Tamsāri,

bet no ārzemju autoriem - V. Igo, T. Dreizeru, Dž. Golsverziju un citus.

Kultūras vērtību internacionālās orientācijas jomā ievērojama nozīme ir iedzīvotāju sociālā statusa paaugstināšanās procesam, izglītības līmeņa pieaugumam, citu tautu valodu apguvei un citiem procesiem.

A. BĀKULIS, M. KUPLAIS

VECPĪEBALGAS VĒVERU CIEMS. APBŪVE UN TĀS
VEIDOŠANĀS

Lātvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā eksponētas 6 dažādas celtnes (8 % no visa muzeja ēku skaita) no Piebalgas novada, kur, tāpat kā visā Vidzemes Centrālajā augstienē, saglabājušies daudzi vērtīgi latviešu tautas celtniecības objekti. Dati, kādus iespējams iegūt šajos objektos, ļauj risināt nozīmīgus latviešu zemnieku apmetņu un celtnu veidošanās vēstures jautājumus. Dienzēl Piebalgas apkārtnē etnogrāfiski pētīta nepietiekami; it īpaši tas sakāms par apdzīvotu vietu kompleksu izpēti. Tāpēc Brīvdabas muzeja kolektīvs uzsācis vienas šādas apdzīvotas vietas - Vecpiebalgas Vēveru ciema - detalizētu un etnogrāfisku izpēti. Darba rezultāti ļaus papildināt līdz šim par piebaldzēnu materiālo kultūru publicētās atziņas.

Pašreizējā kolhoznieku sētu grupa - Vēveru ciems jeb vienkārši Vēveri, kā tos sauc paši piebaldzēni, atrodas Cēsu raj. Vecpiebalgas c.p. teritorijā. Šī apdzīvotā vieta arī jau agrāk piesaistījusi arhitektu un etnogrāfu uzmanību. Pašreizējie Vēveri, spriežot pēc iegūtajiem datiem, saglabājuši vismaz pirms gad-

simta izveidojušos apbūves veidu un lielāko daļu ēku. Viss komplekss kā apdzīvota vieta, kas raksturo novadu, uzņemts vietējās nozīmes aizsargājamo arhitektūras pieminekļu sarakstā. Pagaidām šādam pasākumam mūsu republikā nav precedenta, un tas uzskatāms par ļoti savlaicīgu.

Pārskatu par apmetnes apbūves veidu un iespējamā izveidošanās vēsturi sniedzam pēc ekspedīcijās un Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā iegūtajiem datiem.

Vēveru apkārtnē raksturīga Vidzemes Centrālajai augstienei. Mežu ieskauda lēzena paugura dienvidu un dienvidrietumu nogāzē cita pie citas saspiedušās 8 bijušās saimniecības. Plānā šī ēku grupa veido pusloku, kura centrā, gandrīz pašā paugura augstākajā vietā, 250 m no ēkām paceļas vēdzirnavas. Lai gan viss apbūves komplekss ir kompakts, nosacīti iespējams izdalīt divas ēku grupas. Rietumu grupas centrā atrodas bijusī Vecvēveru saimniecība, kurai ziemeļos pieslēdzas Virolvēveri, ziemeļrietumos Mazvēveri, dienvidos Jaunvēveri. Pārējās 4 bijušās saimniecības - Strein-, Lejas-, Liel- un Kalnavēverus - vizuāli atdala starp Jaun- un Streinvēveriem ejošais ceļš ar koku rindu līdzās. Atšķirīgs ir šo apmetnes divu daļu situāciju plānojums: ja pirmās 4 sētas veido grupu, tad otras 4 izvietojušās austrumu-rietumu virzienā orientētā rindā.

Ari ceļu tīkls Vēveros nav mainījies vismaz gadsimtu. Pašreiz nelietotie kādreizējo ceļu posmi vēl samērā viegli saskatāmi. Tas ļauj vērtēt ceļu un apbūves savstarpējās attiecības. Vēveros nav kādas vienas komunikācijas līnijas, pie kuras tieši pieslēgtas visas 8 sētas. Par lielāko un vairāk lietoto uzskatāms

ceļā, kas ved no Vecpiebalgas un iziet cauri Vēveru rietumu daļai ziemeļu virzienā. Šim ceļam pieslēdzas Jaun-, Maz- un Virolvēveri, un tas šķērso Vecvēveru pagalmu. No šī ceļa atdalās otra komunikācijas līnija, kas, iedama austrumu virzienā, pieslēdzas Strein- un Lejasvēveriem, bet, tālāk ejot, šķērso Kalna- un Lielvēveru pagalmus. Pat šos lielākos ceļus nevaram uzskatīt par elementiem, kas organizē un kārtu Vēveru apbūvi. Tieši otrādi, tie ir pakļauti apbūvei (met likumus ap ēkām, iespiesti starp tām, celtnes atrodas lenķi pret ceļu utt.).

20.gs. sākumā Vēveros kopumā bijis ap 40 ēku. Tā, piemēram, Virolvēveriem ir 5 ēkas: dzīvojamā ēka, klēts, rija, kūts un stallis ar vāgūzi. Tikai divās saimniecībās ir 4 ēkas: Jaunvēveros kūts ar stalli apvienoti zem viena jumta un Mazvēveros klēts ar kūti veido vienu celtni. Bez tam Kalnavēveru saimniecībai piederējušas vājdzirnavas. Pirtis bijušas tikai divās saimniecībās.

Sakarā ar Vēveru blīvo apbūvi šeit raksturīga stiepts sētas plānojums un tendence ikviena apbūves gabala robežās saglabāt iespējami lielus attālumus starp savas sētas ēkām, maksimāli izmantojot apbūvei paredzēto platību. Kā Vēveriem raksturīga parādība jāmin tas, ka 5 saimniecībās rijas tieši piedalās sētas telpiskās kompozīcijas veidošanā un, atrodoties neparasti tuvu dzīvojamai ēkai, ierobežo pagalmu. Līdz ar to dzīvojamā ēka daļēji zaudē valdošo lomu sētas apbūvē, kur par dominanti kļūst monumentālā Piebalgas tipa rija. Tās celšanu tieši saimniecības pagalmā izskaidro fakts, ka vismaz daļa Vēveru riju senāk izmantotas arī dzīvošanai. Kā otra Vēveru sē-

tu īpatnība minama samērā lielais klēts attālums no dzīvojamās ēkas un klēts novietojums reljefa zemākajās vietās.

Lai īsumā apskatītu Vēveru apbūves izveidošanos, par izejas punktu ņemsim 1928.g. lauksaimniecības skaitīšanas ziņas. Visas astoņas saimniecības ir divzirgu saimniecības ar aramzemes platību saimniecībā no 11 līdz 16 pūrvietām. Sēj 2-3 pūrvietas rudzu un tikpat miežu, ap 5 pūrvietas auzu; kartupeļus, linus u.c. -- pa pūrvietai. Liellopi 6-10. 8 saimniecību īpašnieki (tātad arī saimniecības) dokumentā uzskaitītas šādā secībā:

Lazdiņš	- Lejasvēveri	80 pūrvietas	
Vientiesis	- Kalnavēveri	135	"-
Platais	- Lielvēveri	110	"-
Avens	- Streinvēveri	59	"-
Viducs	- Virolvēveri	93	"-
Vēliņš	- Mazvēveri	90	"-
Lāckājs	- Vecvēveri	85	"-
Ķerpuls	- Jaunvēveri	60	"-

1878.g. apdzīvoto vietu sarakstā šīs sētas uzskaitītas citādā kārtībā, un, proti: Strein-, Kalna-, Lejas-, Lielvēveri ar 4 koka dzīvojamām mājām un Virr-, Maz-, Jaun-, Vecvēveri ar 4 koka dzīvojamām mājām. Tādējādi iespējams, ka šajā uzskaitē parādās noteikta sistēma ciema iedalījumā. Cita apdzīvoto vietu šaraksta mūsu rīcībā nav. Tāpēc izmantojam septiņu (1792.-1857.g.) dvēseļu revīziju materiālus. Šīs revīzijas sekoja cita citai ar nevienādu atstarpi. Nevienas dvēseļu revīzijas materiālos neatrodam Liel-, Maz-, Vec-, Jaun-, Kalna-, Lejasvēverus. Tajos minēti tikai Virolvēveri un Streinvēveri ar apzīmējumu Gesinde - tātad mūsu izpratnē sēta, zemnieka saimniecība. Tā kā, skaitot "dvēse-

lea", uzrādīts arī to saimnieciskais stāvoklis, tad pa abām saimniecībām kopā vienmēr konstatējam 7-8 saimniekus ar gimenēm, audzēkņus, kalpus, paretam arī kādu pušelnieku, iebūvieti vai pirtnieku. Varam arī konstatēt, ka septiņas no pašreizējām astoņām dzimtām Vēveros dzīvo kopš 1795.g.

18.gs. notikušas vairākas arķļu revīzijas. Mūsu rīcībā ir ziņas par 1738.g. un 1725.g. revīzijām. 1738.g. revīzijā revidētāji konstatējuši, ka 1/2 arķļa lielos Virvēverus apsaimnieko 2 (divi) Andri, kuriem kopā ir 13 darba spējīgi cilvēki, 6 zirgi un 6 govīs, bet 1/2 arķļa lielajos Streinvēveros saimnieki ir Pēters un Andrs. Abiem saimniekiem kopā ir 13 darba spējīgi cilvēki, 7 zirgi un 6 govīs. 1725.g. 1/2 arķļa lielajos Virvēveros ir viens saimnieks Andrs, bet 1/2 arķļa lielajos Streinvēveros - 2 saimnieki, Pēters un Andžs.

1690.g. arķļu revīzijā fiksēta tikai viena veselu arķļu liela Virvēveru saimniecība, kurā ir divi saimnieki.

1681.g. kartē Vēverus konstatējam to pašreizējā atrašanās vietā - uz austrumiem no ezera, kas saucas par Viroval ezeru. Vēveri apzīmēti tikai ar vienu zīmi.

1638.g. revīzijā atzīmētas divas Virvēveru saimniecības, katra 1/2 arķļa liela, spējīgas pildīt visas klaugas.

1601.g. revīzijā Alauksta (Aluxtenn) vakā redzams saimnieks Vēvers uz 1 arķļa zemes. Jāpiezīmē, ka tas ir vienīgais pilna arķļa saimnieks šajā vakā; pārējiem ir no 3/4 līdz 1/8 arķļa lielas saimniecības. Tādējādi varētu uzskatīt, ka divu vēlāko Virvēveru pamatā ir 1601.g. minētā saimniecība. Lai konstatētu kādreizējās Alauksta vakas atrašanās vietu, pēc

dažādiem materiāliem salīdzināsim vairākus atbilstošos toponimus starp trim noteiktiem punktiem - Alauktu, Virolezeru un Gauju - Vecpiebalgas muižas robežās:

1601.g. vakas sa- raksta fragments	1681.g. karte	1897.g. karte	1930.g. karte
Kotell	Kitel	Ketel	Ķāteles
-	Windex	Windetz	Vindeces
Taßkens	-	Taschken	Tašķēns
Jitze	Gitz	Jize	Ģiži
Auntz	Au/n/s	-	-
-	Tomul	-	Tomuļi
-	Ragatz	Ragasch	Rāgazes
Nosenes	Rosenen	Rosnen	Roznēni
Spulge	-	Spulga	Spulgas
Kleeve	-	Kleiwa	Kleivas
Wewers	Wewer	Wewer	Vēveri

Nobeidzot Vēveru apbūves situācijas raksturojumu un avotu pārskatu par tās veidošanos, varam secināt:

- 1) 1878.g. apdzīvoto vietu sarakstā pirmo reizi minētās 8 Vēveru saimniecības izvcidojušās iedzīvotāju skaita palielināšanās un zemes sadalīšanās rezultātā no 1601.g. minētās Vēvera saimniecības;
- 2) pašreizējo, mūs interesējošo ainavu Vēveri ieguvuši 19.gs. otrajā pusē, kad celts vairums ēku. Par senāko varētu uzskatīt Jaunvēveru riju, kas cirsta tikai ar cirvi (situācijas analizē nepēmām vērā 20.gs. 20.-30.gados celtos 4 labības ēķūgus un 3 mūra kūtis);
- 3) Vēveri ir apkārtnē raksturīgu sētu ciešs grupējums.

S.CIMERMANIS

EKSPEDĪCIJA KURZEMES LĪBIEŠU CIEMOS

1974.g. jūlijā un augustā turpinājās 1973.g. sāktie pētījumi Ziemeļkurzemes lībiešu ciemos. Konkrētas ziņas no teicējiem vāktas un materiālās kultūras objekti (zvejnieku-zemkopju un amatnieku sētu situācijas, dzīvojamās, saimniecības un zvejas ēkas, darba rīki, mājas iedzīves priekšmeti) zīmēti, uzņēmoti, fotografēti un filmēti Košragā, Mazirbē, Saunagā un Sikragā. Visplašāk jauni dati vākti Košragā un Saunagā, bet iepriekšējā gadā veiktais darbs tika padziļināts Sikragā. Zināmu apzināšanas darbu veicām Jaunciemā, Ķesterēs, Lielirbē, Lūžņā, Miķeļtornī un Pitragā. Pētnieku grupas darba kopīgais ieguvums: vairāk nekā 260 zīmējumu, apmēram 1000 fotonegatīvu un diapozitīvu ar atbilstošiem aprakstiem, kā arī vairāk simtu teicēju sniegtie ziņu pieraksti par dažādiem ciemu saimniecības, iedzīvotāju nodarbošanās, etniskā sastāva, sociālās struktūras, sadzīves, materiālās kultūras u.c. jautājumiem. Bez tam Košragā, Saunagā un Sikragā apzināti apmēram 200 zvejnieku un amatnieku darba rīki un mājas iedzīves priekšmeti, kas piemēroti pārvešanai uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju. Kā nozīmīgākā no tiem minama kokamatnieka lībieša K.Priedīša un viņa tēva darba rīku kolekcija. Iegūto datu vairums attiecas uz laiku no 1900.g. līdz mūsdienām, bet ir arī tādi fakti, kas attiecas uz visu 19.gs.

Sniedzam dažas atziņas, kas izriet no iegūtajiem datiem.

Viens no grupas darba centrālajiem virzieniem bija libiešu un latviešu kultūru tuvināšanās un savstarpējās bagātināšanās procesa dinamikas skaidrošana. Pēc iegūtajiem datiem, šā procesa norisi ietekmējuši divējādi, t.i., bremsējoši un stimulējoši, faktori. Pie bremsējošiem faktoriem pieskaitāmi: 1) Baltijas jūras krastā esošo ciemu atrašanās tālu no sava laika satiksmes ceļiem un lielākajiem centriem (Ventspils, Talsiem, Dundagas), jo šoseja, kas mūsdienās visus jūrmalas ciemus savieno ar Ventspili un Rīgu, izbūvēta tikai pēc Lielā Tēvijas kara; 2) naturālās saimniecības elementu ilgā saglabāšanās, ko noteica lauksaimniecības, zvejas un dzīves vajadzībām atbilstošās amatniecības apvienojums gan ciema, gan pat atsevišķu saimniecību ietvaros; 3) etniskais faktors - jūrmalas libiešu un aizkāpu (jeb kalna) latviešu piederība pie visai atšķirīgām etniskām vienībām un no tā izrietošā valodas, dzīves veida un tradīciju barjera.

Kā stimulējošie faktori minami, pirmkārt, Dundagas baronu ciemu Ipašnieku Ostenu-Zakenu dzimtas centieni sekmēt libiešu kā kompakti dzīvojošas etniskas vienības izzušanu (šie centieni pilnā mērā atbilst Rietumvidzemes muižnieku un mācītāju centieniem likvidēt libiešu tautību un valodu). Tā, piemēram, pēc Dundagas zemnieku un zvejnieku 1860.g. nemieru apspiešanas daļa muižai neuzticamo saimnieku - libiešu - tika padzīta no mājām un viņu vietā ielikti latviešu tautības saimnieki. Ap 1910.g. Dundagas muiža izcirta daļu no jūrmalas meža, izcirtumus sadalīja nelielos zemes gabaliņos, kurus nodeva kā libiešu, tā latviešu tautības cilvēkiem, radot ciemos arvien jauktāku iedzīvotāju etnisko sastāvu. Otrkārt, saimnieciskās dzīves aktivizācija 19.gs. otrajā pusē, it īpaši pēc 60.gadu

reformām, kad ciemu iedzīvotāji brīvāk varēja izvēlēties nodarbošanās veidu un mainīt dzīves vietu. Saimnieciskā dzīve ciemos īpaši rosīga kļuva 19.-20.gs. mijā, kad te ieradās Tallinas ķilavu fabrikantu uzti- cības personas, kas ciemos nodibināja nelielas konser- vu fabriciņas. Līdz ar to aktivizējās un kļuva mērķ- tiecīgāka zveja jūrā. Pateicoties izdevīgākam zivju tirgum un dažādiem peļņas darbiem, attīstījās prešu- naudas saimniecība. Iegūtos līdzekļus zvejnieki iegul- dīja savu laiku pārdzīvojušo dzīvojamo un saimniecības ēku pārbūvē un jaunu, laikmeta prasībām atbilstošu celtniecībā. Vienlaikus ar izmaiņām dzīvojamo māju celtniecībā radās pieprasījums pēc jauniem, laikmeta prasībām atbilstošiem mājas iedzīves priekšmetiem, ku- rus vairs nevarēja pagatavot tikai ar ciema iedzīvotā- ju, tai skaitā amatnieku, spēkiem vien. Ciemos sāka ieplūst tuvākas un tālākas apkārtnes cilvēki - latvie- šī, kas te ienesa arī savus kultūras elementus. Biežā- kas kļuva jauktas - lībiešu-latviešu ģimenes. Treškārt, lībiešu un latviešu kultūru tuvināšanos un savstarpējo bagātināšanos noteica kultūras un izglītības darba ak- tivizēšanās 19.gs. otrajā pusē.

Saimnieciskās un kultūras dzīves tālāks uzplau- kums un arvien raibākais iedzīvotāju etniskais sastāvs 20.gs. pastiprināja lībiešu un latviešu kultūru mijie- darbību un savstarpēju bagātināšanos. Attīstījās div- valodība, un šā procesa rezultātā latviešu valoda cie- mos kļuva par galveno sazināšanās līdzekli. Šķiet, ka jau 20.gs. 20-30. gados izveidojās visumā vienota cie- mu iedzīvotāju materiālā kultūra, kurā daudziem elemen- tiem bija lībiski nosaukumi.

Liela uzmanība bija veltīta arī zvejnieku ciemu iedzīvotāju sociālās struktūras izpētei. Pēc iegūta-

jiem datiem, 19.gs. otrajā pusē ciema iedzīvotāju pamatsastāvu veidoja māju nomnieki, t.s. vecsaimnieki un bezzemnieki - vaļinieki. Vecsaimnieki nodarbojās ar lauksaimniecību, zveju un izdevīgā gadījumā ar peļņas darbiem (kokmateriālu un akmeņu transports u.c.). Vaļinieku pamatnodarbošanās bija zveja vai amatniecība, papildnodarbošanās - mežu u.c. peļņas darbi muižā vai zemnieku un zvejnieku saimniecībās. 3-5 vaļinieku ģimenes dzīvoja ikvienā vecsaimnieku mājā vai arī atsevišķi celtās mazistabās jeb mazmājiņās. Bez tam dažās vecsaimnieku mājās vēl dzīvoja algoti strādnieki, it īpaši puīši. 20.gs. sākumā ciemos parādījās sīkzemnieki, t.s. jaunsaimnieki, kuru sētas bija dibinātas uz muižu, valsts vai vecsaimnieku zemes. Pēdējā gadījumā tie bija galvenokārt saimnieku jaunākie dēli vai meitas, kuriem no tēva mājām atdalīja dažas pūrvietas zemes. Šo sīkzemnieku galvenā nodarbošanās bija zveja, papildu nodarbošanās - amatniecība, gadījuma darbi muižā, mežā u.c.

Daudz laika pētnieku grupa veltīja arī zvejnieku sētu apbūves principu un celtnu tipu attīstības skaidrošanai, īpašu uzmanību pievēršot jautājumu sociālajam aspektam un 20.gs. notikušo izmaiņu skaidrošanai. Zemkopja zvejnieka vecsaimniecības ēku komplekss 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā sastāvēja no divām sociāli dažādi funkcionējošām daļām - saimnieka un vaļinieku ēkām. Sētas centrā bija dzīvojamā māja, ap kuru grupējās pārējās ēkas. Dzīvojamās mājas vidusdaļu aizņēma apvalkdūmenis vai arī cita veida apkures centrs, kas atdalīja celtnes vienā galā esošās saimnieka ģimenes dzīvojamās telpas no otrā galā esošās lielās vaļinieku istabas, kurā mitinājās 2-4 vaļinieku ģimenes.

Bija arī tādas vecsaimniecības, kurās bija uzcelta īpaša neliela dzīvojamā māja vaļiniekiem. Dzīvojamās mājas tuvumā atradās vien- vai vairāktelpu klēts, kas dažkārt bija apvienota zem kopīga jumta ar ratnicu, Transporta līdzekļu un darba rīku novietošanai klēts galā dažkārt piebūvēja nojumi. Netālu no dzīvojamās mājas atradās arī kūts zem kopēja jumta ar lopbarības telpu un dažkārt vāgūzi. Arī kūts galā kādreiz vērojama piebūve jeb nojume. Nedaudz atstatu no pārējām sētas celtnēm stāvēja pirts, dūmnams (nereti apvienoti zem viena jumta) un rija, kas sastāvēja no labības žāvējamās telpas, piederba un šķūņa. 20.gs. šīm celtnēm pievienojās lopbarības un malkas šķūņi. Kā atsevišķas ēcības sētā vēl varēja būt cūku kūtiņa, vasaras virtuve u.c. Vaļinieku vajadzībām mazliet nostāk no saimnieka ēkām vienā rindā bija uzceltas vairākas klētiņas, otrā - kūtiņas. Katrā rindā bija tik klētiņu, cik sētā bija vaļinieku.

Sīkzemnieku - jaunsaimnieku ēku komplekts bija mazāks un sastāvēja no vienas ģimenes vajadzībām celtās dzīvojamās mājas, kūts ar lopbarības novietni un ratnicu vai nojumi, cūkkūtiņas, vientelpas vai divtelpu klēts, pirts un dūmnama (nereti apvienoti zem viena jumta) un malkas šķūņa. Atbilstoši sīkzemnieka nodarbošanās nozarei viņa sētā vēl varēja būt amatnieka darbam atbilstošas ēkas (kalve, kokamatnieka darbnīca u.c.).

Zvejnieku sētu apbūvei pieskaitāmas arī tīklu būdas, kas atradās vai nu pašā jūrmalā sedumā, vai arī aiz kāpas.

Darbs turpināsies nākamajos gados.

S. CIMERMANIS

ETNOGRĀFIJAS SEKTORA PĒTĪJUMI PAR LATVIJAS PSR
IEDZĪVOTĀJU MŪSDIENU DZĪVES VEIDU UN KULTŪRU

Sociālisma un komunisma celtniecības gados Padomju Savienībā izveidojusies jauna vēsturiska cilvēku kopība - padomju tauta, kurā iekļāvusies arī latviešu sociālistiskā nācija. Viens no sabiedrisko zinātņu, tai skaitā arī etnogrāfijas, uzdevumiem ir izzināt padomju tautas izveidošanās likumsakarības un turpmākās attīstības tendences.

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora kolektīvs kopš savas dibināšanas (t.i., kopš 1951.g. marta bij. ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta sastāvā) lielu daļu darba ieguldījis republikas iedzīvotāju sociālistiskā dzīves veida un kultūras pētišanā. Pētījuma objekts darba sākuma posmā - 50.gados - lauku iedzīvotāji. 60.gadu pirmajā pusē sākās arī pilsētu iedzīvotāju etnogrāfiskā izpēte. Lauku iedzīvotāju etnogrāfiskajā izpētē no 1951. līdz 1961.g. materiāli tika vākti galvenokārt Vidzemes rajonos, no 1962. līdz 1968.g. Latgales rajonos, bet kopš 1969.g. Augšzemes, Zemgales un Kurzemes rajonos. Materiāli par pilsētu iedzīvotājiem, galvenokārt rūpniecības uzņēmumu strādniekiem, vākti Balvos, Daugavpili, Jelgavā, Krāslavā, Liepājā, Rēzeknē, Rīgā, kā arī pilsētciematos - Jaunciemā, Līgatnē un Žiguros. Lielāka uzmanība veltīta lauku iedzīvotājiem.

Pētījumi veikti radošā sadarbībā ar PSRS ZA N.Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūtu, izstrādājot darba metodiku, tomatiku, organizējot kopīgas ekspe-

dicijas, piedaloties kopīgās zinātniskajās konferencēs, saņemot no šī institūta metodisku palīdzību, gatavojot tajā pētnieku kadrus, izmantojot institūta darba pieredzi.

Pētījumi uzrakstīti, pamatojoties galvenokārt uz daudzpusīgiem npublicētiem avotiem, no kuriem kā svarīgākie minami: 1) ikgadējās ekspedīcijās iegūtie etnogrāfiskie materiāli (pētnieku vērojumu pieraksti, informatoru sniegtie dažādu parādību apraksti un vērtējumi, atmiņu pieraksti, darba un sadzīves ainu apraksti un fotoattēli, materiālās kultūras objektu apraksti, zīmējumi, fotoattēli); 2) dokumentālie dati, kas iegūti padomju darba iestāžu, kultūras un izglītības darba iestāžu, valsts un kolektīvo saimniecību, rūpniecības uzņēmumu un sabiedrisko organizāciju tekošajos arhīvos, kā arī valsts vēstures arhīvos; 3) atbildes uz aptaujas ankešu jautājumiem, kas sniedz visai daudzpusīgus datus. Sevišķi masveidīgus kompleksus datus sniedz atbildes uz etnosocioloģisko aptaujas ankešu jautājumiem.

Kā svarīgākās publikācijās aplūkotās jautājumu grupas minamas: a) izmaiņas lauku un pilsētu darbalaikā un gimenē un sadzīvē (ģimenes forma, struktūra, locekļu skaits, ģimenes galva, ģimenes locekļu sociāli profesionālais un etniskais sastāvs, izglītības līmenis, materiālā labklājība, sakari starp pilsētu un lauku iedzīvotāju ģimenēm u.c.); b) padomju darba un sadzīves tradīcijas; šai sakarā skaidroti tādi jautājumi kā revolucionāro cīņu tradīcijas, darba tradīcijas (sociālistiskā sacensība, profesiju dienae, darba pirmrindnieku un veterānu godināšana, darba kolektīva jubilejas u.c.), jaunatnes tradīcijas (bērības svētki, pirmais un pēdējais zvans, pirmās pases izziņģšana,

pilngadības svētki u.c.), sadzīves tradīcijas (kāzas, bēres, mirušo atceres dienas), šo tradīciju izcelšanās, attīstība un bagātināšanās, kļūšana par padomju cilvēku dzīves neatņemamu sastāvdaļu; c) sabiedriski kultūrālā dzīve (sabiedriskie pasākumi, kas saistīti ar ražošanas darba uzlabošanu - kvalifikācijas celšana, darba pieredzes apmaiņa, racionalizatoru un izgudrotāju kustība u.tml. - un ar darba cilvēka personības izaugsmi - piedalīšanās sabiedrisko organizāciju darbā, radoša piedalīšanās mākslinieciskajā pašdarbībā, dažādu pasākumu apmeklēšana klubos, kultūras namos, bibliotēkās u.c.); d) īpašības - uzņēmumu strādnieku kadru veidošanās (strādnieku sociālā un teritoriālā cilme, viņu vispārīgās izglītības un profesionālās kvalifikācijas līmenis, attieksme pret sabiedrisko ražošanu u.c.); e) izmaiņas darba lauku materiālajā kultūrā; šai sakarā pētītas gan tās materiālās kultūras parādības, kas radušās pirmspadomju laikā un vairāk vai mazāk pārveidotas tiek izmantotas sociālistiskā dzīves veida celšanai, gan arī tās, kas radušās tikai padomju apstākļos (lauku perspektīvo ciematu veidošana, lauku iedzīvotāju dzīvokļi un to iekārta, tautas lietīškā māksla, latviešu tautas tradicionālās materiālās kultūras elementu radoša izmantošana sociālistiskā dzīves veida bagātināšanai); f) latviešu un citu PSRS sociālistisko nāciju kultūras sakari, kultūru mijiedarbība un savstarpējā bagātināšanās garīgās kultūras jomā. :

Hronoloģiski publikācijas aptver laika posmu no 1940.g. līdz 70.gadu sākumam. Tomēr visplašāk analizēts materiāls, kas attiecas uz 50.-60.gadiem. Aplūkots tās parādības skatītas vēsturiskās attīstības gaitā, iespēju robežās sniedzot to periodizāciju un uzsverot

atsevišķiem hronologiskajiem posmiem raksturīgās īpatnības.

Etnogrāfijas sektora publikācijas par republikas iedzīvotāju sociālistiskā dzīves veida un kultūras jautājumiem iznākušas sistemātiski un atspoguļo īsāka vai garāka laika posma sasniegumus. Pēc sava rakstura tās iedalāmas sekojoši: a) zinātniski pētījumi, kas veltīti kāda jautājuma vai jautājumu grupas analīzei ar lielāku vai mazāku zinātniskā vispārinājuma pakāpi, teritoriāli aptverot kādu lokālu objektu (piemēram, zvejnieku kolhozs "Carnikava", Rēzeknes slaukšanas iekārtu rūpnīca u.c.), apvidu vai rajonu (piemēram, Viuzemes jūrmala Limbažu raj. robežās, Gulbenes raj.), vēsturiski-etnogrāfisku apgabalu (Vidzeme, Latgale) vai arī visu republiku; b) faktu materiāla publikācijas nolūkā rosināt dažādu nozaru speciālistus republikas kultūras dzīves bagātināšanai; c) populārzinātniskas publikācijas, kuru nolūks propagandēt darbaļaužu sasniegumus sociālistiskā dzīves veida un kultūras celtniecībā (raksti par izciliem tautas mākslas meistariem un viņu darinājumiem); d) zinātniski metodiski apcerējumi, kas sniedz praktiskus norādījumus novadpētniekiem par sociālistiskā dzīves veida un kultūras pētišanu, un apcerējumi, kas rosina dažādu nozaru speciālistus latviešu tautas kultūras progresīvo tradīciju izmantošanai.

Publikācijas visos aplūkotajos jautājumos sniedz daudz jauna faktu materiāla, kas atspoguļo dažādu parādību attīstības gaitu, procesu norisi, cilvēku attieksmi pret parādībām u.tml. Dažādu nozaru speciālisti, it īpaši kultūras un izglītības iestāžu darbinieki, tautas daiļamatā meistari, mākslinieki, arhitekti no publicētā materiāla var gūt ierosmi ikdienas praktiskajam darbam. Daudz ierosmju šie speciālisti varē-

Ir gūt arī sektora zinātniskā arhīva materiālu studijas. Daļā sektora publikāciju izteikti arī praktiski iekšliki, kas izmantojami republikas kultūras dzīves bagātināšanai un iedzīvotāju dzīves apstākļu uzlabošanai. It īpaši tas sakāms par publikācijām, kas skar padomju darba un sadzīves ieražu veidošanos, tautas lietīšķās mākslas attīstības un lauku kultūras un izglītības darba jautājumus.

Kopumā sektora publikācijas atspoguļo daļu no tiem panākumiem, kas Komunistiskās partijas vadībā gūti republikas darbaļaužu dzīves veida un kultūras pārkarpošanā, realizējot dzīvē sociālistiskās revolūcijas iekarojumus Latvijā. Kā galvenie no šiem iekarojumiem minami sociālistiskais ražošanas veids, kas nodrošināja darbaļaužu materiālās labklājības nepārtrauktu pieaugumu, kultūras un izglītības līmeņa pacēlumu, un sociālistiskās ražošanas attiecības, kas atraisīja darbaļaužu radošo iniciatīvu un ļāva tai izpausties visās ražošanas un sabiedriski kulturālās dzīves jomās. Rezultātā izveidojās daudz jaunu sociālistiskam raksturīgu sadzīves, materiālās un garīgās kultūras formu, kurām joprojām vērojama pilnveidošanās tendence.

Pie nozīmīgākajām Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora publikācijām pieskaitāmi sektora zinātnisko līdzstrādnieku raksti rakstu krājumu sērijās "Arheoloģija un etnogrāfija" 10 sējumos (laikā no 1960.g. līdz 1973.g.), kā arī kolektīvais darbs "Latviešu etnogrāfija" (1969.g.).

V.KRONIS

JAUNI MATERIĀLI PĒTĪJUMAM PAR KOKAMATNIECĪBU
LATVIJĀ

1974.g. ekspedīcijā turpinājās iepriekšējos gados iesāktā materiālu vākšana par kokamatniecību Latvijā 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā. Darbs noritēja vairākos virzienos: 1) jaunu materiālu vākšana līdz šim neapzinātos apvidos; 2) padziļināta materiālu vākšana par jau iepriekšējos gados fiksētām kokamatnieku darbnīcām; 3) dokumentālu materiālu, amatnieku saimniecības un daļa uzskaites grāmatu, kā arī laikabiedru aprakstu vākšana. Visā darba gaitā centāmiešiem iegūt kompleksas ziņas par amatniekiem un viņu darbnīcām, it īpaši tādām, kurās ar amatu nodarbojušās vairāka paaudzes.

1974.g. darbs ekspedīcijā noritēja Valmieras, Cēsu un Talsu rajonā. Tā rezultātā iegūti jauni materiāli par Burtnieku, Dundagas un citu pagastu kokamatniekiem 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā, par viņu darbarīkiem un darba papējiem. Sevišķa uzmanība tika pievērsta kokamatnieku ekonomiskā stāvokļa, kā arī ražojumu realizācijas jautājumu skaidrošanai. Savāktie materiāli bagātina Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā iegūtās ziņas par šo pagastu kokamatniekiem un viņu darbu.

Īsi aplūkosim trīs vērtīgākās iegūto materiālu kolekcijas. Talsu rajona Kolkas ciema padomē Sikraga ciemā tika veikta 1899.g. dzimušā libiešu kokamatnieka - namdara un galdnieka Kārļa Friediša galdnieku darbnī-

cas etnogrāfiskā apstrāde. Darbā piedalījās arī trīs Rīgas Politehniskā institūta 4.kursa arhitektūras nodaļas studenti, kuri veica zīmētāju pienākumus. Ekspedīcijas laikā iegūtas ziņas par vairāku paaudžu lībiešu tautības kokamatniekiem, par viņu sociālo stāvokli, darba rīkiem un darba papēmiem, izstrādājumu asortimentu, tirgu u.tml. Kārļa Priediņa darbnīcā bija saglabāties pilns namdara-galdnieka darba rīku komplekts, kurā ietilpa virpa, ēvelsols, dažādi cirvji, kalti, urbji, zāgi, ēvels, spiles u.c., kas darināti 20.gs. pirmajos gadu desmitos. Daļa šo rīku saglabājuši senas formas. Visa darbnīca un tās iekārta tika fiksēta fotogrāfijās un zīmējumos. Vērtīgi ir arī dati par lībiešu tautības kokamatnieku darba vietām, t.i., par darbošanos piekrastes zvejnieku ciemos un apkārtējos lauksaimniecības apvidos, par viņu saskari ar latviešiem un par lībiešu un latviešu materiālās kultūras mijiedarbību. Ekspedīcijā iegūtās ziņas un materiālās kultūras objektu fiksējumi, salīdzinot ar citos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos savāktajiem datiem, palīdzēs noskaidrot kokamatniecības attīstības ipatnības dažādos novados, kopīgo un atšķirīgo darba rīku un darinājumu formās, terminos u.c.

1974.g. vasarā etnogrāfijas sektora zinātniskais arhivs papildinājās ar 1884.g. dzimušā Vidzemes galdnieka Pētera Būra gandrīz 50 gadu rakstītās dienasgrāmatas fotokopijām. Tās bagātina 1973.g. ekspedīcijā pierakstītās meistara sniegtās ziņas par kokamatniekiem un viņu darba rīkiem, bet it sevišķi par kokamatnieku izstrādājumiem, to realizāciju un galdnieka atalgojumu Vidzemē 20.gadsimtā.

Pirmais ieraksts meistara dienasgrāmatā datēts / ar 1902.g.27.janvāri. Aprakstā par apmācību pie gald-

nieka sniegtas liecības par sava aroda skolotāja mantisko stāvokli, amata prasmi, galdnieka mācekļa apmācības ilgumu, dzīves apstākļiem, atalgojumu u.c. Taču šīs dienasgrāmatas galvenā vērtība ir galdnieka darba un ražojumu uzskaitē 45 gadus ilgā laika posmā, t.i., no 1904.g. līdz 1949.g. Pēteris Būris atzīmējis katru sava darba dienu. Šeit gūstam ziņas par muižas, valsts un Vidzemes saimnieku pasūtījumiem lauku kokamatniekiem, par pasūtījumu raksturu un darinājumu cenām dažādu sabiedrisko iekārtu atšķirīgos ekonomiskos apstākļos. Dienasgrāmatas rakstītājs pretim izgatavotajam pasūtījumam vai citam veiktajam darbam norāda pasūtītāju (uzvārdu), viņa dzīves vietu (māju nosaukumu; ja pasūtītājs ir no cita pagasta, tad arī pagastu), izgatavotā priekšmeta vai veiktā namdara darba vērtību.¹ Dienasgrāmatā ierakstītās ziņas kopā ar arhīvu materiāliem ļaus pilnīgāk iepazīt Vidzemes lauku amatnieku ekonomisko stāvokli un spriest par mājrupniecības attīstības pakāpi Vidzemes atsevišķos pagastos 20.gs. pirmajā pusē.

Vērtīgas ziņas kokamatniecības pētniecībai atrodamas arī oficiālajos dokumentos (nomas noteikumos, zemes grāmatu aktos, parādu zīmēs, ires līgumos), kas slēgti starp Pēteri Būri un muižu. Tie ataino lauku kokamatnieka nodarbinātības pakāpi, nepieciešamību līdzās galvenajai nodarbošanās nozarei - kokapstrādei -

¹ Piemēram citējam ierakstu par 1910.g. 7. un 21. marta ienākumiem:

	R/bi.]	k/ap.]
Šienas skapītis Luschem "Augskipās"	5	20
Sīle Mūrniekam "Timaranās"		70
Braucāmais loks Brsečim "Jaunskujenē"		70
2 g. Spaiņi Sweestipam "Jaudsumos"		25
Skapis Freivaltam "Subros"	18	utt.

pievērsties blakus nodarbei - zemkopībai.

Vērtīgus materiālus par savas dzimtas locekļiem, vairāku paaudžu amatniekiem - koka sūkņu izgatavotājiem un uzstādītājiem, kā arī ratu riteņu meistariem uzrakstīja un iesniedza 1886.g. dzimušais pensionētais skolotājs Emīls Buduls. Viņa uzrakstījumā ir arī dati par atsevišķu Vidzemes amatnieku ekonomisko stāvokli, amata apgūšanu, par koka sūkņu darināšanas cenām atkarībā no pasūtītāju sociālā stāvokļa, par koka sūkņu izgatavošanas vietām. 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā tās atvēra gan Vidzemes, gan arī Latgales muižas un zemnieku saimniecības. Emīls Buduls pats piedalījies koka sūkņu izgatavošanā un uzstādīšanā. Tāpēc viņa uzrakstītās ziņas par amatnieku darba rīkiem un darba tehnoloģiju ir visai izsmeltošas.¹

M.KUPLAIS

LATVIJAS ETNOGRĀFISKĀ BRĪVDABAS MUZEJA OTRĀ EKSPEDĪCIJA LATGALES ZVEJNIEKA SĒTAS KOMPLEKTĒŠANAI

Otrā apzināšanas ekspedīcija Latgales 19.gs. beigū - 20.gs. sākuma zvejnieka sētas celtnu un citu materiālās kultūras objektu komplektēšanai tika organizēta no 1974.g. 11. līdz 21.jūnijam uz Rēzeknes rajona Gaigalavas ciema padomes Dirvanienes un Balvū rajona Bērzpils ciema padomes Salas ciemiem. Grupā strādāja tikai muzeja darbinieki (Ētnogrāfi, 1 arhitekts,

¹ Piemēram citējam Emīla Budula iesniegtā rokraksta fragmentu:

"... Urbšanai katru baļķi pacēla uz 0,8 mt augst. stēķiem. Urbšana jāsāk no resnā gala un urbnot jāseko, lai urbis ietu pa serdi un neattālinātos no tās. Svārstā virziņšanos pa serdi var vērot pēc katras izurbtās skaidas..."

l fotogrāfs). Galvenā vērība tika pievērsta trim jautājumu grupām:

1) zvejnieku dzīvojamās un saimniecības ēkas (pieņemot, ka Latgales laukos nebija tādas iedzīvotāju grupas, kas iztika vienīgi no zvejas resp. tās ienākumiem), saimniecības plānojums pirms un pēc iziešanas viensētās;

2) zemkopības darba rīki un zvejnieka mājas iedziņas priekšmeti, kā arī dažādi mūsdienās reti pielietojami darbu papēmiņi, piemēram, salmu juntu jumšana u.c.;

3) zvejas rīki, to izgatavošana un pielietošana, kā arī ar zveju saistītās celtnes; par zvejas organizāciju un lomu realizāciju materiāli tika vākti minimāli.

Darba rezultātā uzņemti 7 sētu situāciju plāni, uzņēmītas 8 dzīvojamās mājas (no tām 4 ar griezumiem), 9 saimniecības celtnes, 13 rokas dzirnavas un 2 krucifiksi. Pierakstītas teicēju sniegtās ziņas par 60 dažādām etnogrāfiskām parādībām, iegūti 290 foto-materiāli un iegādāti 25 eksponāti - galvenokārt zvejas rīki (murdī, bradinis, skalu kaste-kuma dzīvu zivju uzglabāšanai ūdenī, vienkoča laiva, pašu zvejnieku gatavoti un maizes krāsni apdedzināti tīklu māla gremdi u.c.).

Abi pētītie ciemi atradās vienādos ģeogrāfiskos apstākļos (Iubānas ezera klānu tuvu ā, pie ezerā ietečkošo upju lejtecēm, purvu un ūdeņu ierobežoti). Saimniecības ir nelielas, ar dažiem ha aramzemes, parasti ar vienu zirgu un 2-3 govīm. Bez graudaugiem tās audzēja arī līnus, no kuriem daļu patērēja tīklu diegu gatavošanai. Pēc apbūves tie bijuši izklaidus ciemi ar vairāk nekā 20 saimniecībām katrā; tikai daļa ciemu sētu veidojušas ielu. Pirms nodalīšanās viensētās saimniecību centru parasti veidoja dzīvojamā māja, tai pretī

novietota kūts, brīvi stāvoša klēts un namiņš. Pirtis un rijas kopīgas 3-5 saimniecībām. Dzīvojamās mājas novietojums pret ceļu jeb ielu bijis dažāds: pret to bijusi pavērsta viena no gala fasādēm vai arī dzīvojamās ēkas aizmugure. Viensētās saglabāts ciemam raksturīgais saimniecību plānojums.

Abos ciemos konstatētas zemnieku-zvejnieku 19.gs.-20.gs. sākuma celtnes - kaķētu apaļkoku guļbūves ar divslīpju salmu jumtiem, kuru kores visā ēkas garumā viena augstuma. Abos ciemos dominē dzīvojamās ēkas ar trīsdalīgu plānojumu - divi cirtņi savienoti ar sincēm. Mūrētu laukakmeņu pamati zem visas dzīvojamās mājas vai biežāk tikai zem dzīvojamās telpas - istabas. Pēdējā gadījumā sinces un neizbūvēto galu balsta tikai akmens paviļas, kuru starpas piesviestas ar zemi. Galvenokārt bijušas mājas ar apkurināmu vienu galu - dzīvojamo istabu. Krāsns-ceplis kurināms no istabas un parasti nepieslēdzas sienām. Dzīvojot ciemā, ēdienu gatavoja blakus krāsnij piemūrētajās kukpās, kurās katlu pakāra uz iestiprināta grozāma kāša. Sinces izmantotas dažādu priekšmetu nolikšanai. Pēc pāroelšanās uz viensētu tās dažos gadījumos ar sienu pārdalītas ēkas garenvirzienā; iemūrējot vienā telpā plīti, izveidota virtuve. Neapkurināmais gals iekārtots par sakņu glabātavu - kambari. Vienā gadījumā no kambara ar sienu ēkas garenvirzienā atdalīta telpa biškopības piederumu glabāšanai. Ieeja tajā, tāpat kā kambarī - no sincēm. Bērzpils Salā konstatētas arī vairākas vientelpas mājas kā pagaidu, tā arī pastāvīgai dzīvošanai.

Kūtis ir vientelpas cirtņi. Sastopamas kā atsevišķi stāvošas kūtis, tā arī apvienotas zem kopīga jumta ar šķūni vai klēti. Starp abiem cirtņiem - laidars -

dindōrs vai pajume povedka zemkopības un zvejas darba rīku un transportlīdzekļu (ratu, ragavu) glabāšanai. Pirmajā variantā kūti ieeja no laidara, otrajā - tieši no pagalma, bet klētī vai šķūnī tikai no pagalma. Pamatī lentveida, mūrēti no laukakmeņiem vai arī tikai ēkas stūros akmens paviļas, kuru starpas aizpildītas ar vertikāli cieši liktiem blukšiem vai arī uz zemes guldītiem balķiem. Kā blukšī, tā balķi vajadzības gadījumā viegli nomaināmi. Gados vecākie informatori sniedza ziņas, ka ciemos saimniecības ēkām - kūtīm, klētīm u.c. - stūros kā pamati gan stāvus, gan guļus likti ozola blukši, jo ne Dirvanienē, ne Salā akmeņu nav.

Klētis, tāpat kā kūtis, ir vientelpas cirtņi. Ciemā tās parasti bijušas brīvi stāvošas, nodaloties viensētās, dažkārt apvienotas zem viena jumta ar kūti. Pamatī - akmens paviļas. Fasādei divi risinājuma veidi:

1) jumta pārslaidumu balsta izvirzīts spārturis, kas iestiprināts gala sienu augšējo pagarināto balķu sadurvietās. Klēts priekšā otrā vainaga līmeni dēļu vai plēstu apaļkoku grīda. Tādējādi veidojas vaļēja kūts priekša - litvenis - ganķis;

2) jumta pārslaidums nenozīmīgs, lieveņa nav.

Griestu klētīm nav, grīdas plēstu apaļkoku, planku vai dēļu. Apcirkņi - arodi - lielākoties divpakāpju, no plēstiem apaļkokiem.

Atsevišķi stāvošās sakņu glabātavas - kambari - fikseti tikai tajos nedaudzajos gadījumos, kad apdzīvoti trīsdaļu mājas abi gali vai dzīvojamai ēkai tikai viens cirtnis. Tāpat kā vasaras virtuves - nemīni, kambari pēc konstrukcijas un pielietojuma neatšķiras no īdegu

ciemā aprakstītajiem.¹

Kā viens no arhaiskākajiem atrastajiem darba rīkiem jāmin rokas dzirnavas, kas savas izmantošanas pēdējā posmā lietotas iesala un lopbarības malšanai. Tās novietotas kambarī, parasti aizdurvē, retumis klēti vai šķūnī. Ciemos tās stāvējušas arī rijās. Dzirnakmeņu diametrs 39-45 cm, augstums - 7,5-12 cm, tie novietoti uz taisnstūrveida dēļu galda; dzirnakmeņu griešanai vienmēr bijuši garā roka mylins, kas piestiprināta pie virsakmens ar stīpu vai kluocīti. Maluma smalkumu regulēja ar auklīpu. Vecākās dzirnavas izgatavotas, domājams, ne ātrāk par 19.gs. vidu.

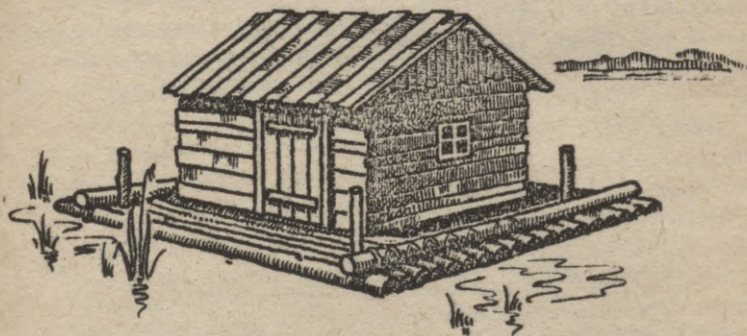
Abos ciemos izdevās ievākt ziņas no 13 vecākās paaugšes informatoriem, kuru galvenā nodarbošanās un iztikas avots bijusi zveja. Dažādu teicēju sniegtajās ziņās pretrunas nav novērojamas.

Profesionālo zvejnieku darba rīku veidu un daudzumu ievērojamā mērā noteikusi to turības pakāpe. Tikai vienam zvejniekam Dirvanienē bija vads podvoleks zemledus zvejai. Šo zvejas rīku, kura kopgarums sasniedz 80 m, uz Lubānas ezeru veda divās ragavās un apkalpoja 10-12 vīru. Pārējos gadalaikos galvenais zvejas rīks bija pāra murds - maruzs. Turīgajiem bija līdz 80 meruzu, pārējiem - līdz 30, un pēdējie bija spiesti ar tiem zvejot arī ziemā. Turīgākajiem zvejniekiem parasti bija arī vairākas tinas - dzolitiņi. Pavasaros applūstošajās pļavās derīkoja tačus, kuros lika 4-5 venterus. Siltā laikā zvejoja arī ar bridpiem: bra

¹ Skat. M.K u p l a i s. Ekspedīcija Latgales zvejnieka sētas komplektēšanai. - Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1973. gada pētījumu rezultātiem. R., 1974, 109., 110.lpp.

dini, grudeksni, kakažaini. Vecākie vīri atceras zivju duršanu - lopeišanu - ar žebērķiem skalu uguns gaismā un apdullināšanu - sišanu - zem pirmā caurspīdīgā ledus. Katram zvejniekam bija arī 3-4 pītas skalu kastes - kumas - dzīvu zivju uzglabāšanai ūdenī, bet vairākiem Salas saimniekiem primitīvi zivju pagrabīni - ledavgas. Zvejoja ar savu vienkoka vai dēļu laivu Lubānas ezerā, Ičas un Rēzeknes lejastecēs un pat Aiviekstē.

Pirms pirmā pasaules kara grupai Salas ciema zvejnieku (6-7 cilvēki) Lubānas ezerā bijis noenkurots plosts (16.att.) ar būdu pārņukšņošanai uz tā. 20.-30

16. attēls.

gados celtās pārvietojamās zvejas būdas izcelsme nav noskaidrota, bet, spriežot pēc konstrukcijas (saliekama no vairogiem - sienām, kas sastiprināmas ar krampīšiem) un materiāla - spundētiem dēļiem, tā nevarētu būt vietējo amatnieku darinājums.

Pēc apsekošanas ekspedīcijas un publicētajiem materiāliem par Latgales zvejnieku materiālo kultūru 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā konstatējams, ka mājok-

ļos un saimniecības celtnēs kādas īpašas, tikai zvejniekiem kopīgas iezīmes nav novērojamas. Tāpēc muzejā izveidojamai zvejnieka saimniecībai par pamatu būtu vēlams izraudzīties līdzšinējā ekspozīcijā nepārstāvētos ēku tipus, kas Salā un Dirvanienē konstatēti tikai izņēmuma veidā, toties sastopami citos Latgales zvejnieku ciemos.

M.KUPLAIS

ZIRGA DZIRNAVAS LATVIJĀ 19.GS. BEIGĀS UN 20.GS. SĀKUMĀ

19.gs. otrajā pusē Latvijas zemnieku saimniecībās vērojama tendence ieviest dažādas tehniskas ierīces roku darba aizstāšanai tādos darbietilpīgos procesos kā labības kulšanā, līnu apstrādē, ūdens piegādē un malšanā.

Pārskats par zirga dzirnavām sagatavots nolūkā papildināt zīgas par Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā eksponējamo iekārtu. Materiāli iegūti ekspedīciju laikā un par periodu līdz 19.gs. vidum - Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā.

Vecākās iegūtās zīgas par zirga dzirnavām Latvijā attiecas uz 1599.g., kad pieminēts, ka tās agrāk bijušas Turaidas pili. Šāda veida dzirnavu izmantošanu muižās, Rīgā un tās apkārtnē laikā no 17.gs. līdz 19. gs. vidum aprakstījuši Dz.Liepiņa un J.Jenšs. Statistiskajos materiālos līdzās ūdens un vēja dzirnavām zirga dzirnavas fiksētas tikai līdz 19.gs. vidum. Tomēr ekspedīciju materiāli liecina, ka dažās Latgales muižās dzirnavas ar zirgu vai vēršu dzinējspēku lietotas vēl 20.gs. sākumā. Muižās izmantoto zirga dzirnavu

iekārtas detalizētus aprakstus un zīmējumus pagaidām nav izdevies atrast.

Zemnieku saimniecībās apzinātās zirga dzirnavu iekārtas pēc to mehāniskās daļas konstruktīvā risinājuma izcelšanās var iedalīt trīs variantos:

- 1) pēc ūdens dzirnavu parauga;
- 2) pēc vējdzirnavu (staba dzirnavu) parauga;
- 3) darbināšanai ar dzīvnieku spēku piemērotas rokas dzirnavas.

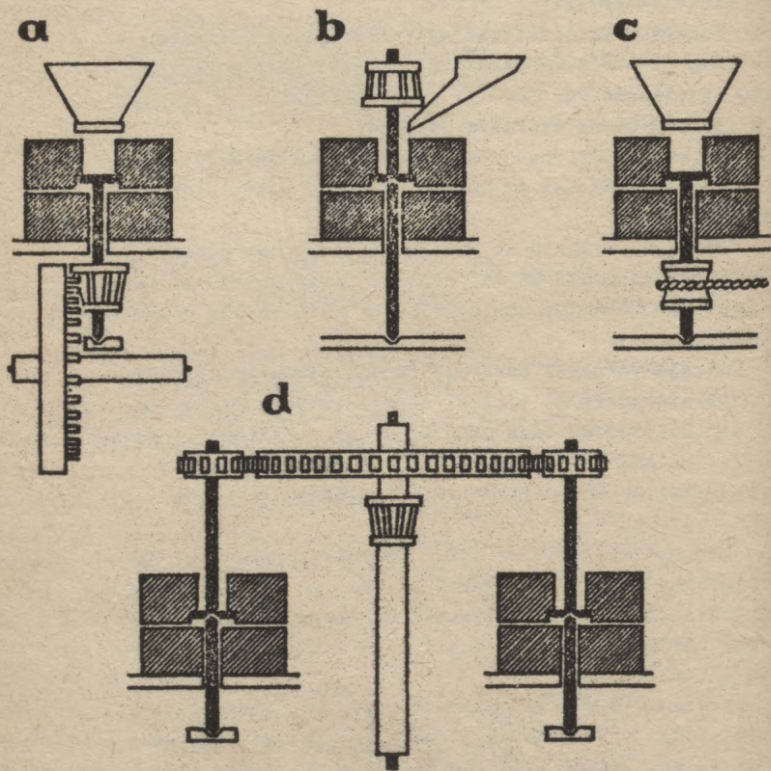
Pirmajā variantā uz akmeņu vārpstas zem galds vertikāli nostiprināts mazais zobrats, kuru griež 90° leņķī nesošais ķemrats, kas atrodas uz horizontāla velboma (17.att.:a).

Otrajā variantā apskrējējam dzirnakmenim griezes kustība pievadīta no augšas, akmeņu vārpsta kalpo tikai par asi dzirnakmens pacelšanai un nolaišanai, regulējot maluma smalkumu (17.att.:b). Abos variantos dzirnakmeņi ap 70 cm diametrā, ar augstumu (biezumu) no 25 līdz 35 cm.

Trešajā variantā uz rokas dzirnavu akmeņu ass uzķīlēta koka spole, kuru griež no gēpeles nākošā siksnā vai resna virve. Tādējādi rokas dzirnavu ass pārveidota par vārpstu, nezaudējot arī savu iepriekšējo funkciju (17.att.:c).

Protams, šie trīs varianti neizsīdīs iespēju, ka eksistējušas arī citas konstrukcijas. Par to liecina kādas 20.gs. sākumā lietotās glazūras dzirnavas (17.att.:d).

Dzirnavu iekārtu saturošās konstrukcijas - stabi jeb statpi, galds jeb plaukts utt. - dažādi pēc izpildījuma, kvalitātes, raksturo tikai izgatavotāja amata prasmi un nav saistāmi ar mehāniskās daļas risinājumu. Tāpat kā ūdens un vēja dzirnavās, dzirnakmeņiem apkārt

17. attēls.

apvalks "kubuls", uz kura rāvis ar piltuvēm - ķīstiem, dūkām, trekteriem graudu iebēršanai un kratītājs labības vienmērīgiņai padevei starp dzirnakmeņiem.

Dzirnavās lietoja kā īpaši šim nolūkam būvētas gēpeles, tā arī tādas, kas bija izmantojamas līnu maļamo iekārtu darbināšanai. Dažos gadījumos sastopam arī rūpnieciski ražoto kuļmašīnu gēpeli.

Ar zirga spēku darbināmas dzirnavas vienas zemnieku saimniecības vajadzībām apskatāmajā periodā konstatētas visos Latvijas kultūrvēsturiskajos apgabalos.

I.OZOLA

LĪGATNES PAPIRFABRIKAS NOZĪME PILSĒTCIEMATA IZVEIDĒ

Kopš 1972.g. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora darba plānā iekļauts temats "Izmaiņas iedzīvotāju sociālajā struktūrā un kultūras dzīvē Latvijas PSR pilsētciematos" (1949.-1970.g.). Temata izpētes rezultātā būs iespējams parādīt iedzīvotāju sociālās struktūras izmaiņu, padomju cilvēku kultūras līmeņa celšanās u.c. mūsdienu dzīves procesu likumsakarības un īpatnības dažādās apdzīvotu vietu kategorijās: pilsētās, pilsētciematos, laukos.

Pilsētciematu kā pētniecības objektu izvēle Latvijas PSR apstākļos ir zinātniski pamatota. 1970.g. sākumā Latvijas PSR atradās to nedaudzo savienoto republiku skaitā, kurās ir vislielākais pilsētu iedzīvotāju īpatnējais svars (62 %). Tai pašā laikā Latvijas PSR neizceļas ar lielām pilsētas tipa apdzīvotām vietām, bet tai drīzāk ir raksturīgas masas pilsētas. Latvijas PSR ir samērā blīvs pilsētu tīkls, pavisam 91 pilsētas tipa apdzīvota vieta, t.sk. 35 pilsētciem-

mati, kas sastāda vairāk nekā 1/3 no visām pilsētas tipa apdzīvotajām vietām. Lielākajā daļā pilsētciematu (29) iedzīvotāju skaits nesasniedz 3000, un tikai 6 pilsētciematos iedzīvotāju skaits ir no 3 līdz 4,9 tūkstošiem. Divu gadu laikā, no 1949. līdz 1950.g., jau senās bieži apdzīvotās vietās tika nodibināts pašreizējo pilsētciematu vairums (21). Izveidošanās brīdī šajās apmetnēs jau pastāvēja savas darba un sadzīves tradīcijas. Jaunajos apstākļos tās pārveidojās un radās daudzi jauni dzīves un darba elementi.

Mūsu darbam kā galvenais pētniecības objekts izvēlēts Līgatnes pilsētciemats. Šāda izvēle saistās ar vairākiem noteicošiem faktoriem. Līgatne pieder pie raksturīgākā Latvijas PSR pilsētciematu tipa ar iedzīvotāju skaitu ap 2100. Līgatne pilsētciemata tiesības saņēma jau 1949.g. Tā ir sens rūpniecības centrs, kurā sācis veidoties 19.gs. sākumā rūpnieciskās ražošanas mīnā samērā attīstītajā Vidzemes guberņā. Strauji vēršoties plašumā papīra ražošanai, palielinājās fabrikā nodarbināto strādnieku skaits un pie tās sāka veidoties ciemats ar pastāvīgu iedzīvotāju sastāvu. Arī šodien Līgatnei ir raksturīgs pastāvīgs iedzīvotāju kontingents, kas nodarbināts galvenokārt Līgatnes papīrfabrikā. Līgatne atrodas netālu no attiecīgā laika posma rūpniecības un kultūras centriem, kā Rīgas, Valmieras, Cēsim, un nozīmīgu satiksmes ceļu - Rīgas-Jepingradas, Rīgas-Tallinas dzelzceļu un Rīgas-Pleskavas šosejas tuvumā. Līgatne ir viens no tiem pilsētciematiem, kas, faktiski atrādamies lauku apvidū, visās darba un dzīves jomās uztur ciešas saiknes kā ar pilsētām, tā laukiem.

Materiālu vākšana Līgatnē sākās 1972.g. ekspedīcijā, kad notika pirmā iepazīšanās ar pilsētciematu

kā konkrētu pētījuma objektu, ar fabrikas teritoriju un papīra ražošanas procesu senākajā papīra ražošanas uzņēmumā.

Savāktie materiāli iedalāmi vairākās grupās.

Pirmo grupu veido materiāli par fabrikas vēsturi. Vērtīgas ziņas par fabrikas vēsturi un ciemata veidošanos iegūtas Līgatnes papīrfabrikā un pilsētciemata Izpildu komitejā. Daļa materiālu iegūta arī Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā Rīgā.

Šīs grupas materiāli parāda, ka fabrikas un apdzīvotas vietas - ciemata - izaugsme saistāma ar papīra ražošanas strauju attīstību. Paplašinot ražošanas apjomu, pieauga fabrikā nodarbināto strādnieku un ciemata iedzīvotāju skaits. 1883.g. Līgatnes papīrfabrika bija viens no tā laika lielākajiem rūpniecības uzņēmumiem Latvijā. Papīra ražošanā bija nodarbināti ap 250 strādnieki. 1895.g. papīra ražošanai uzcēla trešo ēku - t.s. Lejas fabriku, kur uzstādīja trešo papīrmašīnu.

1891.g. 6 km attālumā no fabrikas atklāja dzelzceļa staciju. Tas sekmēja ražošanas paplašināšanu. Pieaugot ražošanai un strādnieku skaitam, fabrikas administrācija atpirka apkārtējās mājas ar zemi, kas no muižas zemes bija nodalītas 19.gs. 70.gados.

Strādnieku vajadzībām tika uzceltas dzīvojamās ēkas. 90.gados telpas sāka apgaismot ar elektrību, vispirms fabrikā, pēc tam arī strādnieku dzīvokļos. 1862.g. pie papīrfabrikas nodibināja vienklasīgu skolu strādnieku bērniem. 80.gados skolai ierādīja dažas telpas strādnieku dzīvojamā mājā. 1884.g. skolā strādāja viens skolotājs un mācījās 71 bērns. 90.gados atvēra aptieku ar vienu darbinieku un slimnīcu. Slimnīckus apkalpoja divi ārsti. Līdz padomju varas atjaunošanai iedzīvotāju medicīniskajā apkalpošanā nekādas izmaiņas

nenotika, kaut gan 1896.g. Līgatnē jau bija 39 dzīvojamās mājas ar 362 dzīvokļiem. Strādniekus apkalpoja divi veikali. 1899.g. Līgatne pieskaitīta pie apdzīvotajām vietām un līdz 1913.g. bija izaugusi par fabrikas strādnieku ciemstu.

Otra grupa aptver materiālus, kas savākti gan Līgatnes pilsētciemata, gan Latvijas PSR Centrālajā valsts Oktobra revolūcijas un sociālisma celtniecības arhīva Cēsu filiālē. Šie materiāli stāsta par Līgatnes pilsētciemata izaugsmi padomju varas gados kopš tā brīža kad Līgatnei tika piešķirtas pilsētciemata tiesības.

Padomju varas gados Līgatnes attīstībā sākās jauns posms. Viapirms bija jādome par iedzīvotāju dzīves apstākļu uzlabošanu, jo laikā no 1913. līdz 1940.g. Līgatnē netika uzcelta neviena strādnieku dzīvojamā māja. 1950.g. pilsētciemata rīcībā bija 22 dzīvojamās ēkas, kurās bija nepieciešams remonts. Lielākā daļa no dzīvojamām mājām bija celtas pirms 50 gadiem un agrāk. Līgatnes papīrfabrikai bija savs dzīvokļu fonds, kuru 1960.g., pavisam 53 dzīvojamās ēkas, nodeva pilsētciematom. Līdztekus veco ēku pārbūves un remonta darbiem Līgatnes iedzīvotājiem tika uzceltas 8 jaunas dzīvojamās mājas. Dzīvojamo māju celtniecības darbi turpinās. Vienlaikus tika uzcelta jauna skola, kuru jau 1959.g. nodeva ekspluatācijā. 1963.g. fabrikas strādnieku vajadzībām tika uzcelta labiekārtota kopmitne. Pilsētciemata iedzīvotāju rīcībā nodots sadzīves pakalpojumu kombināts.

Ar 1965.g. uzsākta pilsētciemata labiekārtošana. 1968.g. pārbūvēja autoostu. Jaunu skvēru izveidošanā un ieļu apsajūmošanā daudz palīdzējuši Līgatnes vidusskolas skolēni.

Kultūras dzīves raksturošanai avotu bāze vēl jāpaplašina. Iegūtie materiāli sniedza pārskatu par kultūras nama darbu, kultūras pasākumiem, iepazīstina ar bibliotēkas darbu. Lai gan 1944.g. vācu fašisti klubu nodedzināja, sarīkojumi un sanāksmes notika pagaidu klubā fabrikas teritorijā. 1950.g. ar iedzīvotāju palīdzību klubu atjaunoja un paplašināja. Pie kultūras nama izveidoja parku ar brīvdabas estrādi vasaras pasākumiem.

1972.g. kultūras namā darbojās ap 20 visdažādāko mākslinieciskās pašdarbības pulciņu pieaugušajiem un bērniem ar vairāk nekā 600 dalībniekiem. 1971.g. vien izcīnītas 6 godalgotas vietas dažādās skatēs un konkursos. Iedzīvotājiem tiek rīkoti dažādi tematiski vakari, lekciju cikli, kinofilmu un teātru skates.

Jau ar pirmajiem Līgatnes pilsētcietemata pastāvēšanas gadiem tā budžetā tika paredzāti līdzekļi bibliotēkas izveidošanai. 1963.g. izveidoja pastāvīgu bērnu bibliotēku. 1971.g. bija arī 2 pārvietojamās bibliotēkas. 1971.g. beigās grāmatu fondā bija 22 932 grāmatas. Katru gadu bibliotēkas grāmatu fonds papildinās ar 1000 jaunām grāmatām. Gandrīz katrs otrais ciema iedzīvotājs ir bibliotēkas lasītājs. Lasītāju skaits 60.gadu beigās un 70.gadu sākumā pārsniedza 900, apmeklējumu skaits gadā - 6900.

Trešā grupa aptver materiālus par apmēram 2100 Līgatnes pilsētcietemata iedzīvotāju etnisko un sociāli demogrāfisko sastāvu, par viņu izglītības līmeni, ģimeni u.c. jautājumiem.

Nākamajos gados darbs turpināsies.

J. SIKS

MATERIĀLI PAR JŪRAS KUĢNIECĪBAS ATTĪSTĪBU
KURZEMES JŪRMALAS CIEMOS

Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas PSR kuģniecības vēstures nodaļas divi darbinieki kopā ar Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfiem strādāja Tukuma rajona Engures ciema padomes, Talsu rajona Mērsraga un Vandzenes ciema padomes un Rojas pilsētcietmata teritorijā. Muzeja darbinieki vāca ziņas, dokumentārus un lietiskus materiālus, kā arī fotoattēlus par jūras kuģniecības attīstību šajā novadā 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā. Sevišķa vērība tika veltīta piekrastes iedzīvotāju līdzdalībai burukugu būvē. Pavisam savākti 272 muzejam paredzēti materiāli, pierakstītas ziņas par 54 šajā rajonā dzīvojušiem burinieku būvētājiem un jūrnikiem. Iegūtajiem materiāliem ir liela nozīme muzeja fondu papildināšanā, tie ļauj arī pētīt Kurzemes lauku iedzīvotāju iesaistīšanos jūras kuģniecībā. Līdz šim vairums nodaļas fondos esošo šāda veida materiālu bija iegūti Vidzemes jūrmalā.

Pirmie veiksmīgie burinieku būves mēģinājumi Latvijas piekrastē sākās būvdarbu plašu attīstību. Tajos plaši iesaistījās piekrastes iedzīvotāji, ieguldot līdzekļus kugu būvē, tieši piedaloties darbos, iegūtot izglītību jaunā tipa jūrskolās un kļūstot par jaunbūvēto kugu vadītājiem. Tādējādi 19.gs. otrajā pusē Latvijā izveidojās divi ievērojamākie burukugu būves un jūras kuģniecības rajoni - Vidzemē Alūksnē un to tuvākā apkārtnē, Kurzemē - tagadējā Talsu rajonā.

apdzīvotās vietas Upesgrīva un Uguņciems Vandzenes ciema padomes un Kaltone Rojas pilsētciemata teritorijā. No 1857. līdz 1913. g. Latvijas piejūras ciemos uzbūvēja 532 burukugus (vairāk par 100 neto reg. t katru), no tiem minētajā kugu būves rajonā Kurzemē uzbūvēja 213 buriniekus. Šis apstāklis arī noteica muzeja darbinieku galveno darbības rajonu un virzienu.

Ekspedīcijā visvairāk iegūts fotoattēlu - 159 vienības, priekšmetu - 92 vienības, dokumentu - 18 vienības. No interesantākajiem fotoattēliem jāatzīmē burinieka "Grīva" "kāzas", t. i., kuga korpusa ielaišana ūdenī, un pēdējā lielā Latvijā uzbūvētā burinieka četrmastu šonera "Eurāzija" būves un būvētāju attēli. Burukugu būve un ekspluatācija bija rentabla līdz pirmajam pasaules karam. Samazinoties jūras pārvadājumu apjomam, kad Latvijas ostas vairs nebija saistītas ar Krievijas tirgu, burinieki nespēja konkurēt ar tvaikoņiem.

No iegūtajiem priekšmetiem nozīmīgākie ir burinieku būvdarbos lietotie namdaru un kalēja darba rīki. Sevišķa vērtība ir izcilo kugu būvmeistaru M. Morgenšterna, J. Vilņa un J. Štāla lietotajiem rīkiem. Mārtiņš Morgenšterns, kura vadībā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā uzbūvēti ap 50 burinieki, bija viens no ievērojamākajiem būvmeistariem. Sācis darba gaitas kā namdara māceklis, viņš kļuva par plašu apkārtnē pazīstamu mestaru, kuru iesaicināja darbā gan dzimtajā Uguņciemā, gan Kaltēnē, Upesgrīvā, Mērsragā un citur. M. Morgenšterna lietotos priekšmetus un citus materiālus par visu muzejam nodeva meistara meita Elizabete Morgenšterne, kura muzeja darbiniekiem visrād sniedz ļoti lielu palīdzību materiālu vākšanā par Latvijas kugniecības vēsturi 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

Daudz materiālu muzejam nodeva un vērtīgas ziņas par kugu būvi Kaltēnē sniedza Eduards Štāls. Dzimis kugu īpašnieku un kapteiņu ģimenē, viņš jau no bērnības vērojis kugu būvdarbus un vēlāk tajos arī piedalījies. Kugu būve notika piemērotos laukumos jūras krastā, arī pie Štālu mājām - Maizītēm. E.Štāla tēvs Jānis, kuram piederēja vairāki burinieki, pats arī vadījis būvdarbus. E.Štāls muzejam nodeva tēva lietotos darba rīkus, burinieka takelāžas piederumus, navigācijas instrumentus un citus vērtīgus eksponātus, sniedza ziņas par savu tēvu un par tālbraucēju kapteini - tēvabrāli Mārtiņu Štālu u.c.

Darbs ekspedīcijā ļāva precizēt un noskaidrot līdz šim nezināmos kugu būves darba rīku nosaukumus, kā arī darba procesu nosaukumus. Kārlis Valdemārs, kurš muzejam nodeva sava tēva - kugu kalēja Jāņa Valdemāra lietotos darba rīkus, paskaidroja to lietošanu un minēja nosaukumus "apskrote", "ķerne", "naglizers" utt. Johans Pāliņš nodeva kugu korpusu drīvēšanā lietotos darba rīkus, paskaidroja dažādu rīku nosaukumus ("ar mūšķili krepē vērķi"; "mūšķilis" ir apkalts koka āmurs, ko lietoja, ar drīvkaltu iedzenot - "krepējot" - speciāli apstrādātas pakulas - "vērķi" - spraugās). Tāpat izdevās noskaidrot atsevišķu nodaļas fondos glabājošos darba rīku pielietojumu un nosaukumus (piemēram, "tesele" - speciāls cirvis baļķu aptēšanai).

Aptaujās iegūtās ziņas rāda, ka aktīvā iesaistīšanās jūras kuģniecībā ietekmēja kapitālistisko attiecību attīstību un iedzīvotāju sociālo noslāņošanos jūrmalā. Ja sākuma posmā viena kuga būvei ar saviem līdzekļiem apvienojās vairāki cilvēki, veidojot it kā arteli, tad 20.gs. sākumā sastopam kugu īpašniekus, kuriem piederēja pa vairākiem buriniekiem. Arī profe-

šionālo būvmeistaru un kugu kapteiņu ienākumi bija pietiekami, lai viņi varētu iepirkt saimniecības, papildinot lauku buržuāzijas slāni. Jāatzīmē, ka kapteiņi parasti bija arī kugu īpašnieki vai līdzīpašnieki. Lauku amatnieku - namdaru un kalēju - stāvokli kugu būves straujā attīstība būtiski neietekmēja. Pieaugot pieprasījumam, augs arī amatnieku skaits, notika kalēju specializācija, jau 19.gs. 70.-80.gados izdaloties īpašiem kugu kalējiem. Līdzīga namdaru specializācija nav konstatēta. Līdz ar jūras transporta pagrimumu un kugu būves izbeigšanos 20.gs. 20.gados būvmeistari pievērsās zvejnieku laivu un liellaivu būvei vai, tāpat kā darbu zaudējušie kapteiņi, savu lauku māju intensīvākai apsaimniekošanai. Kugu kalēji savu specializāciju zaudē jau 20.gs. sākumā, kad tos izkonkurē pilsētu lielās kalējdarbnīcas. Kā strādnieki kugu būvdarbos piedalījās apkārtējie zemnieki un tuvāko pilsētu iedzīvotāji, kuriem tā bija iespēja vai nu uz laiku iegūt darbu vai gūt papildpeļņu.

Vērtējot ekspedīcijā veikto darbu, tomēr jāatzīst, ka šo darbu muzeja darbinieki uzsākuši par vēlu. Īsti daudz muzejiskas nozīmes materiālu kā mūsdienu dzīvei nevajadzīgu lietu jau iznīcināts, turklāt it sevišķi pēdējos gados, iedzīvotājiem pārejot dzīvot jaunās mājās. Izbraucieni materiālu un ziņu ārkššanas ekspedīcijās jāturpina gan uz rajoniem, kur tika strādāts līdz šim, gan uz vēl nepētītajiem Kurzemes piekrastes rajoniem. Īpašu nozīmību šis darbs iegūst tādēļ, ka arvien mazāk paliek tās paaudzes cilvēku, kuri spēj sniegt ziņas un materiālus par burukugu flotes uzplaukuma posmu Latvijā.

S A T U R S

Arheoloģija

J. A p a l s, Z. A p a l a. Izrakumi Cēsu orde- ņa pili	3
M. A t g ā z i s. Jaunlives apmetnes pētījumi 1974.gadā	8
A. C a u n e. 1974.gada izrakumi Vecrigā	12
A. C a u n e. Jauni dati par koka ēku konstruk- tīvo izveidojumu Rīgā 13.gs.	17
I. C i m e r m a n e. Aizsardzības izrakumi Zeltu kapulaukā	23
J. D a i g a. Izrakumi Salaspils Lipšu komplek- sā un Doles Raušu ciemā	24
J. G r a u d o n i s. Arheoloģiskie izrakumi Ikšķilē 1974.gadā	34
J. G r a u d o n i s. 1974.gada izrakumi Sējas uzkalniņkapos un Turaidas tornī	39
R. G r ā v e r e. Latvijas bronzas laikmeta iedzīvotāju odontoloģisko pazīmju kompleks	48
I. L o z e. Pētījumi 1974. gadā Smaudžu arheoloģiskajā kompleksā	50
I. L o z e. Arheoloģiskie pētījumi Kvāpānos un Īdepos	55
I. L o z e. Neolīta celtnu tipi Austrumbaltijā..	60
D. K l e p e r e. Izrakumi Užavas senkapos un Rājienas baznīcā	65
E. M u g u r ē v i š s. Izrakumi Mārtiņsalā	68
A. S t u b a v s. Izrakumi Salaspilī 1974.gadā..	70
K. P e l d a. Lielākais Livonijas monētu no- guldījums - Kalnāsvēngu depozijs	79
E. Š n o r o. Arheoloģiskie izrakumi Jēkab- pili, Majakovska ielā Zvanitājos	82
E. Š n o r o. Arheoloģiskie izrakumi Doles Vamperiešu I kapulaukā	85

V. Urtāns, I. Briede, J. Urtāns. Aizkraukles ekspedīcijas darbs 1974.gadā ..	86
A. Vasksa. Izrakumi Brikūju apmetnē 1974.gadā	93
A. Vasksa. Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā	95
I. Zagorskā. Akmens laikmeta atradumi Salaspils Laukskolā	99
A. Zarīpa. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1974.gadā	101

Etnogrāfija

A. Apšītīš. Ekspedīcija Valmieras rajona Burtnieku ciemā	107
A. Apšītīš. Nacionālais un internacionālais latviešu tautības lauku iedzīvotāju garīgās kultūras vērtību orientācijā..	112
A. Bākulis, M. Kuplais. Vecpiebalgas Vēveru ciems. Apbūve un tās veidošanās	117
S. Cimermanis. Ekspedīcija Kurzemes lībiešu ciemos	123
S. Cimermanis. Etnogrāfijas sektora pētījumi par Latvijas PSR iedzīvotāju mūsdienu dzīves veidu un kultūru	128
V. Kronis. Jauni materiāli pētījumam par kokamatniecību Latvijā	133
M. Kuplais. Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja otrā ekspedīcija Latgales zvejnieka sētas komplektēšanai ...	136
M. Kuplais. Zirga dzirnavas 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā	142
I. Ozola. Ligatnes papīrfabrikas noāme pilsētoiemata izveidē	145
J. Šīks. Materiāli par jūras kugniecības attīstību Kurzemes jūrmalas ciemos	150

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306024709

50 кап.